

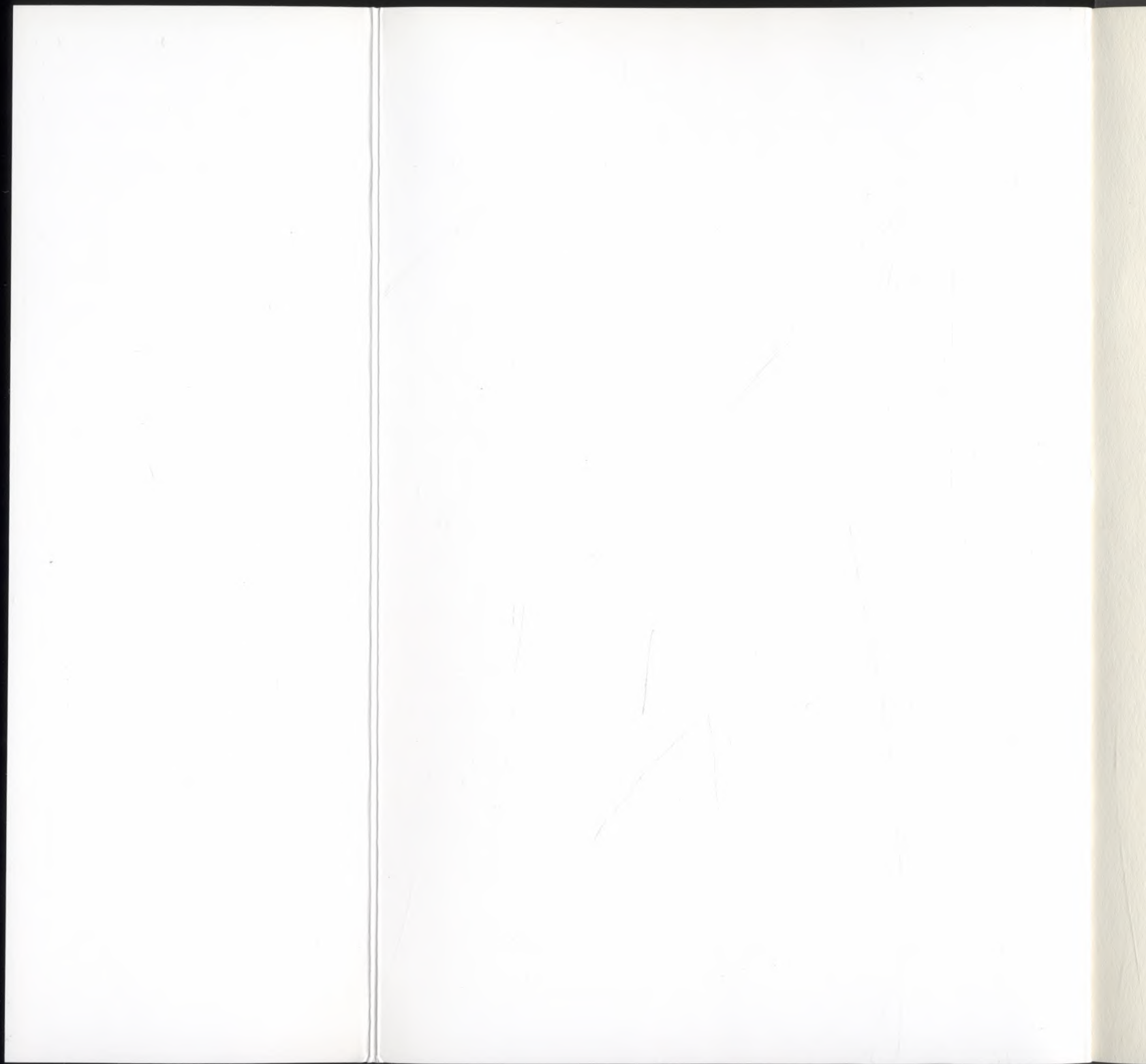
MB
288.001

Vasy Géza

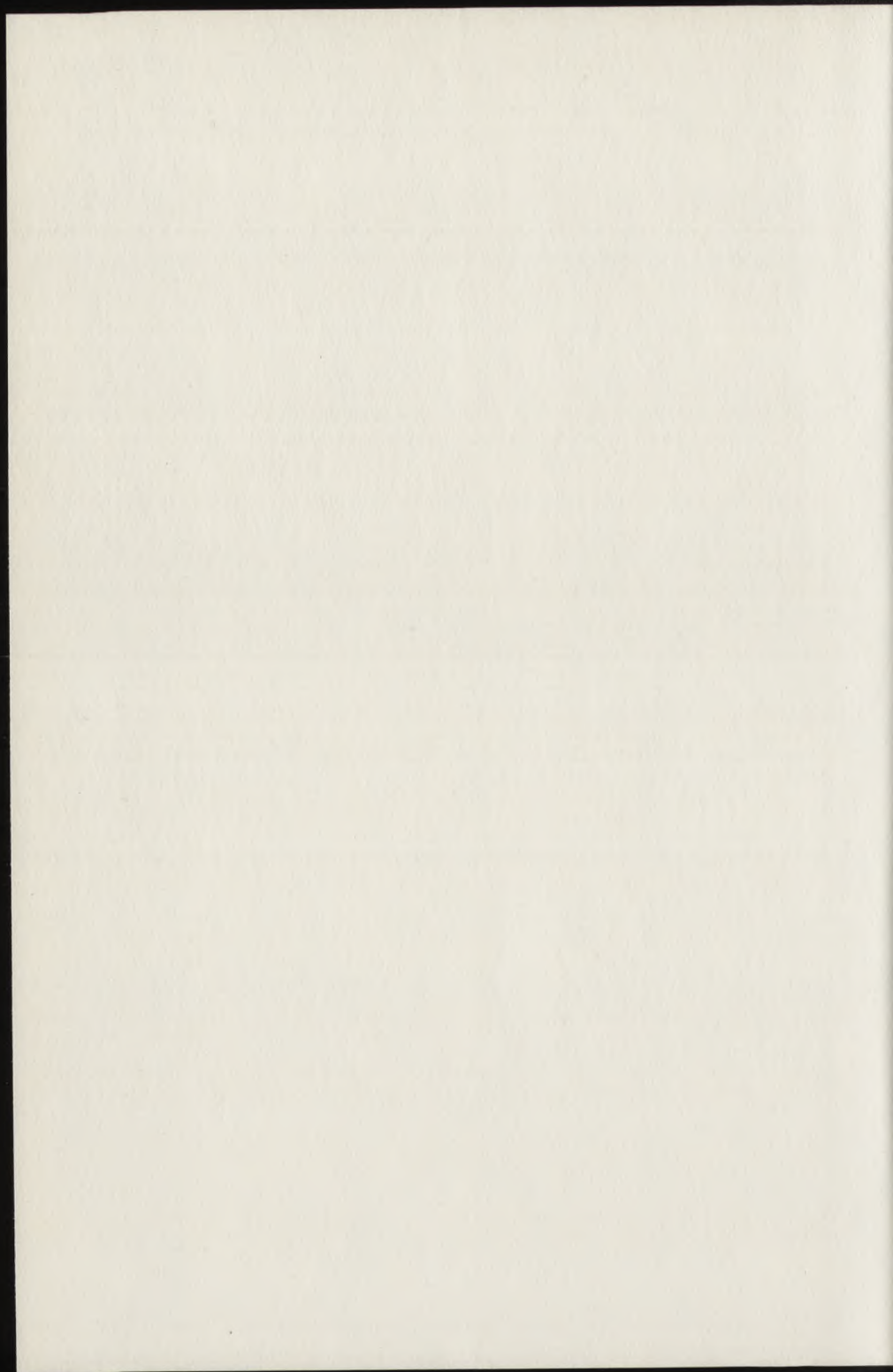
FÖLREPÜLTEK RAJBAN

Vasy Géza irodalomtörténész új kötetében a Kilencek indulását, pályáivének alakulását, költői kibontakozását mutatja be, portréit tárja elénk. A költők – Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Péntek Imre, Rózsa Endre és Utassy József – életútjának keresztmetszetében feltárul a 60–70-es évek Magyarországának megmerevedett kulturális légköre, hátráltató irodalompolitikája, átélhetjük az irodalmi pályaeépítés nehézségeit, a kötetkiadás vontatottságát és buktatóit. A szerző a kötetben elénk válogatta ezeknek a mesebeli költőknek a legszebb, legidőtállóbb verseit is. A *Fölrepültek rajban* méltó tisztelgés a Kilencek költőcsoport tagjai előtt.

MAGYAR
NAPLÓ

VASY GÉZA
Fölrepültek rajban

VASY GÉZA

Fölrepültek rajban

**MAGYAR
NAPLÓ**

Írott Szó Alapítvány
Budapest, 2021

A kötet megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

© Vasy Géza, 2021
© Magyar Napló, 2021
© Írott Szó Alapítvány, 2021

MB 288.001

2021

ISBN 978-615-5195-87-7

TARTALOM

1. Pályakezdés és pályái	7
2. A Kilencek. Kilenc ifjú költő összetanakodék	23
3. A PIM kiállítása 2003.	36
4. A Bethlen Gábor-díj	41
5. A költő számvetése. Győri Lászlóról	45
6. A kései Éden	47
7. A rabbiánus kecsketartó	54
8. Győri László 75 éves	60
9. Kiss Benedek. Portré	66
10. „...az elmúlástól tetten érten” (A <i>Nyáresti delírium</i> elemzése)	78
11. A látomásos létmítosz tárgyiassága	87
12. Kard és költészet	91
13. Kiss Benedek Arany János-díja	94
14. „Számvetés-féle”	98
15. Alföldi mese	105
16. Konczek József verstípusai	109
17. Kovács István: Az elfeledhetetlen történelem	121
18. Shakespeare a Corvin közben	124

19. A létezés sokarcúsága. Mezey Katalin pályaképe	135
20. Oláh János: Száműzött történetek	152
21. Péntek Imre 65 éves	161
22. A 75 éves Péntek Imre köszöntése	169
23. A férfikor számvetése. Rózsa Endréről	173
24. Húsz év múltán	183
25. Rózsa Endre emlékezete	194
26. Rózsa Endréről személyesen	197
27. Utassy József. Portré	203
28. Utassy József első pályaszakaszának fogadtatása	213
29. A költői világkép és a szimbólumok, motívumok	230
30. Búcsú Utassy Józseftől	246
31. Az Utassy-nemzedék	249
32. A költő életei	251
33. Utassy Józsefről személyesen	253

PÁLYAKEZDÉS ÉS PÁLYAÍV

Negyven éve jelent meg az *Elérhetetlen föld* című antológia

Az 1960-as évek végén, hosszabb szünet után az akkori, központilag vezérelt irodalmi élet szerkesztőségei, könyvkiadói végre felfigyeltek a nagy számban jelentkezni próbáló tehetséges irodalmárookra, s kezdtek az ő írásaikból antológiákat, majd önálló könyveket is kiadni. Még el sem kezdődött ez a folyamat, sőt ennek éppen egyik előkészítőjeként kell azt számon tartanunk, hogy 1965 táján a budapesti bölcsészkaron az írogató diákokból összeállt egy csapat, és szerette volna, ha a saját maguk által szerkesztett antológiában bemutatkozhatnak. Az irodalompolitika hatalmasságai megdöbbenek ezen az 1948 óta példatlannak számító ötleten, s mindenképpen gátolták, hogy a könyv megszülethessen. Végül aztán 1969 decemberére jelenhetett meg az *Elérhetetlen föld*, kilenc költő antológiája, de nem valamelyik kiadónál, hanem – Darvas József elnöknek köszönhetően – az Írószövetség gondozásában. A kötet nagy feltűnést keltett az egyetemisták és az írók körében, a kulturális politika azonban a későbbiekben is inkább gátolta, mintsem segítette volna e szerzők útját. Mégis mindannyian szerves részeivé váltak a kortárs irodalomnak, antológiájuk pedig már az irodalomtörténet kiiktathatatlan része.

A negyven évvel ezelőtti indulásra emlékezve kilenc miniesszé kísérli meg bemutatni ezúttal kizárólag költői pályáivüket. Máskor szót illene ejteni többük prózaírói (Győri László, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János), drámaszerzői (Mezey Katalin, Oláh János), gyermekirodalmi (Győri László, Kiss Benedek, Mezey Katalin, Rózsa Endre, Utassy József), történész (Kovács István), műfordítói (Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Rózsa Endre), kritikusai, publicisztikai, szerkesztői munkásságáról, közéleti szerepvállalásáról.

GYÖRI LÁSZLÓ

Győri László már a Kilencek antológiájának megjelenése előtti évben önálló kötettel tudott jelentkezni. *Ez a vers eladó* – hirdette önmagát a harsány kötetcím, s megértőnek és elfogadónak bizonyult a korabeli fogadtatás is. Legfeljebb a kötet kócoságát, túlzásait, egyenetlenségét kifogásolták a szigorúbbak, ám ez természetes a pályakezdőknél.

A korai versekben a költői világ lényegi összetevői a fiatalság, a proletárság és a forradalmárság tudata voltak. Néhány év múltával ezek helyét fokozatosan átvette a felnőttég, az értelmiségi sors és a létértelmezés eszme- és motívumköre. Felnőtté vált a költő, s a világot már nem annyira az eszmék ideakörében szemlélte, hanem az ideák és a tapasztalati anyag kettős fénytörésében. Ez a szemléletmódosulás szükségszerűen vezetett a létértelmező magatartáshoz, amely további kötetekben egyre teljesebbé vált.

A valóság általa belátható képét a költő mindig kritikával szemlélte, de míg kezdetben megsemmisítő szándékú volt, mert abból indult ki, hogy ami rossz, az felszámolható, később fokozatosan ironikussá vált ez a kritikus látásmód annak a felismerésnek a hatására, hogy a kitűzött cél megközelítése inkább csak a tudatban lehetséges, nem pedig a történő valóságban.

A létértelmező költészetet még a hetvenes években is hivatalos gyanakvás övezte, mert a közösségi embereszménnyel szemben állónak gondolták. Az egyéni és közösségi kapcsolatok terén azonban sokféle árnyalat, fokozat lehetséges bárkiben, így a költészetében is. Győri László akkor is közösségi lény lenne, ha a világ végén lakna. S ez a személyiségvonalas sugárzik verseiből is; ezt tanúsítja a válogatott versek könyve, amelynek különös címe van: *Bizonyos értelemben*. Arra is utalhat ez, hogy a sok költő között azért én is itt vagyok, még ha sokszor el is feledkeznek rólam. Tágabban pedig arra utal, hogy a költői szerep már régóta nem olyan kiemelt jelentőségű, mint volt akár fél évszázada, ám bizonyos értelemben mégis létezik, s vagyunk mi, költők. Vonatkoztatható e cím a személyiségre, amely soha nem lehet

azonos a versekben megszólaló lírai énnel. A versek nemcsak személyiséget mutatnak meg, nemcsak világszemléletet, hanem valamenynyire magát a világot is elének tárják. Ez nem maga a világ, hanem a világ – bizonyos értelemben, bizonyos nézőpontból. S a létezés maga olyannyira összetett, hogy bármit is gondolunk, mondunk róla, az soha nem lehet a teljes igazság. Ezt a világszemléletet, ezt a helyzettudatot fejezi ki Győri László költészete az ezredfordulón.

Ő soha nem az idill költője, bár a létezés számára is szépnek gondolható – bizonyos értelemben. Leggyakrabban azonban groteszk vagy tragikus helyzetek túlélését, magát a megmaradást látjuk szépnek. A létértelmezés fő képzetkörei a természet, az idő és maga az élet. Hol az egyik, hol a másik vonatkozás a hangsúlyosabb, de mindig ott sejlik körülötte az egész. Elősegíti ezt a versek földközeli tárgyiassága és mégis jelképi ereje. Mindez olyan filozofikus szemlélettel párosul, amely valós összefüggéseiben látja a személyiséget, amiként az a történelemben és önmagába zártan is létezik. Így mutatkozhat maga az élet – dacára az egyén pusztulásának – örök értéknek.

KISS BENEDEK

Kiss Benedek költői indulása a szerencsésebbek közül való. A Kilencké mellett egy másik antológiában is bemutatkozott, majd megjelent *Gazdátlan évszak* című kötete (1970), s ez már akkor is figyelmet keltett. Utólag, már történelminek mondható távlatból pedig egyértelmű, hogy a nemzedék pályát nyitó kötetei közül az egyik legerősebb az övé. Mint legközvetlenebb társai, ő is azzal a tudattal, azzal a hitvallással kezdett írni, hogy a költőnek ma is küldetése van, ha nem is úgy, mint régebben, de a saját fájdalma mellett a közösségét, az emberiségét továbbra is el kell dalolnia, s oly módon, hogy az megérthető, befogadható legyen. Poétikai szempontból ez hagyományhoz közelebb megformálást, nyelvhasználatot jelent. Mégsem csupán megőrzésről van szó, hanem emlékéllátásról és megújulásról is. Az ő nemzedéke az utolsó,

amelynek még tapasztalata lehetett arról a hagyományos paraszti-kézműves világról, amely szinte nyomtalanul eltűnt az ezredvégre, szokásaival, erkölcseivel, kultúrájával együtt múzeumokba és lexikonokba szorulva. Az irodalomban mégis eleven maradhatott, s örökre emlékeztethet arra a létszemléletre, amelyet minél előbb jó lenne feleleveníteni. Nemcsak környezet-, hanem személyiségvédőnek is mondanám ezt a magatartást, amelyik takarékosan bánik a Föld adományaival, amelyik örülni tud egy kenyérdarabkának, a napfénynek, embertársainak is. Ez a szemlélet a múlt század második felében egyre inkább maradinak tűnt, az ezredforduló azonban bizonyítja, hogy nélkülözhetetlenül szükség van rá. S bizony nem csupán a természetszemléletben, hanem a történelemfelfogásban is. A marxizmus szerint a múltat végképp el kellett volna törölni. Ma már tudjuk, Kiss Benedek ifjan is tudta, hogy a múlt értékekkel, különösen erkölcsiekkel telített, s ezek nélkülözhetetlenek.

Az ifjúkor lobogása, a férfikor higgadt cselekvésvágya, az ősziékkorszak bölcs derűje alapján ugyan akár három nagyobb szakaszra is bonthatjuk Kiss Benedek életművét, mégis a lényegi azonosság a meghatározó. A legutóbbi évtized gazdag termése teszi igazán beláthatóvá ezt. A természet és ezzel kapcsolatban az évszakok kezdettől fogva jelentős szerepet játszottak ebben a költészetben. Az évtizedek során ez a szerep annyiban módosult, hogy az életörömmel is telített természet-szeretet harsogó jellege egyre inkább meditálóvá, szemlélődővé formálódott. Az ifjúság halhatatlanság-képzetét egyre inkább a személyes lét bevégzettségének tudata váltotta fel, s ezt színezi a fel-felbukkanó tavasz- és nyárcépzetek. A rezignálttá vált életszeretetet az indián nyárverseit hívja elő. A rezignációnak az elégikusság felel meg, s ebben nála nem a fájdalmasság a meghatározó, hanem a rezignációt fel is oldó életámulat. Kiss Benedeknek kezdettől egyik kedves műfaja a dal, s a dalszerűség általánosabban is jellemzi őt. Gyakorta dalolóak indiánnyár-versei is. Legjelentősebb költeményeiben a látvány és a látomás, a tárgyiasság és a szimbolikusság, a mítoszi jelleg leheletfinom elegét valósítja meg. S mindezt úgy, hogy a természetről, a szeretetről,

a szerelemről, a családról, a hitről, az életről és az elmúlásról szól oly módon, hogy mindannyiunkat képes megszólítani.

KONCZEK JÓZSEF

E költőrajban a legkülönösebb sorsban neki lett része. Az első, sőt a második antológia sem volt elegendő ahhoz, hogy valamelyik állami kiadó szóba álljon vele, így első kötetei csak 1986-ban és a következő évben, tehát nagy késéssel jelenhettek meg, pedig semmi sem indokolta ezt. Így aztán kötetei, az újabbak is, valamiféle módon válogatott gyűjtemények. Az a különös, hogy ez egyáltalán nem zavaró, negyven éve és a közelmúltban írott versek testvériesen megférnek egymással, a szemléletben, a versformálásban, a nyelvhasználatban lényegi elmozdulások nincsenek. Nyilvánvalóan azért, mert az önálló élményvilág és annak szemlélete kezdettől fogva adott.

A falusias-kisvárosi gyermek- és ifjúkor a felnevelődést és a természetélményt, valamint azt a hozzájuk tapadó életérzést őrizte meg, amelyet boldogságigénynek nevezhetnénk. A természet képét a béke, a tisztaság, a harmónia hatja át. Nem ellensége, s nem is barátja az embernek, mert az ember maga egy vele, nélküle elképzelhetetlen a léte. Ebben a költői szemléletben a természetnek és az embernek csak együtt, egymáshoz viszonyítva van értelme, egyik sem létezik a másik nélkül. Szinte nincs is a költőnek olyan motívuma, élményköre, amelyhez ne kapcsolódna a természetszemlélet. A gyermekkor elementárisan-ösztönösen a természetben létezett, s mivel ezt a világot a családtagok segítségével ismerhette meg, maga a család is ebben a világban jelent meg. Élet és halál a természet részévé tesz bennünket, s így természetes, hogy a történelemszemlélet is kapcsolódik ehhez a világfelfogáshoz.

Koncsek Józsefnek szinte minden verse természetvers is. Ezek sorát nemcsak a boldogságigény táji képekbe és azok történéseibe rejtett áramlása hatja át, hanem egy közvetlenebb boldogságvarázs is, ahol

a természet varázsolja az embert, s az ember is a természetet. A kifejezhetetlen megsejtése, a visszaadhatatlan megfogalmazásának igénye hatja át a költői világképet.

A felnevelő szülőföld, a felnőttkor többfelé volt otthona a tágasság és a megkötöttség élményét adja, egyszerre azt is, hogy magyar, s azt is, hogy ember vagyok. A költő felfogása szerint a mi dolgunk a földön a munka, az élet küzdelem, ám ennek értelme a boldogság, s ebbe az életnek akármely tartós értéke beletartozik. S ha ezekből valami megvalósul, az már ünnep, a szép emberi létezés birodalma. Munka a versírás, s ennek eredménye ugyanúgy boldogsággal tölthet el, mint a természetélmény, a gyermekkor, a felnevelő család felidézése, a szerelem vagy akár a játék. Konczek József költőként is játszani tudó s szerető ember. Játszik a szóval, a ritmussal, a gondolattal, s a játék része az is, hogy sokfajta verstípust, szerkezetet használ. Ezek a nyelvi, ritmikai játékok többnyire derűsek maradnak, ám számos esetben hirtelen átfordulnak halálosan komoly dologgá, a létezés összetettségét szemléltetve ezzel is.

KOVÁCS ISTVÁN

Mint nem egy nemzedéktársának, neki sem lehetett emléke az édesapjáról, aki meghalt a második világháborúban, mielőtt fia megszülehetett volna. Édesanyja csak iskoláskorára tudta magához venni, s e szülőhiánnyal is magyarázható a félelem élményköre verseiben. Korán kibontakozó történelemélményét 1956 forradalma, majd az 1848-as szabadságharc iránti érdeklődés erősítette, ez vezette el a történelem mellett a lengyel nyelv és kultúra tanulmányozásához, majd a műfordítói és tudósi bemutatkozáshoz.

A tudósnek tárgyilagosságnak kell lennie, de a költő Kovács István sem szereti az érzelmességet. Alig jellemzi őt az életrajziasság, a közvetlen vallomásosság. Legszemélyesebb élményeit is tárgyiasítja. Fő témaköre a történelemben élő ember, akit a vereségek, pusztulások sora vesz

körül. Erre mind a magyar, mind a lengyel sorsban számos példát találhatott. Régebbi irodalmunkban a történelemszemléletet minden balsors ellenére a *csak azért is* reménye hatotta át. A huszadik század történései azonban azt fejezik ki, hogy nincs történelmi igazság, de létezik totális pusztulás. A Rossz hatalma már nem egy-egy személyre, népcsoportra terjed ki, hanem egyetemessé válik a szabadság, az igazság hiánya. Így már nem az eszmények korlátozottsága a meghatározó, hanem az etikus lét, sőt a pusztta lét is veszélyeztetetté válik. E felismeréshez eljutva a költő megpróbálja az egész emberiség-történelmet mintegy kívülről, nem-emberi nézőpontból is szemlélni. Így válik etikailag megítélhetővé az a történelem, amely nem a lét érdekeit figyelembe véve zajlik.

Ez az összetett nézőpont szükségképpen módosítja azt a hősképzetet, amely a legelső versekben jelent meg. Az ember így nem hős, hanem áldozat, nemzedékről nemzedékre. A Krisztus-motívum, a kereszténység jelképei nem csupán a kulturális örökség részei ebben a költői világban. Az ember sorsa az áldozattá válás, mégis mindez abban az ég és föld közötti téridőben történik meg, amelyet nem csupán a történelem tragikumai és a történelmen túli világegyetem rideg, kozmikus közönye hat át, hanem a határolt létnek a végtelenséget ostromló fensége is, az isteni elem a földi halandóban. Ez az ember sokat tud vagy vél tudni, mindenekelőtt saját korlátairól, ezért oly erős benne a félelem, ugyanakkor még sok mindent szeretne tudni, s ezért annyi benne a kérdés. A földön járva és a földbe jutva is az ég felé törekszik jobbik énjé.

E gazdagodó és komoruló költői világban módosult a költői szerep felfogása is. A költő nem vátesz, nem próféta, de nem is személytelen szemlélő, inkább olyan látó, aki a lényegyet tekintve csak abban különbözik az átlagembertől, hogy könyörtelenül végiggondolja a neki szegződő kérdéseket, s eszmélkedésének eredményeit művekbe foglalja. Így lesz a költészet is cselekvés, emberi tett a rossz erők ellen.

A korai versek szabályosságát és zeneiségét a szabadvershez közeli, kötetlenebb versbeszéd és szerkezet váltotta fel. Fokozatosan eltűnt

a versek artisztikus jellege, s átadta a helyét a töredezettségnek, az enigmatikusságnak, a prózaversnek. Ha megbomlottak és helyreállíthatatlannak mutatkoznak a normális kapcsolatok az ember és a világ, az ég és a föld között, ha nincs többé Egész, akkor a vers sem fejezheti ki a teljességet: meg ugyan nem szüntetheti, de a felmutatással és a kimondással segíthet feloldani a létezés drámáját.

MEZEY KATALIN

Tisztaság, fiatalság és teljességvágy sugárzik Mezey Katalin első kötetének verseiből, mindez harcos elszántsággal átszőve. Mint antológiai társai, ő sem azért vállalta a társadalmi küldetést is kereső költőszerepet, hogy megfeleljen a kor kívánalmainak. A halálos harcnál jobban illett hozzá a szabadság olajága, s egyik első nagy életproblémája abból fakadt, hogy a társadalmi cselekvés lehetőségét folyamatosan és több szinten is korlátozottnak kellett látnia. Az ifjúságnak sem az elmúlásától, hanem eszmeiségének elvesztésétől féltette önmagát és nemzedékét is.

Már kezdetben kereső és kísérletező alkotó volt nyelvi-poétikai értelemben is. Többféle verstípust dolgozott ki, kereste a létezés összetettségének számára leginkább megfelelő kifejezési módját. Kezdetből azok közé tartozik ő is, akik a személyiséget a közösségektől, a történetfilozófiától a létfilozófiától elválaszthatatlannak tartják. Szemlélete fokozatosan átalakult. A hagyományosabb forradalmárszerep elmosódott, s helyébe a reformer, a megőrző ember került. Széchenyi István vált példaképpé. A költő a társadalom és az egyének sok konfliktusát látva is megmaradt cselekvésre buzdítónak, de közben mindent kijózanodva szemlél. Nem esetleg túlzó, egykori álmait kéri számon, sőt magatartása sem számonkérő, nem tragikus hangoltságú, mint több kortársáé. A normális, alkotó hétköznapiakat szeretné közénk hozni végérvényesen, a rettegés nélküli, tevékeny életet. Ez az eszmény, ez a morál, ez a megvalósítást kereső magatartás teszi gondolatilag is gazdaggá ezt a lírát.

Ha az emberi létezés nagy színtereit nézzük, amelyeket leginkább magánéletnek és közéletnek szoktak nevezni, e lírában idővel a magánélet vált fő szólamná. De legyünk körültekintőek! Magánélet-e csupán egy háromgyerekes család és ezen belül egy családanya, később sokunokás nagymama mindennapi élete a maga sok, aprónak, jelentéktelennek tűnő mozzanatával az ezredvég és az új évszázad Magyarországon? Bizony, soha nem csak az. S a családi élet középpontba állítása is feladatvállalás, programadás, mint annak idején Petőfi Sándornál. Hiszen társadalmunk egyik legbizonytalanabb és legkényesebb színterévé vált ebben az időben a család, amelynek felbomlasztása a társadalom önpusztításának radikális formája, s ez ellen cselekedni a művészet eszközeivel is célszerű.

Mezey Katalin érett költészetét olyan szemlélet mozgatja, amely a hétköznapiak kisvilágát, az apró tényeket és az emberiségtörténelmet rétegezi egymásra oly módon, hogy mindegyikben ott vibrál egyrészt a létezés és az elmúlás, másrészt a biológiai lét, az életvegetáció és a tudatos, filozófiai igényű lét feszültsége. A legelemibb és mégis legkevésbé megválaszolható kérdéseket vetik fel a művek, a tapasztalat és az ész erőfeszítéseit egyaránt felhasználva. A kétely, a lehetséges filozófiai válaszok bizonytalansága azonban nem semmisíti meg az emberi élet fontosságát, s ez minden egyes létező minden egyes napját jelentéstelivé képes formálni. A filozófiát költészetté lehet varázsolni, s az élet lényegét is.

Mezey Katalin költészete a jelen időben is őrzi sajátosságait: tárgyiasan intellektuális jellegét, valamint a közösségeiben otthonra lelő ép személyiség ideáját. A korábbi évek keresése, készülődése után meghatározóvá vált az istenhit. Nem ájtatosan, hanem szemérmesen, nem fellelkezve el a bennünket körülvevő valóságos világról, az isten meghalt téziséről és annak hatásáról. Nem ódai vagy himnikus, hanem elégikus e versek hangvétele. Az egyre több élettapasztalat egyre megértőbbé tette, s a világ és lakói elleni ifjúkori lázadást egyre határozottabban a szeretet, a megértés etikai parancsa váltotta fel.

OLÁH JÁNOS

Az *Elérhetetlen föld* Oláh János verse, ez lett az antológia címadója. E költemény emlékezés és azonosulás, összeköti a gyermekkor elsülylyedő, de még eleven élményvilágát a férfikor lehetséges sorsával. Nem megtagad, hanem rezignáltan reménykedik: az örökké áramló történelmi-természeti időfolyamban a folytathatóságot hirdeti. E szemléleti kezdőpont igen hamar s végérvényesnek mutatkozóan elkomorult. Erről nagykompozíciói és versminiatűrjei tudósítottak leginkább. E versek azt sugallják, hogy mindent ki kell bírni, s bár a költő nem poklokat szeretne járni, hanem élni a maga normális életét, eközben mindegyre a pokol bugyraiban találja magát. Például az idegenség, a felismerhetetlenség karneváli kavargású Szarka-városában, ahol abszolúttá nő a szemléletek és a nemzedékek közötti kapcsolatok hiánya. A filozófiai szkepticizmus a kilátástalanság szorításában nemegyszer pesszimizmusba csap át, szinte fizikailag is érezve és érzékeltetve a létezés kínjait. A költő az adott társadalomban kiszolgáltatottnak, „szellemi száműzésbe kényszerült magánszemélynek” érezte magát, s ezt a tapasztalati anyagot formálta költészetté.

A hosszú verseknek csak formálisan ellentétük a töredék, a versmorzsa, a miniatűr. Ezekben csak a fő gondolat jelenik meg, s a közlés a költői alakítás minimumával jár együtt. Egy újabb verstípusa az imitáció. Ez stílust, magatartást s akár egyetlen alkotót is megidézhet. Az Oláh János által amúgy kritikusan szemlélt hagyományhoz való fordulás ezekben az esetekben értékfelmutató szereppel bír, hiszen az értékbizonytalanság léthelyzetében azt idézi fel a múltból, ami vitathatatlanak bizonyult, nemzedékek sorának adott életerőt.

Az életszemléletet átható szkepszis, rezignáció, pesszimizmus olyan közlésmódot alakított ki, amely hangoltságában szenvedélytelen, poétikailag pedig dísztelen, szinte eszköztelen. A szenvedélytelenségen ne kiégettséget értsünk, hanem azt a Nagy László-i értelemben „földrengés arcot”, amelynek mosolya alig van, s amelyik már a földrengés tényének is inkább csak úgy tulajdonít jelentőséget, hogy lekicsinyíti:

ez a világ rendje, ez jut sorsul az embernek. Ez a székszis nem megbénít, hanem gondolkodásra serkent, hiszen maga is folyamatosan gondolkodik. Két nyomatékos verstípust alakítva ki: a kérdező-kifejtő meditatív és a tanító-kijelentőt. Az előbbi mintái a drámai monológok és a filozófiai szabadversek. Az utóbbiak a felvilágosodás korának tanító-oktató, ismereteket közlő verseire utalnak vissza, illetve a példázatos történetekre, mesékre. Mindezeket természetesen az ezredforduló világához alkalmazva, s így többszörösen is újszerű hatást keltve abban a korban, amelyben az uralkodó közfelfogás szerint az irodalomnak nem feladata az emberiség „felvilágosítása”.

A klasszicizmus korát a romantika követte, ám Oláh Jánostól idegen mindkét tendencia bármiféle mai változata. De magára a korszakra sem jellemző a mértéktartó szabályosság vagy a romantikus szertelenség, s az az etikus magatartás sem, amely ezeket áthatja. E szürkeségben, ebben a szétszórtságban kell a költőnek kifejeznie a kifejezhetetlent.

PÉNTEK IMRE

Már a költőcsoport bemutatkozó antológiájában feltűnt, hogy Péntek Imre másféle vershagyományokhoz és látásmódokhoz kötődik, mint társai. Őt kezdettől az ironikus látásmód jellemezte, a groteszkhez, a nyelvi humor szokatlanabb változataihoz vonzódott. A hatvanas években ez még újszerűnek bizonyult, a radikálisabb groteszket különösen a lírában fogadta idegenkedés, pedig a groteszk ugyanannak a léthelyzetnek volt a következménye, amelyik a többieknél rezignált elégtelenségben mutatkozott meg. Az új nemzedéknek is be kellett volna illeszkednie a világ rendjébe, de ez nem volt lehetséges. A hivatalos rend ugyanis nem volt más, mint álcázott rendetlenség, s ezt fejezhette ki a groteszk. Maga a beilleszkedés pedig jobbára csak egy várakozási listára való felkerülést jelentett, nem a cselekvés lehetőségét, hanem a helyeslő bólogatást. A Kilencek közül a legradikálisabb költői eszkö-

zökkel ezt Péntek Imre fejezte ki. Felismerte azt is, hogy az emberek döntő többsége másként gondolkozik, mint ő. Nem lázad, hanem ebbe a rendnek álcázott összevisszaságba szeretne beépülni, miként az általában s minden időben jellemzi az emberiséget. Ő ennek a magatartásnak a veszélyeire próbált figyelmeztetni, ezért nevezte el költészetét „édesség-antireklámnak”. Ez a második kötet címe volt, de akár ma is választható lenne, hiszen a kort s a költői szándékot egyaránt kifejezi.

A groteszk szemléletű versnek már a pálya kezdetén kialakult egy olyan típusa, amelyikben a nyelvi-képi leleményesség a meghatározó, nemegyszer a vers szerkezetét is elrejtő módon. Később az a típus erősödött meg, amelyikben nem a részletek kavargó és egyaránt groteszk egymásmellettségéből következik a világ ilyenemű volta, hanem magának a világegésznek a grotesksége a kiindulópont, s ez szerveződik tárgyiasan visszafogott közlésformává. Van verseinek egy olyan csoportja is, amelyben elemi nyelvi-nyelvtani szinten is meghatározó a groteszk. Logikus ez is, hiszen ha a világ rendje álcázott rendetlenségnek bizonyult, akkor talán ezzel párhuzamos a nyelv rendje is.

A neoavantgárdnak, posztmodernnek is nevezhető tendenciák mellett, s részben azok közé épülve a nagyfokú formai fegyelem is jellemzi Péntek Imrét. Kötetnyi szonettet írt már, korántsem lazítva fel a klasszikus verstípust, amelynek fegyelmezettsége rendre összefoglaló érvényű alkotásokra ösztönzi. Ezekben olykor áthidalhatónak látszik a bejárhatatlannak mutakozó távolság az eszme és a valóság, az idill és a groteszk, az édeniség és az abszurdítás között.

A költői pálya következetes egységét akár a kötetcímek is szemléltethetik: *Éjféli pályaudvar*, *Édesség anti-reklám*, *Lemondóka*, *Holt verseny*, *Kényszer & képzetek*, *Vi(g)aszkereskedés*, *Félrebeszéd*. Mivel a negyedik kötettől mindegyik az utóbbi két évtizedből való, már e címek, és még inkább a versek alapján megállapítható, hogy Péntek Imre költői világa lényegében nem változott, 1990 táján sem vált naivan ábrándozóvá, s azóta is egyszerre látja létünk színét és fonákját, a lemondást, a kényszert, a képzeteket, a viasz-vigaszt, a félrebeszédet. Itt valóban *holtverseny* van: se győzni, se veszíteni nem lehet igazán.

A radikálisnak gondolt történelmi változások reklámfogássá váltak, s az elképzelt jövő helyett a múlt folytatódik.

RÓZSA ENDRE

A költő első maradandó verssikereit *Az elsüllyedt csatatér*, a *történelemszünet* szemléletes vízióival aratta, személyes és nemzedéki korélményt is kifejezve. Része volt ebben a forradalmias indulat és a merevvé konszolidálódott kor feszültségének, s még inkább annak, amit ez hatásosan érzékeltetett: az eszményrendszer és a valóság ütközésének. Mind több tapasztalat birtokában ez az ütközés már nem volt csupán életkori és korszakbeli sajátosságokkal magyarázható, s a meg nem felelések állandósága lét- és történelemértelmezést meghatározó tényné vált.

Ebben a léthelyzetben különösen fontos a tudat ellenállóereje. Rózsa Endre költői eljárása ennek megszilárdításában magának a tudatosságnak a középpontba állítása, a pontos analízis képességének elmélyítése és alkalmazása. Az érzelmi és gondolati menekülés sokféle lehetősége e módszert alkalmazva kirekesztődik, s a szembenézés válik meghatározóvá. Így be kell látni a lét és a létet értelmező tudat korlátozottságát, ugyanakkor továbbra is számolni lehet a lét és a tudat által vezérelt képzelet határtalanságával. Gondolati költészet keletkezik így: a gondolat költői megformáltsága és a költőiség gondolatisága szüntelenül egymásra utal. A gondolat a versben képpé varázsolódik, a kép gondolatra mutat, olykor példázatszerűen. A képes beszéd, a parabola, a paradoxon válik jellegzetes kifejezésmóddá.

A tudatosság egyik jellegzetes megnyilvánulási módja az idődimenzióknak és különböző rétegeknek érvényesítése, egy második az intellektuális képiség következetes alkalmazása, s egy harmadik az értékeknek és hiányuknak párhuzamos és ellentétes felmutatása-elemzése. A legfőbb értékek e költészetben is a tartalmas élethez kötődnek, s olyan meghatározó motívumkörökben mutatkoznak meg, mint a gyermekkor,

a természet, a szerelem, a barátság, a kisközösségek köre, a nemzet, az emberiség, a költészet maga. Mindezeknek jelenbeli vonatkozásaik mellett vannak múltbeli kötődéseik a pozitív személyes és a hagyományozódó emlékek révén, és jövőbeliek a lehetőségek birodalmára utalóan. A legfőbb értékhiány nem magának a létnek az elemi fenyegetettsége, végessége, hanem a születés és a halál közé zárt szakasznak a korlátozottsága, kifosztódása-kifosztottsága. Pályanyitó élmény is volt már, ám a lázadás helyét mindinkább a rezignáció foglalta el. S 1983 után ezt komorította tovább a súlyos betegség, a korán felsejlő halál.

Az értékek hiányát, az elmúlás folyamatszerűségét az irónia, az ön-irónia, a groteszk, a gúny, a szatirikusság fejezi ki, hol részelemként, hol az egész művet meghatározóan. Ám bármi is válik nyomatékossá egy-egy versben, e líra egészét a költői személyiség kiegyensúlyozottsága jellemzi. Idillt ritkán kínálhat ez a középút, hiszen az egyre elérhetetlenebbnek bizonyul, de az értékek körének tudása, birtoklása a személyiséget védő bástya.

A kiegyensúlyozottság megmutatkozik a megformálás klasszicizáló jellegében is. Rózsa Endre életműve a poeta doctusé. Elementáris a vonzódás a kötöttebb formákhoz és ritmusokhoz, a látszatra bonyolultabb, áttetsző tisztasághoz. A klasszicizálás a világgépet is szervező elvvé vált, költészete pedig klasszikus értéké.

UTASSY JÓZSEF

A Kilencek költőcsoportjából s talán egész nemzedékéből a legismeretebb igen hamar Utassy József lett. Verseit szavalták, megzenésítették, s a *Zúg március*, mivel Petőfi szellemét, követeléseit gyűjtő hatásával is megidézte, nemcsak a nemzedék jelszavává, hanem tiltottá is vált. Pedig csak azt kérte számon a hatvanas éveken ez a mű, amit az hirdetett. A „szabadság, szerelem” eszme- és motívumköre szervezi Utassy József költői világgépet is. Az adott valóságot nem tekintette soha a szabadság birodalmának, de a történelmi távlatú lehetőségről sem mondott le.

Már első kötete öntörvényű világot mutatott fel, amelyben poétikailag a látomásos és a tárgyas költészetet békítette össze. Milyen módon? Az ő lírája alapvetően racionális. Ezzel függ össze kikiáltó, megnevező jellege. Nem megismerhetetlennek, rejtélyesnek tartja a világot, hanem beláthatónak és megérthetőnek, ahol a jelenség és a lényeg, a kép és a jelentés közötti út bejárható. Viszont ez a világ a drámaisággal telített huszadik század világa, s benne nemcsak a magyarság, hanem a költő családi és egyéni életútja is sűrítetten mutatja fel a kiélezetten drámai helyzeteket. Ezt a léhelyzetet kell néven nevezni és közhírré tenni, kikiáltani.

Első kötetének fiatalos ragyogása hamar elkomorult, ám kedélyének természetes hullámmozgása kíséri végig a pályán. Pozitív és negatív pólus, értékes és értéktelen, igen és nem kezdettől együtt szólt meg ebben a költészetben. A szülőfalu, BükkSZenterzsébet világháborús árvájából lett a *csillagok árvája*, aki a csillagokról zuhan a pokolba, s a *pokolból jövet* látja, hogy az elérhetetlen föld nem elérhetetlen, hanem éppenséggel: *ragadozó*. Mindazonáltal hatvanévesen is a *Tüzek tüze* dobogtatta és lobogtatta költészetét, miként az összegyűjtött versek kötetének címe sugallja.

Legáltalánosabb műfaja a dal, hol derűsebb, hol drámai feszültséggel telített változatban. Az utóbbiak bizonyítják, hogy a dal, az ének számára nem menekülés, hanem helytállás. Költő-sorsát az írás keresztjére fölfeszülve gondolja el. Megváltó és megváltott egyszerre, s így olyan versek sora születik, amelyek a létezés legalapvetőbb kérdéseire adnak drámát kibontó és feloldó választ. Egyesek túlságosan hagyományos szemléletű és poétikájú költőnek tartják őt, pedig szemlélete és eszköztára összetett. Meglátja dolgok és jelenségek színét és fonákját, a születőben az elmúlót, az elmúlóban a maradandót. Igazi polifónia ez, amelyet legszebben emberképe mutathat meg. Felfogása szerint az emberlét hármasságú: a személyiséglét, a magyarságlét és az emberiséglét hálórendszerében működő.

Az ember létének erre az összetettségre, a maga kicsinységében is hatalmas voltára két ősi szimbólummal szembesülve döbbenhet rá.

Ezek a csillag és a tenger. Az ember a *csillagok árvája*, de *tengerlátó*, parányi, de mégis hatalmas. Végtelen, de mégis határolt. A percnyi lét, ez a határolt végtelenség tehát nemcsak tragikus, de fenséges is. Minden érték ezt növeli: a szerelem, a család, a barátság, az elődök erőt adó példája. Nincs külön kisvilág és nagyvilág, nincsenek külön köznapi dolgok és rendkívüliek, minden eggyéolvad az élet megismételhetetlen varázslatában, amely minden tragikum dacára nemcsak március ragyogásában jelenik meg, hanem az őszyidőben, sőt a téli didergésben is.

A KILENCEK

Kilenc ifjú költő összetanakodék

Az 1960-as évek közepére nagyjából már konszolidálódott az 1956-os forradalom után keményen diktatórikus eszközökkel irányított irodalmi élet. A demokratikusnak nevezett antidemokratikus centralizmus azonban továbbra is mindent sokszorosán ellenőrzött, legfelsőbb jóváhagyáshoz, engedélyezéshez kötött. A konszolidációnak köszönhetően majdnem minden ismert író – köztük az is, akit korábban bebörtönöztek, publikálástól eltiltottak – közölhette ellenőrzött munkáit, így az akkor még kevés számú folyóirat, a mindössze három szépirodalommal foglalkozó kiadó bőségesen el volt látva igényes kézirattal. Azonban sok szerző gyanús volt, fokozott figyelemmel kísérte a pártállami irányítás a munkáikat. Ugyanakkor továbbra is közölni kellett azoknak a szocialista szerzőknek az írásait, akik a Rákosi-korszakban s 1956 után is a hatalom mellett álltak, s nem annyira tehetségükkel, hanem inkább pártosságukkal érdemelték ki az elismerést.

Ha például a *Kortárs* 1965. évfolyamát lapozzuk fel, abban Déry Tibor (*A kiközösítő*), Németh László (*Irgalom*), Vas István (*Nehéz szerelem*), Veres Péter (*Számadás*) regényeinek több részletét, Csoóri Sándor (*Iszapeső*), Örkény István (*Macskajáték*) kisregényét, Bernáth Aurél, Lázár Ervin, Lengyel József, Moldova György elbeszéléseit, Csanádi Imre, Fodor András, Illyés Gyula, Nagy László, Vas István, Weöres Sándor verseit olvashatjuk. Azért bemutatkozhatott már az évfolyamban Győri László és Utassy József is. Azokban az években két „központi” irodalmi folyóirat volt, a *Kortárs* mellett az *Új Írás*. Ezekben az 1964 és 1970 közötti hét esztendőben a Kilencek költői a következő versszámmal lehettek jelen: Győri László 9, Kiss Benedek 14, Konczek József 6, Kovács István 5, Mezey Katalin 10, Oláh János 9, Péntek Imre 11, Rózsa Endre 11, Utassy József 21. Fiatal költők ennyi idő alatt legalább

kétkötetnyi verset meg szoktak írni, de inkább hármat. Ez a nemzedék – s köztük a Kilencek – viszont az első önálló kötethez is lassan jutott el. Ők a következő években: Győri László: 1968, Utassy József: 1969, Kiss Benedek, Mezey Katalin, Rózsa Endre: 1970, Oláh János: 1972, Kovács István: 1973, Péntek Imre: 1974, Konczek József: 1986 (!). Konczek sorsa különleges, de ha őt nem számítjuk, akkor is átlagosan huszonnyolc évesek voltak e költők, mire első könyvük megjelenhetett. S ezen még az is keveset szépít, hogy abban a korszakban egy kézirat leadásától a megjelenésig két-három év telt el rendszerint. Lektorálták, idővel éves kiadói tervbe illesztették, azt felterjesztették a Kiadói Főigazgatósághoz, amely jóváhagyta, s csak ezután kezdtek foglalkozni a műszaki feladatokkal.

Annnyit azért tudtak az illetékesek, hogy pályakezdők mindig vannak. Olykor szükség is volt rájuk, például 1948-ban a fordulat éve, majd 1957-ben a forradalom vérbe fojtása után, amikor hirtelen ismét hiányossá vált a mezőny, mert az esztétikai érték helyét a politikai váltotta fel. Ezért készítették el például 1958-ban a *Tűztánc* antológiát két kiadásban is. Vele a fiatal s elkötelezett szocialista lírát kívánták reprezentálni, élükön a tehetséges Garai Gáborral és Váci Mihállyal. Váci első kötete 1955-ben, Garaié egy évvel később jelent meg, 1965-ben már Kossuth-díjat kaptak. A hatvanas évek közepén viszont, mint már említettem, nem volt igazán szükség új írókra. De szinte tömegesen kezdtek írni, s próbáltak színre lépni. A dolgok természetes rendje szerint az irodalmi pályára készülők az érettségi után a tudományegyetemek bölcsészkaraira jelentkeztek. Debrecen és Szeged mellett Budapestre, itt tanulhattak a legtöbben. Itt találtak egymásra az írogatók, akik először a tanintézet falain belül szólaltak meg: irodalmi esteken, az *Egyetemi Lapok* hasábjain, időnként a belső, sokszorosított kiadványként megjelenő, megjelenni próbáló folyóiratszerű antológiákban. Ezek közül a *Tiszta szívvel* több számot is megérhetett. Bár ezek a kiadványok hivatalos engedéllyel jelentek meg, mindig valamilyen botrány kerekedett körülöttük, aztán erre hivatkozva megszüntették őket. Én az irodalmi alkotókör vezetőjeként az 1968/69-es tanévben váltam a *Tiszta*

szívvel főszerkesztőjévé, egy számot össze is állítottunk, a tanárelnök lektorálta, de az egyetem vezetése nem adott engedélyt a kiadásra. Hiába kértem meghallgatást az illetékes rektorhelyettestől, Köpeczi Bélától, csak annyit üzent, hogy nem aktuális az ügy. Hiába, 1968 ijesztő év volt számukra, bár ennek közvetlen okát nem találhatták a leadott anyagban. (Én befejeztem tanulmányaimat, így részben más tartalommal, új szerkesztőkkel 1970-ben jelenhetett meg a lap legutolsó száma.)

A kollégiumi szobákban, az egyetemi folyosókon egymást megismerő fiatalok szerveződésére három évtizeddel később, a harmadik antológiában így emlékezett Oláh János: „Az antológia nem egyik pillanatról a másikra született meg. Magának a gondolatnak a kiforrásához csaknem egy esztendő kellett, annyira nem volt magától értetődő akkoriban az ilyesmi. Számtalan közös felolvasóest – mondhatnám, a közönség biztatása – érlelte meg bennünk az elhatározást: nem oldalahatunk tovább az irodalmi fősodor farvizén, előállunk azzal, amit csinálunk. Egyetértettünk abban is: legyen ez a bemutatkozás olyan, amilyennek mi akarjuk. Olyan könyvet terveztünk, amely az akkori egyetemi ifjúság gondolkodását, saját világképünket őszintén, minden belső cenzúra nélkül fogalmazza meg.”

Az antológia szerkesztése 1966 tavaszán kezdődött, s hónapokig tartott. A diáktárs Angyal János volt a szerkesztő, ám valójában mindannyian részt vettek ebben a munkában, ugyanis minden írást megbeszéltek, elfogadtak vagy elutasítottak. Természetesen nem gondolhattak másra, mint az állami kiadványokra. Először a Szépirodalmi Kiadónál jelentkeztek. Elutasították őket. A Magvető Kiadó több mint egy évi várakoztatás után döntött ugyanígy. Közben a Móra Kiadó ifjúsági részlege – nyilván felsőbb ajánlásra – elkezdett szerkeszteni egy antológiát, amely *Első ének* címen 1968-ban megjelent. A Kilencek némelyikét hívták ide, de ők ezt elutasították, hiszen egyértelmű volt, hogy ezzel végképp lehetetlenné válik az *Elérhetetlen föld* megjelentetése. Elkeseredésükben magánkiadással próbálkoztak. Azokban az években elvéve már volt erre is lehetőség, de ezzel általában az amatőrök, a dilettánsok éltek. S pénz is kellett hozzá: mindannyian OTP személyi

kölcsönt vettek fel. Beszerezték a korszak négy elismert költőjének ajánló lektori jelentését. Mindegyikük szerkesztőségekben dolgozott, tehát eleve jobban ismerte a fiatalokat. Ám Juhász Ferenc, Kormos István, Nagy László és Váci Mihály ajánlása sem volt elegendő, a Kiadói Főigazgatóság hivatalnokai kijelentette, hogy ez a kézirat nem jelenthet meg. Az indoklás ennyi volt: „Amíg én ebben a székből ülök, ez a könyv nem jelenik meg Magyarországon.” Kétévi küzdelem után úgy látszott, hogy nem lehet áttörni a bolsevik bürokrácia falait. Mégis csoda történt. Kovács István véletlenül, baráti társaságban megismerkedett Darvas Józseffel, az Írószövetség nagyhatalmú elnökével. Ő elolvasta a kéziratot, s elintézte, hogy az mégis megjelenjen: az Írószövetség KISZ-szervezetének kiadásában. (Ez volt az egyetlen ilyen könyv.) 1969 november–decemberét írták, mire a könyvet kézbe vehették, s nemcsak a pesti bölcsészkaron, de hamarosan országsszerte beszéltek róla, olvasták. Évtizedek óta nem volt példa arra, hogy egy önmagát szervező irodalmi csoport a nyilvánosság elé léphessen. Sajnos további két évtizedet kellett várni arra, hogy ez magától értetődővé válhasson. Ilyesmire 1988 végéig csak állami és hivatalos társadalmi szervezetek keretében volt mód.

A Kilencek antológiájának bevezető írása, Nagy László lektori jelentése azóta klasszikus szöveggé, gyakori hivatkozássá vált:

„Fiatal tehetségek, ha fölrepülni rajban akarnak, az néha törvényszerű pillanata az irodalomnak. Az ilyen vállalkozás, ha létérdekek szövetsége, új szemlélet, újfajta költői értékek fölmutatása kell, hogy legyen. Csak ilyen igénnyel olvassuk verseiket, de sugaras karriert ne jósoljunk nekik, bármennyire közel állnak hozzánk. (...) Hűek a magyar költészethez, a folytonosságot folytatni akarják. Kötődnek az empirikus igazságokhoz jobban, mint az előttük járó néhány nemzedék általában. Leszámolnak az ál-szocialista önteltséggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is. A torkonvágott forradalmak pirosát s gyászát viselik belül.”

Juhász Ferenc és Kormos István határozottan támogató írása sokkal később jelent meg (*Árgus*, 1991. 2. szám), Váci Mihályé egyelőre isme-

retlen. Juhász Ferenc gondolatai sokban párhuzamosak a Nagy László által kifejtettekkel:

„Tisztaságra és rendezettségre, jóra vágyó költők igen szép kötetét olvashattam ezzel az antológiával, olyan fiatal költőkét, akik talán a lét-igenlésben még nem elég határozottak, de nagyon határozottak az elutasításban: a nemtelen, a hazug, a rossz hitek, mámorok, cselekvések elutasításában.” Jó tulajdonságaik közül kiemelte „a történelmi érzéket, a történelmi érdeklődést, és *különösen a magyar történelem* folytonosságának, múltjának, összefonódottságának és bonyolultságának józan és becsületes átértését és kimondási vágyát. (...) A másik: a szegényvilághoz (...) való hűség és ragaszkodás. Még kimondatlan, pontosan-meg-nem-fogalmazott esztétikájuk vagy *ars poetikájuk* föld-térképe ez a hűség és ragaszkodás, amire egész későbbi költészetük épülni fog. Ennek a ragaszkodásnak legszebb része talán a népköltészetnek eleven és bujkáló és fölragyogó, és lüktetésével mindig-jelen lévő áram-zuhogása verseikben.”

Kormos István jelentése a legpraktikusabb. Tudatosan abból a célból készült írása, hogy a magánkiadáshoz egyengesse az utat. Utal arra, hogy a pályakezdés még a folyóiratokban is milyen lassú és nehézkes, hogy a két szépirodalmi kiadó érdemben nem kíván első kötetek kézírataival foglalkozni. Kiemeli a Kilencek érdeklődését a társadalmi kérdések iránt, majd azt, hogy „tudatosságuk egyenként és egymás verseire is visszacsengve, ez a legelső szembetűnő motívum. Fontosat mondani, mert szépen már sokan mondták, amit a költők mondhattak. Az *Elérhetetlen föld* megjelenését fontosnak tartom. Költői lényegesen többek az ígéretnél; csak az a sajnálatos, hogy saját zsebükre megy ez a kiadás, de ha másképpen nem lehet, ezt a formát feltétlenül biztosítani kellene: nemcsak a szóban forgó kilenc költő érdeke ez, hanem a szélesebb versolvasó fiataloké is, akiket különösen érdekel, hogy a korban azonosak, a legfiatalabbak mit mondanak ki róluk, problémáikról és eszményeikről.”

Érdekes adalék a kiadástörténethez az a feljegyzés, amely a Kiadói Főigazgatóság hatvanas évekbeli irataiból készült szöveggyűjtemény-

ben olvasható (*Írók pórázon*, 1992). Tóth Gyulának ez a jelentése nyilván azelőtt készült, hogy az antológiát elutasító döntés, amelyet ő közölt Oláh Jánossal, megszületett volna:

„A kilenc fiatal költő antológiájának új fejleménye: Juhász Ferenc nem vállalja a kötet lektorálását, szerkesztését, érvei: a Szépirodalmi Kiadó korábban elutasította az antológiát, az *Első énekről* kirobbant sajtóvita (*Kritika, Magyar Hírlap*) egyoldalúan és elfogultan a 9 fiatal költőt eszményíti, s ő nem hajlandó a nevét adni az egészségtelen csoportosulásnak. Döntenünk kell, hogy ki legyen az antológia „fémjelző” szerkesztője. Juhász Ferenc tanácsa: a költőket ne vegyük számításba.”

E feljegyzés dátuma: 1968. augusztus 1. Juhász Ferenc imént idézett más tartalmú lektori jelentése 1968. január 3-i dátumú. Hihetetlen, hogy fél év alatt ennyire megváltozott volna a véleménye. Az antológiának volt megnevezett szerkesztője: Angyal János. Már két éve sokszorosan meg volt szerkesztve. „Fémjelzésre” nem volt szükség, ám végül Nagy László bevezetője ennek tökéletesen megfelelt. Juhász Ferenc ismerte ezt a helyzetet, ezért nem is vállalhatta volna a szerkesztést. Nem tudhatjuk, mivel, milyen hangsúlyokkal indokolta elutasítását, de aligha nevezhette egészségtelennek a csoportot. Egy év múlva pedig kiderült, hogy nyugodtan ki lehet adni az antológiát, nem fog miatta újabb forradalom kitörni.

1968 kora ősze ideológiai szempontból kényes helyzetűnek bizonyult. A tavasszal kitört nyugat-európai diáklázadások, majd az augusztus 21-i csehszlovákiai bevonulás miatt valóban feszültté vált a helyzet: az értelmiségi elit és annak egyetemista utánpótlása próbálta kifejezni véleményét, próbált tiltakozni. A pártállam azonban mindent elfojtott, a „munkásököl” kíméletlenül megtorolta a véleménynyilvánítás szeleidebb formáit is. Ezért váltak még óvatosabbá a könyvkiadásban is. Távolatilag azonban ennek a komor évnek pozitív következményei is lettek, mert megszületett az a felismerés, hogy nem lehet minden kérdést a tiltással elintézni, hogy nyitni kell, a fiatalokat közölni szükséges, a korábban ellenséggként, majd gyanús útítársként kezelt íróknak el lehet indítani az életműsorozatát (Déry Tibor, Illyés Gyula, Németh

László, 1969 könyvhetétől), Weöres Sándornak pedig akár Kossuth-díjat is lehet adni (1970).

A sajtóvita az *Első énekről* valóban szerencsétlen volt, de szorosan ide tartozik, mert lényege éppen a Kilencek kimaradása. A kifogásokat – eléggé szélsőséges hangon – Varga Lajos (Márton) fogalmazta meg, s írását a *Kritika* szerkesztősége vitaindítónak szánta. A cikk egyoldalúan szembeállította az antológia szerzőit (harmincnyolc kötet nélküli költőt) és a Kilenceket. Az előbbieket mind eszmei, mind ideológiai szempontból elítélte, s leginkább vihart kavarázó mondatával azt állította, hogy „míg illetékességük horizontja a világot karolja, a magyar gondok itt és mostjáról megfélemedeznek”. Ugyanakkor Utassyék tudják, hogy „az ember nemcsak jelen idejű relációkban él, de visszafelé is, s ez, ha úgy tetszik, azonos a haza, a nemzet: magyarságunk birtokbavételével. Intellektuálisan és érzelmileg.” Az antológia egyik szereplője és kihagyott barátja válaszolt először erre a cikkre (Halmos Ferenc és Sipos Áron), hasonló ideológiai és esztétikai elfogultsággal, de már korábban a szerkesztő Mezei András is indulatos reflektált a Magyar Hírlapban. A higgadt hangot először Rózsa Endre ütötte meg, aki a Kilencek nevében több szempontból is elhatárolódott Varga Lajos cikkétől:

„Különállásunkat maga az eredeti ötlet, az akkor már megszerkesztett kötet, illetve az az elvi meggondolásunk indokolta, hogy egységes antológiát csak kevesebb költő, több rokon művészeti és társadalmi elképzelése alapján lehet létrehozni. Szó sincs azonban arról, hogy utunkat kizárólagosnak, lírai megoldásainkat pedig egyedül üdvöztetőnek tartjuk. Mi az elképzelhető megoldások közül csak a saját szempontunkból találjuk optimálisnak jelenlegi törekvésünket. Egy már megjelent, céljaiban és igényeiben más jellegű versgyűjteménnyel nem túlzottan szerencsés összehasonlítani egy készülő kötetet, vagy az összehasonlításnak árnyaltabbnak kellene lennie. Azt pedig egyáltalán nem fogadhatjuk el, hogy szembeállítsanak bennünket. (...) ...maga a vita is egy százéves hamis dilemmát vet föl újra. Pedig az »urbánus« és »népies« szembeállítás traumáit inkább gyógyítani kellene: egészségesebb vitaszellemmel.”

Ezt a vitát Szabolcsi Miklós zárta le a nagyobb irodalmi tapasztalatú ember körütekintésével. Elsősorban a felvetődött ideológiai kérdésekről és azok társadalmi hátteréről szólt, s ő is elítélte a népi-urbánus ellentét felelevenítésének jeleit.

Már folyamatban volt a Kilencek antológiájának megjelentetése, amikor 1969 augusztusának legvégén Lillafüreden megrendezték a fiatal írók tanácskozását. Ezen felszólalt Rózsa Endre, Péntek Imre, Oláh János, Utassy József, Mezey Katalin levelét pedig Kovács István olvasta fel. A vitaindító előadást Jovanovics Miklós, akkor az *Új Írás* főszerkesztője tartotta. Egy bekezdés erejéig a Kilencekkel is foglalkozott, eléggé felemásan. Nem tartotta őket alkalmasnak egy markáns irányzat elindítására, azért sem, mert néhány kortárs költő vonzáskörében írnak. Láthatóan azt szerette volna, ha a csoport felbomlana:

„Ez az antológia – úgy tudom – három évvel ezelőtt készült el, és mostanában fog megjelenni. Tapasztalatom szerint már nem lehet a Kilencek minden tagját egy kalap alá venni, megkezdődött a differenciálódás a tehetség és a szemlélet alapján.” Majd leminősíti a „nagyon tehetséges” Utassyt mint Juhász Ferenc epigonját, s megdicséri Rózsa Endrét, akivel pedig komoly konfliktusa volt. (Utassy verseit Juhász-epigonizmusként olvasni lírai botfűlőség egyébként.)

A hozzászólásokban Domokos Mátyás, aki a kiadást elutasító Szépirodalmi Kiadó főszerkesztője volt, határozottan kiállt a Kilencek mellett:

„Nem lehet elutasítani azt az igényt, amely az Utassy-féle csoport – nem tudom másként nevezni, csoport – hozzászólásaiban és vallomásaiban fejeződik ki: a hétköznapiaknak akár csendesebb, akár viharosabb, állandó írói, művészi szembesítését a végcélokkal, illetve én eszményeknek vagy gondolatrendszernek nevezném inkább.”

Még egyértelműbben fogalmazott rövid felszólalásában Ratkó József: „...én közösséget itt a jelenlévő írók közül legszívesebben az Utassyék nemzedéki csoportjával tartok, mert emberileg, társadalmilag és művészileg nekik a legérvényesebb jelenleg, az én megítélésem szerint, a szavuk, nincsenek gyanús felhangjaik, és azonkívül – hogy mondjam – nem kínálóznak, nem, nem... nem csinálnak mutatványo-

kat. És azt hiszem, hogy költőnek vagy írónak nem is szabad bohóckodnia. Ők nem teszik ezt.”

(A konferencia jegyzőkönyve megjelent: *Fiatal írók tanácskozása, Lillafüred, 1969*. Széphalom Könyvműhely, 1995. Utassy József felszólalását nem rögzítette a hangszalag.)

Az *Új Írás* egyébként 1969 nyarán három hónapon át ankétot közölt a fiatal írók kérdéseiről. A júliusi számban harminckét érintett nyilatkozott. Közülük huszonketten indultak költőként. A Kilencek közül heten kaptak megnyilatkozási lehetőséget, Győri László és Kovács István hiányzott csak. Ez, a Lillafüredre való meghívás, majd hamarosan az antológia megjelenése egyaránt a tudomásulvétel jelzése volt.

Az *Elérhetetlen föld* fogadtatása, különösen az előzmények után, s annak figyelembevételével, hogy a pályakezdőkről élesebb kritikák szoktak megjelenni, egészen jónak mondható. A kritikai visszhanggal korábban részletesen foglalkoztam (*Pannon Tükör*, 1997. 4. és *A Kilencek*, Miskolc, 2002), így most csak vázlatosan ismertetem a véleményeket. Az elutasításnak hol ideológiai, hol esztétikai indokai vannak. Legélesebben Almási Miklós fogalmazott, aki kereste, de nem találta a költőket, s magatartásukat szerinte „józanságba, hüvös objektivitásba burkolt elvont, magvatlan ellenzékiesség, gondolati centrumot nélkülöző negativitás” jellemzi. Ideologikus volt Hajdu Ráfis bírálata is. Ő Utassy első kötetét is ledorongolta.

Horgas Béla írása méltatta az ugyanakkor megjelent *Költők egymás közt* című antológiát, majd ehhez képest tömören elintézte a Kilenceket, akiknek csak annyi az érdemük, hogy szövetkeztek egymással, egyébként a kötet „talajtalanul imbolyog a költői általánosítás és a publicisztikus konkrétság között: sem ez, sem az. Kritikának elvont, versnek felületes.” Furcsa, hogy a mindkét antológiában szereplő Kiss Benedeket Horgas előbb megdicsérte, majd a nevét sem említette. Szabolcsi Miklós úgy szólt a két költői antológiáról, hogy a nemzedék egészét vette figyelembe, tehát nem törekedett szembeállításra. Többeket is a Kilencek közül még éretlennek tartott. Legnagyobb tévedése, hogy Utassyt inkább publicisztikus tehetségnek vélte.

Czine Mihály, Kenyeres Zoltán, Görömbei András, Könczöl Csaba, Ilia Mihály, Kiss Dénes, Kabdebó Lóránt, Pomogáts Béla, tehát a kortárs irodalommal hivatásszerűen foglalkozók mind megértéssel, olykor lelkesedéssel fogadták az antológiát, s elemezték erőnyeit, ám bírálták fogyatékoságait is. A kritikusok közül legtöbben Kiss Benedeket tartották a legérettebb tehetségnek, majd Utassy Józsefet, Oláh Jánost.

Az ideologikus bírálatok a szocialista kórus egyöntetűségét és párt-szerűségét féltették, az irodalmi közelítésmódok inkább az új tehetségeknek örültek, az aggodalom inkább a várható jövőt illetve, másrészt, többnyire virágnyelven szólva az ideologikus bírálatot és elutasítást próbálták elhárítani. Az írott bírálatok alapján az összkép mindenképpen kedvezőnek mutatkozott, s ennek alapján a kilenc költő gyorsan emelkedő pályáivére lehetett volna számítani. A valóságban ennek éppen az ellenkezője történt. Nem sokkal az antológia megjelenése után megkezdődött a Kilencek visszaszorítása. Árulkodó ebből a szempontból az *Új Írás* megjelenési statisztikája. Ez a folyóirat 1961-ben a fiatalabb írók fórumaként jött létre. 1967-től rendszeresen közölte a Kilencek több költőjét, 1968-ban mindegyiküket. Ebben az évben összesen 24, a következőben hetük 22 verse jelenhetett meg. Ezek után 1970-ben Kiss Benedek, a következő évben Rózsa Endre egyetlen verse. A főszerkesztő valamilyen felső és/vagy belső parancsot teljesített kiiktatásukkal. 1970 és 1975 között összesen 23 verssel szerepeltek, tehát a megelőző évi szám öt évre osztódott. S 1975 után sem javult lényegesen a helyzetük. Az óvatosság természetesen más folyóiratok szerkesztőseit is jellemezte.

Láttuk, hogy közülük a szerencsésebbeknek 1968 és 1970 között megjelenhetett az első kötete. Ám 1969 után gyanakvóbbá váltak a kiadók, ezért a több éves késlekedés Oláh János, Péntek Imre, Kovács István esetében, az érthetetlen elzárkózás Konczek József kötetterveitől. A második kötet kiadásának elhúzódását azonban legtöbbjük megszenvedte. Átlagosan hét évet kellett várakozniuk a szokásos három-néggyel szemben. Tehát – Konczeket nem számítva – az átlagosan huszonnyolc éves kori első kötetet harmincöt éves korban követhette

a második. Az irodalomtörténeti folyamatok korábbi tapasztalata és a jelenkoré egyértelműsíti, hogy ez a lassítás mindenképpen egészségtelen a költői-írói pályák alakulásában.

A gyér megjelenési adatokat értelmezi a *Kísérlet* sorsa is. Ez sokszorosított belső terjesztésű, évente háromszor megjelenő füzet lett volna, a vajai múzeum e célból is megszervezett baráti körének tagjai számára, Molnár Mátyás igazgató kiadásában. Mezey Katalinék 1970-ben megszerkesztették az első három számot, az első kettő nyomdailag el is készült 600 példányban, azonban a megyei engedélyt visszavonták, a rendőrség lefoglalta a példányokat, azok idővel nyomtalanul eltűntek, az igazgatót pedig leváltották. A kiadványt és szerzőit egyértelműen támogató bevezetőt Juhász Ferenc írta.

E sokféle kudarcélmény ellenében erőt és biztatást az idősebb pályatársak segítőkészsége adhatott. A legszebb nyilvános állásfoglalás alighanem Illyés Gyuláé, aki egyébként a Herder-díj mellé járó ösztöndíjat Kovács Istvánnak ítélte meg. Egy interjúban így nyilatkozott:

„Ismerem ezt a fiatal nemzedéket, nemcsak ennek a kötetnek a szerzőit, másokat is, bár talán megengedhető elfogultság, ha azt mondom, hozzám ez a kilenc fiatal áll közel. Külön-külön senkiről se szólnék szívesen, mert ez az egész újonnan felrajzott sereg érdemelne egy teljes, együttes méltatást. De valami mégis elmondható róluk. A mai életről is tudnak valami olyat, amit csak fiatal költő, és csak fiatal magyar költő tudhat.” (*Magyar Ifjúság*, 1970. február 13.)

Az *Elérhetetlen föld* 2800 példánya napok alatt elfogyott. Amikor mód nyílt rá, irodalmi esteken találkozhatott híveivel a csoport is, az egyes alkotók is. Verseiket szavalni kezdték, megzenésítették őket, volt, amelyik a rendkívüli sikerre való tekintettel tilalmassá is vált, mint Utassy József híres *Zúg Március* című költeménye, amely szinte nemzedéki induló, himnusz lett, annyira hitelesen fejezte ki az alapélményeket és célkitűzéseket.

Az antológiákat, folyóiratokat létrehozó művészek csoportjai néhány hónap vagy év után fel szoktak bomlani. Különleges erő és tehetség kell ahhoz, hogy a szerves kapcsolat megmaradjon. A Nyugat első

nemzedékének történelmi szerencséje volt, hogy a folyóirat hosszú távon fennmaradhatott. Még erősebb kohéziót jelentett a népi írók mozgalma, ezt azonban előbb a második világháború, majd a bolsevik diktatúra gátolta a mozgalom kiteljesedésében. Még az újhordasoknak is megadatott 1946-ban, hogy nemzedéki csoportként jelentkezzenek, majd jóval idősebb korukban, hogy megőrzött csoporttudatukat kiteljesíthessék. A Kilencek nemzedéki csoportként, irányzatként való jelentkezése eretnekségnek számított 1966 táján, s mint bebizonyosodott, később mások próbálkozásait is megakadályozta a kultúrpolitika.

A kilenc költő összetartozás-tudata azonban erősebbnek bizonyult, s legyőzte mind az irodalompolitikai akadályokat, mind a szokásos életformabeli és érvényesülési különbözőségeket. 1982-ben megjelent a második *Elérhetetlen föld*, ekkor már a Magvető Kiadónál, s ennek fogadtatásában utólag az első antológiát is rehabilitálták többen, érthetetlennek nevezve az elutasítást. 1990-ben megjelent Csontos János interjúkötete a kilenc alkotóval (*Együtt és külön*, Széphalom Könyvműhely). Egy harmadik, reprezentatív antológiát 1994-ben adott ki az Anonymus Kiadó. 2002-ben pedig kötetbe gyűjtve kerültek kiadásra róluk írt portréim, kritikáim. Legújabbban G. Komoróczy Emőke írt róluk tanulmányorozatot.

Előbb-utóbb a József Attila-díjak is elérték őket (Konczek József kivételével). Azért a hivatal nem siette el a dolgot. A díjak időpontja: Utassy József (1978), Kiss Benedek, Rózsa Endre (1979), Kovács István (1984), Győri László (1992), Mezey Katalin (1993), Oláh János, Péntek Imre (1994). Kiss Benedek 1999-ben másodszor is részesült ebben az elismerésben, gyermekkönyveiért. Utassy József 2001-ben Babérkoszorút, 2008-ban Kossuth-díjat kapott.

A Kilencek pályáivének és fogadtatásának egyik nagy gondja, hogy kibontakozásuk természetes időszakában gátolták őket, s írói világképüket, kritikai hangvételüket ellenszenvvel fogadták. A nyolcvanas évek hivatalossága egyre inkább azt támogatta, amit korábban elítélt: amit politikamentesnek, ideológiailag semlegesnek, illetve esztétizáló-nak gondolt. Tehát Tandori jöhetett, de Mészöly, Csoóri, Utassy, Nádas

vagy Petri György már sokkal kevésbé. A kilencvenes évek ugyan elhozta a többpártrendszer, nem volt már egységes irodalompolitika, a posztmodern viszont félhivatalossá, az irodalomtudományban és a kritikában egyre inkább kizorító-kitaszító jellegűvé vált. Olyan légkörben, amelyben Németh László, Illyés Gyula, Nagy László, Sánta Ferenc s még annyi más klasszikus életművét próbálják szinte kiiktatni a magyar irodalmi hagyományból, sokkal nehezebb azoknak a sorsa, akik nem tagadják ezt a hagyományt. Vigasztaló azonban, hogy a szép-irodalomban már lezárult a posztmodern kora. Előbb-utóbb remélhetően az irodalomtudományban is bekövetkezik a lehiggadás, a tárgyilagos számbavétel időszaka. Akkor nem egy-egy elmélet fogja eldönteni szerzők és művek értékét, hanem az elfogulatlan és figyelmes olvasás és újraolvasás. Segítene ebben az is, ha újra megjelenhetne a kilenc költő reprezentatív antológiája, elsősorban azokkal a versekkel, amelyeknek leginkább helyük lehetne nyolc évszázad magyar költőinek aranykönyvében.

A PETŐFI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSA (2003)

Az elérhető és az elérhetetlen

A huszadik század többek között a vizuális kultúra hatalmas mérvű átalakulásának és felértékelődésének korszaka is. Korábban az ember inkább csak az őt körülvevő világot ismerhette és tanulmányozhatta részletekbe menően is a maga képi valóságában, s amit ő maga nem láthatott, arról csak rajzok, festmények adhattak valaminő képet, azt is csak ritkán a maga valószínű színességében. S a világnak olyan szegényebb tájain, aminő Magyarország is volt az én gyermekkoromban, bizony még a múlt század közepén is csak a tankönyvek, újságok, könyvek szürkés vagy barnás fényképei, rajzai adtak – s azok is csak ritkán – éles képet. S a fényképek, a filmek is fekete-fehérek voltak. De akkor még a mozgókép sem számított réges-régi találmánynak. Azóta alighanem csak a világ legeldugottabb szegletei maradtak mentesek a képi információk megszakítatlan áradatától, amely általánossá, tömegessé, színessé és mindent mozgásában megmutatóvá válhatott. Mindennek számtalan előnye van, ám gondok is akadnak. Amíg a kép sokkal kevesebb volt és sokkal kevesebbet adott, addig a befogadó képzelete nemcsak meglehetősen nagy szabadságfokkal mozoghatott, hanem rá is kényszerült arra, hogy intenzív munkát végezzen. Azelőtt elolvasták Jókai Mór regényeit, és elképzelték, milyenek hősei és helyszínei. A legújabb korban az átlagember filmváltozatban, tévéjátékban ismerkedik korokkal és emberekkel, s mindent lát, így szerepe a vizualitás szempontjából sokkal passzívabb.

Miért tartottam szükségesnek mindezt felvázolni? Nemcsak azért, mert egy fotókiállítást tekinthetünk meg hamarosan, hanem azért is, mert e képek szereplői költők. Mint tudjuk, a magyar nyelv s ebből szükségszerűen következően a magyar líra is erősen képszerű. A közvetlen és a belső szemlélethez szólóan is. A költői kép vagy látványsze-

rűen elképzelhető, s ehhez segítségül természetesen addigi képélményeinkből merítünk, vagy képzetes, a belső szemlélethez szóló. Jelen esetben inkább az első típus foglalkoztathat bennünket.

Kovács Endre itt látható fotói 2001 októberének legelső napjaiban készültek Szigligeten és a szomszédos Szent György-hegyen. Sipos István filmrendező ekkor készített filmet a Kilencek költőcsoportjáról, s ez adott alkalmat e képsorozat elkészítéséhez. A Balaton melléke természetesen kitüntetetten alkalmas hely poéták bemutatására. Az írók szigligeti alkotóháza pedig nemcsak üdülőhely, hanem alkotói műhely is. De volt még egy komoly oka az itteni felvételeknek. A Szent György-hegyen az egyik szőlősgazda éppen Kiss Benedek. Az ő picinyke birtokán előszüretet is lehetett tartani, már csak azért is, mert a valódi nagyszüreten is részt szokott venni a költőbarátok és családtagjaik egy része évről évre.

Maga a gazda is sok időt tölt e helyen, s ez sok éve tárgya, motívuma költészetének. Mint e versek olvasója és méltatója, de a hegynek csak távolabbi ismerője, 2001 őszeig magam is arra kényszerültem, hogy elképzeljem a szőlőben dolgozó vagy a présház előtt pihenő, napesti nyugalomban borozgató személyt, a versekben megjelenőt s egy kicsit, hiszen ismertem, a valóságosat is. Aztán jártam a szőlőben, a présházban, részt vettem a forgatáson, szemlélhettem a több irányban is belátható tájat, a Balaton odáig fénylő szeleteit, s az addig látvány-szerűen elképzeltet egybevettem a valósággal. Nem kellett csalódnom sem a költőt, sem magamat illetően. Tanúja lehettem annak, hogy e helynek is van szellemisége. Jó néhányszor hallottam már Kiss Benedeket verset mondani, de annyira poétamódra és a befogadót is poétává emelve még nem, mint a Szent György-hegyi estében a faasztal mellett a gyertyafényben. Élmények és élményeket rögzítő képek tanulságos útját járhattam végig. A költő Szent György-hegyi élményei alapján verseket írt, ezeket én olvashattam, és elképzelhettem vizuálisan is a versbeli világot, majd évekkal később egyszerre találkozhattam a versekkel és az őket indukáló környezettel. Aztán hamarosan a mindezt megörökítő tévéfilmmel, utóbb ezekkel a fotókkal is. Ott színesben, itt

fekete-fehérben. S a fotóknak ez a sajátossága is megérdemli figyelmünket. Manapság a napilapoktól eltekintve a sajtóban is mindinkább a színes képek az uralkodóak. Az amatőr képek, a családi használatra készültek is színesek. Jelentése van immár önmagában annak is, hogy e kiállítás képei fekete-fehérek. Pedig csábító lehetett a napfényes kora ős színnorgiája. Ezúttal azonban nem ez volt a meghatározó, hanem az emberalakok sora. S bizony úgy látszik, hogy nemegyszer többet lehet mondani egy arcról, egy alakról a puritán fekete-fehérrel, mint a sokszínűséggel. Könnyebb a belső tartalmat kifejező külsőben meglátni a lényegét. Ma már irodalomtörténeti közhellyé vált az 1969-ben megjelent Elérhetetlen föld című antológia fontossága. Esztétikai, irodalompolitikai és általános politikai jelentősége is volt a korszakban a kilenc pályakezdő költő jelentkezésének. Megmutatták – és mivel érvényesen szóltak, azóta is bizonyítják –, hogy az ötvenes évek szemléletét és a poétikát is átformáló lírai forradalmi nem elszigetelt jelenségek voltak, hanem szervesen beépültek az újabb nemzedék költészetébe. S ami még örömtelibb, nem egyhúrú, egyetlen irányt elismerő módon. Illyés Gyula példája ugyanúgy jelen van, mint Nagy Lászlóé és Juhász Ferencé, mint Weöres Sándoré, mint Pilinszky Jánosé, az akkor már klasszikusok közül Adyé ugyanúgy, mint Kassáké. Minden érték tisztelete jellemezte ezeket a fiatalokat, s ebből kiindulva voltak képesek öntörvényű költői világokat teremteni. Ők kilencen: egy raj, de kilenc arc, kilenc egyéniség.

Emlékeztet az irodalompolitikai jelentőség is. Felláztak a szellemi élet teljes körű központosítása ellen: ők kívánták nemcsak azt eldönteni, hogy éppen ők kilencen együtt léphessenek a nyilvánosság elé, hanem azt is, hogy mi szerepeljen antológiájukban. Mint ismeretes, több éves küzdelem, szívós kitartás kellett a győzelemhez, s ebben a hatalom részéről nyilván szerepet játszott 1968 Európájának tapasztalatsora is. Ne feledjük azonban azt sem, hogy ezt a hatalmi engedékenységet aztán megtorlások sora követte a hetvenes években. Ám a példa hatékonyan bizonyult: előkészítette további antológiák sorát, általában a fiatal írókkal való szervezettebb foglalkozást, a *Mozgó Világ* megin-

dítását, a Fiatal Írók Körének, azaz a mai József Attila Körnek a megalakítását.

S mindez már átvezet az általános politikai jelentőséghez. Ezek a fiatalok a központi irányítással szemben a demokratikus szerveződés, a csoportszintű érdekérvényesítés igényét jelentették be, az emberi jogok nálunk akkor még nemigen használt gondolatkörét képviselték. E szellemben, a természetes emberi szabadságigény szellemében bírálták a létező szocializmust, hivatkoztak a követendő magyar hagyományokra, például 1848-ra, Petőfi Sándorra.

A Kilencek közössége idestova negyven éve létezik. Szellemiségével köztünk van a nyolc éve elhunyt Rózsa Endre is. Egy írói közösség ilyen hosszú idejű létezése egészen különleges. Ez nyilvánvalóan a nagyon sikeres hatvanas évekbeli kiválasztódásnak, összekovácsolódásnak köszönhető elsősorban. Természetes, hogy a kilenc arc akkor sokkal közelebb állt egymáshoz, mint később, bár a poétikai eljárások már abban az időben változatosnak bizonyultak. Ám a lényeg: az eszmék és az erkölcsi tartás által meghatározott közösségtudat olykori viták, eltávolodások ellenére is megmaradt. Kilenc magyar összehajolt egykor, és soha nem fordított hátat egymásnak, sőt ápolta a szövetség eszméjét irodalmi műveiben és közéleti tevékenységében is.

Minden fontos irodalmi eseménynek, műnek van irodalmon túlmutató szerepe, jelentősége is. Potenciálisan még azok körében is, akik az iskolai kötetmektől megszabadulva később soha nem vesznek kézbe szépirodalmat. Amit a Kilencektől mindenki megtanulhat, örömmel átvehet, beépíthet a maga életébe, az az állampolgári szabadságjogok szerinti létezés, s erre építve az öntörvényűség és a közösségekben létezés szintézisét megteremteni törekvő akarat. Számukra nem feloldhatatlan ellentmondás az, hogy személyiségek akarunk lenni, azok vagyunk, és társadalomban, közösségekbe ágyazottan élünk.

A Kilencek méltatlanul kevésbé vannak jelen az irodalomolvasók tudatában, s nem sokkal jobb a helyzet az irodalmi életben sem. Legyen ez a kiállítás, ez az irodalmi est is jelzése annak, hogy érdemes rájuk figyelni. Ha jól számoltam, kilencüknek ez idáig már több mint száz

könyvük jelent meg. Kívánom, kívánjuk nekik az újabb százas szériát! Többségük nemrég volt, nemsokára lesz hatvanéves. Íróember számára ez nem a visszavonulás ideje még, hosszú alkotóéveknek kell következniük. Így legyen.

Nyomatékos köszönet illeti a Petőfi Irodalmi Múzeumot, Benkő Andreát, Kemény Gyulát, a kiállítás szervezőit és létrehozóit munkájukért.

Elhangzott a PIM-ben.

Megjelent: *Magyar Napló*, 2003/6.

A KILENCEK BETHLEN GÁBOR-DÍJA

Négy évtized az ember életében is nagy idő, de akik negyven éve fiatal felnőttként néztek farkasszemet a világgal, ha megérték a mai napot, a lényegyet tekintve most is ugyanazok, akik voltak. Ennyi idő a modern emberiségnek, a magyar nemzetnek és irodalmának történetében ugyancsak hosszúnak mondható, s az újabb és még újabb nemzedékek egyre inkább másfajta életkörülmények között nevelődtek, másfajta hatások érték őket. Mindez az irodalomban is megmutatkozott.

A mai hatvanasok ifjúkorának évtizedét már magyarázni kell, hogy hitelesen megérthessük. Számukra az 1960-as évek a felnőtté válás, a pályakezdés feledhetetlen évtizedét jelentik. S ennek az időszaknak van egy sajátos történelmi különlegessége is minden akkori felnőtt számára. Az ötvenes évek mindvégig kemény diktatúrája után a hatvanasok a fokozatos enyhülést jelentették, s ezt 1968 drasztikus közjátéka sem semmisítette meg. A Kádár-rendszernek a szellemi életben is konszolidáltabbá, nyitottabbá kellett válnia ahhoz, hogy a nyugati világ egyértelműen legitimálja létezését. Kínától vették át a hangzatos, de nem mindig érvényesített jelszót: virágozzék minden virág! Ez a reálpolitikai kényszer tette lehetővé, hogy a hatvanas években a magyar irodalomban s általában a művészeti, tágabban a szellemi életben annyi jelentős teljesítmény születhetett meg és kerülhetett nyilvánosságra. A posztmodern apostolai és mindenkori pápái ugyan régóta hangoztatják, hogy a hatvanas években zsákutcába fordult be a magyar irodalom, s csak néhány személlyel tesznek kivételt, ez az irányzatos egyoldalúság nem igazolható. A hatvanas évek irodalmunknak igen jelentős korszaka, ma már klasszikusnak bizonyult művek sora igazolja ezt. Gondoljunk csak a költészetben Illyés Gyula, Vas István, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Kormos István, Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor életművének akkori szakaszára!

Az irodalmi életnek és a költészetnek ebben a környezetében kezdtek el a pályát a második világháború éveiben született nemzedék tagjai. Valljuk meg: már az is eredménynek számított, hogy egyáltalán elkezdheték úgy, hogy nem kellett vállalhatatlan kompromisszumokat mégis megkötniük. A gyanútlan mai, fiatalabb irodalomtörténész, ha elkezd e nemzedékkel foglalkozni, az anyaggyűjtés első szakaszában csodálkozva állapíthatja meg, hogy 1968-tól kezdve antológiák sorozata jelent meg, 1970 tájától az első kötetek is megsokasodtak, s a kritikai fogadtatás bibliográfiája is számos tételt tartalmaz. Az adatok mögé nézve azonban meglehetősen ellentmondásos kép bontakozik ki a hatvanas évek második fele, az évtizedforduló kapcsán. A folyóiratokban valóban számos értékes, ma is olvasásra érdemes alkotás található, s az ismert szerzők többsége folyamatosan publikálhatott, ám pályakezdként jelentkezni majdnem lehetetlennek bizonyult. Ezt a helyzetet szemléletesen példázhatja az *Elérhetetlen föld* című antológia kilenc költőjének sorsa. Ebben az időben két központi országos folyóirat létezett, a *Kortárs* és az *Új Írás*. Összeszámoltam, a kilenc költőnek 1964 és 1970 között, tehát hét év alatt ezeken a fórumokon összesen 96 verse jelent meg, tehát személyenként és átlagosan évente másfél vers. Kötetterveiket pedig elutasították. Arra sem árt emlékeztetni, hogy az akkori teljesen államosított könyvkiadásban egy kiadásra beadott, majd elfogadott első kötet esetében is – a tervgazdálkodásnak köszönhetően – legalább két évig tartott, amíg a kézirat meg is jelenhetett.

A Kilencek mindegyike: Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Péntek Imre, Rózsa Endre és Utassy József a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem bölcsészkarának hallgatója volt. Itt ismerkedtek meg egymással, s a diákélet szabadabb szellemi közegében, s nyilván irodalomtörténeti tanulmányaik által is ösztönözten úgy gondolták, hogy egy antológiában kellene bemutatkozniuk, amelyet ők maguk szerkesztenek meg társuk, Angyal János segítségével.

Eleinte talán nem is sejtették, hogy elképzelésük megvalósítása a lehetetlennel határos. Tömören összefoglalva a történetet: sem a Szépiro-

dalmi, sem a Magvető Kiadó nem vállalta az antológia kiadását. Megpróbálkoztak az akkor már elvileg lehetséges magánkiadással, banki kölcsönt vettek fel, megszerezték Nagy László, Juhász Ferenc, Kormos István és Váci Mihály támogató lektori jelentését, ám a Kiadói Főigazgatóság illetékese végérvényes szándékkal utasította el őket. Valóban csak a csoda segíthetett. Kovács István véletlenül megismerkedett Darvas Józseffel, az Írószövetség akkor nagyhatalmú elnökével. Előadhatta neki az antológia sanyarú sorsát. Darvas elkérte a kéziratot, majd elintézte, hogy az Írószövetség KISZ-szervezetének a kiadásában megjelenhessen végre az *Elérhetetlen föld*. Ennek van éppen negyven esztendeje.

Az antológia 2800 példánya szinte napok alatt elfogyott. Az egyetemista ifjúság körében s az irodalmi életben egyaránt feltűnést keltett. A siker nemcsak esztétikai volt, a hatás az irodalmi életben is jelentős. Az antológia kilenc szerzőjének világszemléletét és poétikáját felerősítette a testvéri rokonság. Nem csupán az életkor kötötte össze őket, hanem a magyar történelem és az ahhoz is kötődő költészet hagyománykincsének tudatos vállalása is. Az antológia bevezetőjében Nagy László pontosan jellemezte őket: „Hűek a magyar költészethez, a folytonosságot folytatni akarják. Kötődnek az empirikus igazságokhoz jobban, mint az előttük járó néhány nemzedék általában. Leszámolnak az álszocialista önteltséggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is. A torkonvágott forradalmak pirosát s gyászát viselik belül.”

Érdemes ma is újraolvasni vagy először kézbe venni az antológiát, amelynek most harmadik, reprint kiadása jelent meg. Pontos képet kaphatunk a nemzedék jellegadó csoportjának indulásáról. Az *Elérhetetlen föld* nem egyes darabjainak ragyogása miatt sorsfontosságú. Maga az egész, maga az antológia a remekmű. Miként az volt 1908-ban a *Holnap* antológia, amelyet ma már mindenki irodalomtörténeti eseménynek tart a Nyugat megindulásával együtt. Próbáljuk elképzelni, miként alakulhatott volna irodalmunk és azon belül a Kilencek sorsa, ha 1970 táján önállóan folyóiratot indíthatnak, ha könyvkiadójuk van! Ennek

azonban éppen az ellenkezője történt: a még akkor is bolsevik szemléletű irodalmpolitika az antológia megjelenése után újult erővel gátolta pályáivuk kibontakozását. A közösségi ember eszményét hirdető egy pártrendszer következetesen ellenezte a valódi, mert kritikai szellemiségű társadalmi cselekvést.

Mégis újabb csoda történt. Az első csoda az, hogy helytállóan válogatták ki önmagukat a sok verselő diák közül, s a Kilencek egyike sem hullott ki később az irodalomból. A második csoda az antológia megjelenése. A harmadikhoz évtizedek kellettek. A kilenc költő mindegyikének kibontakozott a pályája, nagyobb részüknek több irodalmi műfajban is. Rózsa Endre elszomorítóan korai halála óta megfogytakozva, nyolcan, de építik az életművüket. Alkotásaik javának ott a helye nyolc évszázad magyar irodalmának minden jelképes és minden valóságos antológiájában és minden irodalomtörténeti kézikönyvben. Az emberiség, a magyarság legnagyobb ideái mindig elérhetetlennek bizonyultak, ám maguk az ideák kiölhetetlenül léteznek. Ezek mellett tett és tesz ma is hitet az *Elérhetetlen föld*, a magyar irodalom és a magyarság szellemi szabadságharcának feledhetetlen emléke.

A KÖLTŐ SZÁMVETÉSE

Győri Lászlóról

Lélekszámát tekintve a magyarság sok jó költővel dicsekedhet. Vannak, akik örülnek ennek, vannak, akik sajnálkoznak. A legnehezebb helyzetben azért mégiscsak a költők vannak. Néhány tucatnyi alkotót ugyanis még viszonylag könnyű számontartani, ismerni, elismerni. Ám ha legalábbis százas nagyságrendű az érdeemesek, a kiválasztottak száma, akkor már szerencse is kell a tehetség mellé, hogy ismertté válhasson valaki. Az első kötetével 1968-ban jelentkező Győri László soha nem tartozott a hangoskodók, a tülekvők közé. Verseskönyveinek sorában is csupán az ötödik a *Bizonyos értelemben*, amely válogatott és új verseit tartalmazza. S a ritka megszólalásokat, a nagy csöndeket nálunk nem szokás honorálni. Oktalanul és méltatlanul. Hiszen aki előítéletek nélkül olvassa ezeket a szélárnyékban és félhomályban, és mégis egyre gazdagabbá formálódó életműveket, annak be kell látnia, hogy a jó költők számát nem lehet korlátozni. Aminek esztétikai megformáltsága érvényesnek bizonyul, annak a Parnasszuson a helye tisztelt elődeink, az ókori görögök óta.

Győri László gyűjteményes könyvének már a címe is telitalálat. Nemcsak megengedi, hanem megköveteli a polifón értelmezést. Jelenti számomra mindjárt azt is, hogy bizonyos értelemben azért én is itt vagyok, költő vagyok, bár erről kevesen tudnak, a nagy névsorokban ritkán szerepelek. Tágabban arra is utal ez a cím, hogy a költői szerep, ez a foglalkozás manapság már régen nem olyan kiemelt jelentőségű, mint volt akár még ötven éve is: bizonyos értelemben még létezik azért ez a mesterség. Vonatkoztatható a személyiségre, amely soha nem lehet teljesen azonos a versekben megmutatkozó lírai énnel: a versekbe rejtett személyiség bizonyos értelemben létezik, s azonos is meg nem is a szerzővel. A versek nemcsak személyiséget mutatnak meg valameny-

nyire, nemcsak világszemléletet, hanem valamennyire magát a világot is élénk tárják. Ez nem maga a világ, hanem a világ – bizonyos értelemben, bizonyos nézőpontból. S a létezés maga? Olyannyira összetett, hogy bármit is akarunk gondolni, mondani róla, az soha nem lehet a teljes igazság, mindig csak bizonyos nézőpontból, bizonyos értelemben nyilatkozhatunk meg.

Világszemléletet, hely- és helyzettudatot fejez tehát ki a gyűjtemény címe, pontos összegzése az 1964–2001 közötti majdnem négy évtized termésének. Győri László soha nem az idill költője, bár a létezés bizonyos értelemben szépnek is gondolható. Leggyakrabban azonban groteszk vagy tragikus helyzetek túlélését, magát a megmaradást látjuk szépnek. E versek létértelmezésének fő képzetkörei a természet, az idő és az élet. Hol az egyik, hol a másik vonatkozás a hangsúlyosabb, de mindig ott sejlik körülötte az egész. Elősegíti ezt a versek földközeli tárgyiassága és mégis jelképi ereje. S mindez olyan filozofikus szemlélettel párosul, amely valós összefüggéseiben látja a személyiséget, amiként az a történelemben és önmagába zártan is létezik. Így mutatkozhat meg magaa az élet – dacára az egyén pusztulásának – örök értéknek.

Győri László: *Bizonyos értelemben*. Válogatott és új versek. 1964–2001. Tatabánya, 2002. József Attila Megyei Könyvtár, 242 l.

GYÖRI LÁSZLÓ: A KÉSEI ÉDEN

Esszé egy könyvről

Az érett férfikor, az öregedés esztendeiben számos író érzi annak szükségességét és ugyanakkor célszerűségét is, hogy számot vessen életének fontosabb történéseivel, vagy legalábbis életútjának egy-egy szakaszával. Annak idején Móricz Zsigmond vallott arról, hogy tízéves koráig vele minden lényeges dolog megtörtént, azokkal már haláláig gazdálkodhatott. Azt persze ő is pontosan tudta, hogy a lényeges dolgok jelentékeny részéről egyáltalán semmit sem sejtetett. Új volt a huszadik század, az első világháború, azután Trianon tragédiája. S a történelmet most félbehagyva, nem ismerhette például a férfiak és nők kapcsolatrendszerének rejtelseit. Annyi azonban bizonyos, apró gyerekkorától kezdve az élet- és személyiségismeretnek igen gazdag tárháza gyűlt össze benne.

Györi László Móricz Zsigmond halála után néhány hónappal született. Kamaszkorától kezdve nem prózaírónak, hanem költőnek készült. Ha nem is sűrűn, de sorban jelentek meg verseskötetei. Ha nem is korán – kissé megkésve –, de irodalmi díjakat is kapott. Szépprózai írásai viszont keletkezésüket tekintve is az új évezred alkotásai. Az első mű, *A kései éden* 2005-ben jelent meg, tehát túl a hatvanadik életéven. Györi Lászlót egyik barátja biztatta, hogy írja meg gyerekkorának történetét. Az a világ ugyanis már belesüllyed a régmúltba, arra már alig emlékszik valaki, s bizony meg kellene örökíteni a maradandóság számára. Az elkészült emlékezőskötetben az 1942 januárjában született fiú bontakozó világszemléletét 1956 nyaráig, az általános iskolai tanulmányok befejezéséig követhetjük, de természetesen előfordulnak előre- és visszautalások is. Nagyon fontos és meghatározó a helyszín is. A szülőhely ugyanis Orosháza, az édesapa pedig földműves.

Az emberöltő fogalma kétféle értelemben használatos. Emberöltőnek nevezzük azt az időszakot, tehát körülbelül harminc esztendő, amely a születéstől a felnőtté válásig tart. Tág értelemben pedig a teljes emberi életidőt, tehát hatvan-nyolcvan évet is emberöltőnek tekinthetünk. Azért érdemes ezt most emlékezetünkbe idéznünk, mert a teljes életidő tehát három kisebb emberöltőt is magába foglalhat egyetlen ember számára, ha viszonylag sokáig élhet. Az európai emberek életformája évszázadokon át csak igen lassan változott, a fiúk gyakran örökölték apjuk szakmáját, foglalkozását, nagyrészt még vagyoni helyzetét is. A nagymértékű változások a huszadik században kezdődtek el, s ott is leginkább 1945, drasztikusan pedig 1948 után. Győri László tehát beleszületett egy olyan világba, amellyel még éppen csak kezdett megismerkedni, s az rögtön mássá változott, megadva néhány évet a réginek, de azt is egyre türelmetlenebbül.

Végig sem kell olvasni a könyvet, fölvetődik bennünk a kérdés: miért ez a címe? Hol van a kései éden? Van-e, volt-e egyáltalán? Ha az elbeszélő-emlékező tárgyilagosságával vizsgálódunk: édenre aligha találunk. Az író elvileg kettőt tehetett: vagy édent varázsol gyermekkori emlékeiből, s lehetőleg mellőzi negatív tapasztalatait, vagy ironikusan szemlélődik, s a könyvcímet gondolatban idézőjelek közé szorítja, rábízva az olvasóra az értelmezést, vagy szigorúbban fogalmazva az ítélkezést azokról az esztendőkről. A szerző tehát már szándékosan nem egyértelműsíti a korszakot, ámde elismerésre érdemes információkat alig-alig említ. Magyarán szólva: a Rákosi-korszak szörnyűséges és embertelen volt, de az emberekben mégiscsak pislákol a remény, hogy a jelent túl lehet élni, ennél csak jobb lehet.

A fél évszázaddal korábbi időpontra visszatekintő s emlékező elbeszélő számára az ironikus szemlélet jelent biztos fogódzót. Iróniája azonban nem gyilkos szatírába hajlik át, hanem – mondhatjuk – megszeli a iróniát. Mintha a korszak megkerülhetetlen következményei tennék, hogy valamiféle személyektől független világban működne a dolgok, megváltoztathatatlanul, s az egyének számára felismerhetetlenül.

A szereplők közül elsőik között kell megemlítenünk az elbeszélő családját. Az édesapa a módosabb földművesek közé tartozott Oroszában. Abban a hatalmas kiterjedésű nagyközségben, amely már a város minősítést is kiérdemelte, hiszen gimnáziuma, szállodája is volt. Ugyanakkor jelentős tanyavilág is tartozott a városias maghoz. A Győriek földje nagyjából külső terület volt, s megműveléséhez segítség is kellett. Az apa ügyes, mondhatni, vállalkozó kedvű ember volt, így idővel terménykereskedési lerakatot is üzembe helyezett. 1948 táján ez már nem pusztán azt jelentette, hogy ő nemcsak gazdagnak mondható parasztember, hanem kizsákmányoló, a városi szóhasználat szerint tőke. A falusiak nyelvére lefordítva a frissen elterjesztett orosz kifejezést: egyenesen kulák.

Rákosiék számára – miután a nagybirtokokat már 1945-ben felszámolták, a gyárakat államosították, az egyházaktól elvették az intézményeiket – továbbra is az volt az egyik legfőbb jelszó, hogy le kell leplezni, meg kell semmisíteni az osztályellenséget. Sztálinista eredetű kijelentés volt, hogy a proletárforradalom győzelme után éleződik az osztályharc, mert a legyőzött ellenség nem képes beletörődni vereségébe. A falvakban a leglátványosabb és folytonosan leleplezendő ellenség a kulák volt. Legkönnyebben azzal tudták működésüket ellehetetleníteni, hogy teljesíthetetlen beszolgáltatást, adókat róttak ki rájuk.

Kulákcsemete lett tehát a majdani elbeszélő is. Ennek következtében többször átélhette „a végrehajtó” megjelenését. Végrehajtó bizony bárkinél megjelenhetett, a nyomaték érdekében olykor rendőri kísérettel, de faluhelyen elsősorban a kulákokat keresték. „Akinek a könyvecskéjén egy nagy »K« zöldellt, az még rosszabbra számíthatott, annak aztán végleg elszabadult a pokol. Maiaknak írom: »K« egyenlő kulák. Illegitim személy, akit akár az utcán bárki sejhajon rúghat, akinél fegyvert lehet találni a kútban, és akit emiatt a Csillagba lehet néhány évre vágni, annyira, amennyire nekünk tetszik.”

Egy küllemében is ellenszenves végrehajtó nőszemély fokozatosan fosztotta meg értékeitől a Győri családot. Mindent elvitt, amit lehetett. S mindezt az után, hogy a kötelező beszolgáltatásnak eleget tettek.

A családapa nem tehetett mást: idő múltán elmenekült a paraszti életből, bányamunkás lett. „Egy egész osztályellenséges kompánia építette a szocializmust a messzi Alföldről, arra északon” – olvassuk az emlékezésben. A kiszemelt áldozatok tudhatták, hogy hiába lázadnának, tudomásul kell venniük az újfajta rendszert. Csupán annyit tehettek, hogy helyzetükre alkalmazták az akasztófahumor valamifajta népi változatát, s ezt nevezhetjük akár abszurd, akár szelídebb iróniának. Például így hiányolták a végrehajtót: „ha egy hónapra elmaradt, már sípákoltunk: »csak nem beteg szegény?« A körzeti rendőr is gyakran ellenőrizte őket, hogy vajon mit rejtegetnek előle. A család pedig így fogadta őt: »Tessék, nézzen körül mindenütt!« – előzékenykedtünk vele. Mindent feldúlt, sokat tanultunk tőle, leleményesebb volt, mint amilyenek mi lettünk volna.”

A történelem menete logikusan vezetett el 1956 őszéig. Az életrajzi emlékezésnek talán ez a legfontosabb fejezete. 1956 nyarán Laci gyerek sikeresen befejezte az általános iskolát, de nem vették fel a gimnáziumba. Kósza hírek szerint a szülői munkaközösség és az MNDSZ városi elnöke ugyanis nem javasolta továbbtanulásra a kitűnő tanulót. Az édesapa mégis el tudta intézni, hogyha a helyi gimnáziumba nem is, a hódmezővásárhelyibe néhány osztálytársával együtt bekerülhessen. Ámde Hódon még meg sem melegeghetett, jöttek a hírek a szegedi egyetemisták tevékenységéről, szövetségük megalakulásáról. Hódon nagy irodalmi délutánt tartottak, az ifjú gimnazisták is ott voltak. Győri László csodálkozott is: ennyi költő élne a városban? 23-án tüntetés volt e városházán is, zengett a „Ruszkik, haza!” rigmusa. A diáknak az alig közlekedő vonatok miatt ügyel-bajjal, de sikerült hazajutnia. Orosházán is voltak tüntetések, a diák is részt vett ezeken. De óvatos volt. Nyilvánvalóan apjának sokéves tapasztalatai működtek benne is. Nem jelentkezett nemzetőrnek sem. Azon medítált mindössze, hogy téglával beverje-e a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének hirdetőtábláját, melynek híreit az a nő szerkesztette, aki elutasította – nyilván másokkal együtt – az ő gimnáziumi felvételét. De még ezt sem tette meg. Megállapította, hogy ő nem született forradalmárnak. Édes-

apját addig vitte a szabadságvágy, hogy közölte az ő korábban államosított házának nagy részét birtoklókkal, hogy vége az államosított világnak. Ám ez a remény ekkor még nem vált valóra.

Némi szünet után újra megtapasztalhatta a család is, milyen is a proletárdiktatúra, s hogy Nyugatra menekülnek az emberek, köztük a majdani költő bátyja is, aki aztán Kanadáig meg sem áll. Bár az már nem is Nyugat, hanem másfajta Kelet. A disszidenseknek sem volt feltétlenül arany életük; az itthon maradókból pedig sokan börtönbe kerültek évekre, sok „ellenforradalmárt” kivégeztek, élükön Nagy Imrével.

De azért történt 1956 után valami jó is. eltörölték a beszolgáltatást. Cserébe viszont három-négy éven belül az egész országban betelepítették-kényszerítették a földműveseket a termelőszövetkezetekbe, s ekkor diadalittasan kijelentették, hogy hazánkban leraktuk a szocializmus alapjait, s most következhet a fejlett szocialista társadalom építése. Az elbeszélő, mint e kor túlélője szembesülhetett azzal, hová és miféle fejlettség felé haladunk.

Győri László emlékeit gyűjtötte össze a hajdanvolt falusi világról, az abban megélt gyermekkorról. Voltak ennek a társadalmi rendszertől többé-kevésbé elválasztható elemei, tulajdonságai is. A személyiség részben depolitizálta magát, így belefeledkezhetett számára vonzó tevékenységekbe. Türelmetlenül várta azt, hogy végre iskolás legyen, s megtanulhasson olvasni. Ez a szenvedély életrevalónak, lélekmentőnek bizonyult, beleértve a versmondást is. Ebben annak is szerepe lehetett, hogy énekelni viszont nem tudott. Így érthetőbb az is, hogy az ötvenes-hatvanas évek mozgalmi dalaitól is idegenkedett. „Hogy a nyarakat végig kellett izzadnom a tanyán, abban igazából nem a verejték, nem a gereblye, nem a munka, az idő bántott. (...) Olvasni, olvasni szerettem volna örökké, görögöket, latinokat, franciákat forgatni...” (150. p.) Emlékezete azonban megőrzi a paraszti világ hétköznapijait, szikár ünnepeit. A régi munkaeszközöket szinte használhatóvá lényegíti a leírás, még az eperfa levelét is úgy látja ma, ahogy érintette hajdan a kecske ajka. Végül elkészül a mérleg: „Úgy vagyok boldog, mint az egyszeri boldog ember: sose boldog, a végén mégis derűs, amikor vissza-

néz.” (235. p.) „Nagyon sokáig kínos dolognak tartottam parasztyereknek születni. Tévedés: mindenhová, mindennek születni kell, arról nem is beszélve, hogy még bennszülöttnek is, még annak is, akit leköpdösnek, elüldöznek, agyonvernek. Csak agyonverőnek nem.” (236. p.)

Győri László könyve elsősorban nem politikatörténet kíván lenni, hanem életrajztörténet, amely ugyanakkor milliók sorsával rokonítható.

Én szinte napra egyidős vagyok Győri Lászlóval. Január 28-án születtem kora délután egy budai kórházban, ő pedig a következő napon Orosházán a hajnali órákban. Születésünk eltérő földrajzi és életmódbeli körülményei miatt egy világ választana el bennünket? Korántsem. Persze aligha találkozhattunk volna, ha nem lettünk volna mindketten irodalmárok, ráadásul a pesti bölcsészkaron, s mindketten magyar-könyvtár szakosok, még ha nem is egy évfáratban, mert én évekkal később válhattam bölcsésszé. Számomra az lett a döntő kialakuló kapcsolatunkban, hogy az *Elérhetetlen föld* 1969-es antológiáját az első percektől fogva magaménak éreztem. Összefüggött ez azzal is, hogy a népi írók mozgalmával és annak továbbélő hajtásaival azonosultam.

Győri Lászlónak igaza van abban, hogy a legalább százéves múltra visszatekintő népi–urbánus ellentét voltaképpen természetellenes örület, de megszüntetni egyelőre nem sikerült. S annyi ága-boga van, hogy jelenleg kibogozhatatlannak látszik. A jó szándék rendre kevésnek bizonyul. Be kellene látnunk: az irodalom nyugodtan lehetne ezerféle. Nem kell feltétlenül pajtásokká válnunk, csak ismerjük el a tehetséget! S akkor máris nem ellenfelek vagyunk, hanem szövetségeseink. Csak érdeklődéssel, a megértés szándékával figyeljük egymás munkáit, akár a más úton haladókét is! Az is lehet sajnós, hogy az irodalmi Kánaán világa sosem fog megszületni, vagy csak a vitatkozó felek halála után vagy száz esztendővel.

Földet sosem műveltem, legfeljebb szinte játékból. Bár őseim közt számon tarthatok egy a 19. század derekán Celldömölk melletti kis faluban élő földművest, de annak szűrszabómester fia idős korára Budapestre költözött. A huszadik századra rokonaim városiakok lettek. Győri

László könyvét frissen újraolvasva úgy éreztem, hogy az ősök beláthatatlan sorában mindannyian, de legalábbis mi rokonok vagyunk. Közös a léttörténetünk: műveltünk földet, tereltük az állatokat, neveltük a gyerkeinket, megpróbáltuk értelmezni a minket körülvevő világot.

GYŐRI LÁSZLÓ: A RABBIÁNUS KECSKETARTÓ

Első prózakötetében Győri László a maga gyerek- és kamaszkori világát örökítette meg: eszmélkedésétől kezdve tizennégy éves koráig. Második kötetében változatosabb és bizonytalanabban megragadható történetek kaptak helyet, melyek túllépnek a személyesen megélt és véglegesen lezártnak mutakozó világon. Az itt közölt írások nem szerveződnek szigorúan egységes rendbe: sem az időbeliség, sem a témakezelés, sem a műfaji sajátosságok nem szabnak gátat a kötet felépítésében.

Az első írások között még találkozunk az előző kötetet kiegészítő, de egyáltalán nem mellékes történetekkel. Többféleképpen is megrendítő a kötetnyitó novella: **A búza**. Az apa az aratási idő végeztével kiment a tanyára, s magával vitte hat-hét éves kisfiát, hogy lásson világot. A valóság megismerése azonban különös módon történt. A tanyás gazda lányára bízta a gyereket, aki a kisfiúval próbálgatta a szerelmeskedés, szeretkezés csínját-bínját. A gyerek először megrémült, majd próbált maga is játszani. De nemcsak a kisfiúval történnek megrázó események, az apa is nagyot csalódik a bérlőjében, aki a rábízott földet a gazda tudta nélkül bevitte a szövetkezetbe. A Rákosi-kor jellegzetes konfliktushelyzetével szembesül az apa: vagy jelentkezik ő is szövetkezeti tagnak, vagy mindenről lemondva bányába megy dolgozni. A magánéletnek és a közéletnek, a gyermeki és a felnőtt világ fordulatai látszólag egymástól függetlenül következnek be, de a konfliktussűrítés azt sugallja, ilyen az élet valóságos arca.

Az olvasó által remélt megoldással száll szembe az egyetemista éveket idéző **Böszörményi** című novella. Az elsőéves kollégista fiúnak el kellett hagyniuk a kollégiumot, mert egy épületrész veszélyessé vált. Negyven fiatal Buda távoli kerületébe, egy laktanyaépület felszabadított területére irányítottak át. A felfordulásban egy bölcsész diák, Nagyalásnyi elfoglalta az egyik vaságyat, jelzésszerűen még egy

szekrénybe is betett néhány dolgot, bár kulcs híján nem tudta lezárni. Másnap hazaérkezve azzal szembesült, hogy minden holmiját szétszórták, s helyette egy másik fiatalember fejezi be a kiválasztott helyen a rakodást, le is zárva a szekrényt, s természetesen hallani sem akar arról, hogy foglalt ágyat akar birtokba venni. S az áldozat pártjára nem állt senki. Még őt nevezték arrogánsnak, a jogász diák erőszakos helyfoglalását mindenki természetesnek tartotta. Nagyalásnyi kénytelen volt alkalmazkodni sorsához. Egyik este ment a mosdóba, éppen ott fürdött Böszörményi – a jogász fiú –, majd hirtelen hanyatt esett a kövezeten. Valami régi betegség kínozza. A bölcsész nagy nehezen behurcolta az ágyára Böszörményit, vizes ruhával törölgette, dörzsölte. Ezután tért magához a beteg, azt mondva, hogy el fog múlni a baj, ne is törődjön vele. Az olvasó a folytatásban várná a kiengesztelődést vagy a tragikus lezárást. De hiába. Az erőszakos foglалó megköszönte ugyan a segítséget, de a diákok idegenek maradtak egymás számára. Azzal, hogy az író két konfliktushelyzetet szembesít a feloldás reménye nélkül, csak felerősíti: az ember magányosságra született.

A kölcsönző is önéletrajzi gyökerű írás. S az író szemlélete itt sem optimista. A hosszabb időszakot felölelő történet azt sugallja: a történelem önmagát ismétli, s a változtatás lehetőségével sem él. A novella ornamentika–könyvtár szakos hallgatóját kötelező gyakorlatra a Tudományos Nagykönyvtárba osztották be. Ornamentika szak természetesen nem létezett, de a színhely valóságos, az ELTE egyetemi könyvtára. S felismerhető az az akadémikus is, aki a könyvtár főigazgatója volt. A diák rettenetes állapotokat tapasztalt a könyvtárban. Az épület régóta felújításra szorult volna. Még nagyobb baj volt, hogy a főigazgató parancsuralmi rendszert alakított ki, amelyben a bizalmas jelentgetések, beszámolók egymást követték. Közben számos értéket ellop-tak. Például az olvasóterem hatalmas óráját hivatalosan javítás végett szerelték le a munkások, valójában soha többé nem került elő. A diák határozott ellenszenvvel figyelte a könyvtár életét, beleértve az alkoholizálást is. Önmagát sem kímélő iróniával fogalmazta meg tapasztalatait, hiszen ő is beilleszkedett ezekbe az életkörülményekbe.

Huszonöt évvel később ugyanerre a munkahelyre került vissza az egykori diák. Ha egykor pokoli állapotokkal szembesült, most már szabályos szatírával jellemzi a legújabb, tegyük hozzá, 1990 utáni körülményeket. Megszűnt az addig általánosan elfogadott viselkedési norma, nincsenek szabályok, a látogatók is azt teszik, ami éppen eszükbe jut. A könyvtáros kapott egy ostoba fegyelmet, ezért barátságosabb munkahelyet keresett. Halvány remény villan fel a zárásban: az egyes ember még változtathat a sorsán.

Az önéletrajzi ihletettségű írások mellett sajátos csoportot alkotnak az olvasmányélményre épülő, az írói hivatással összefüggő történetek. Természetesen a személyes érintettség itt is tetten érhető. Közük tartozik a kötetcímet adó mű: **A rabbiánus kecsketartó**. Alapja egy újságban, feltehetően éppen orosházi helyi lapban megjelent olvasói levél. Az újságot személyes érintettséggel lapozgató ember pedig maga a szerző. A levél egy feljelentés cáfolataként született meg: nem igaz, hogy a saját kertjében három kecskét tartó ember állatkinzó lenne. A levél nagyon szellemesen pontról pontra cáfolja a vádat. Sőt tevékenysége hasznos, állatbarát cselekedet, s mint írja: „egy ősi genetikai állományt próbálok megőrizni a jövőnek, amelyre pedig Seimüller Mordeháj rabbiánus tudással felfegyverzett kecskeszakértő néhány évvel ezelőtti rádióban elhangzott előadása indított”. Az író arra a következtetésre jut, hogy a levél szerzője voltaképpen igazi, naivnak nevezhető író „kész csehovi hős, isten mentsen meg a tollától engem”! Az olvasói levélbe belesimul az elbeszélő Győri László ironikus beszédmódja is.

A maga szellemes módján ez a „levél” is az irodalommal foglalkozott, s ezt tette **A párkány** című is. Hajnali hatkor ébred fel az értelmiségi férfi, akinek korai lenne még munkába indulnia, ahol könyvtárosi kutatómunkát végez a közelmúlt, a jelenkor történelmével foglalkozva. Valójában nem is ébredt fel, s tovább álmodja önmagát: apróságokról, a meggyvásárlási szándékáról, munkahelyéről, lakásáról, de most nem otthon van, hanem az ismert kőbányai utcákon barangol. Az álom gondolatívei elindulnak, majd megszakadnak, módosulva visszatérnek,

állandó szellemi, értékrendi vibrálással jutnak el a novella tetőpontjáig: mennyit ér az ő költészete? Mert az álmodó embernek nemcsak hasznos foglalkozása van, hanem hivatása is: költő. Akinek, jóval túl fiatalkorán, többször eszébe jutott, hogy abbahagyja az egészet. Azonban „Valami szokatlan oknál fogva ugyanis az a rögeszméje volt kezdetek óta, hogy neki pedig muszáj. Addig-addig gyúrte rendületlenül, hogy végre csakugyan meg-megjelenet. Ekkor is egy jelentéktelen könyv, akkor is egy, eléggé ritkásan és eléggé észrevétlenül, írtak ugyan róla, de mihaszna. És közben szépecskén megöregedett. »Várjuk a folytatást!« – így írtak róla, így biztatták vállveregetve hatvanéves korában is.” Ő maga nem érezte az eredményességet. Olvasta kortársait is, s hol azt tudta megállapítani, hogy valóban találhat érdemes írásokat, másoknál pedig azt, hogy humbug, amit művelnek. Álmában egy recepciós ponton érezte magát, miközben egy keskeny, szennyes párkányon kuporgott. Ez a helyzet valószínűleg nemcsak egy álom szülte szimbólum, hanem a József Attila-i létbe vetettség képi megfogalmazása.

A hírnévről, sikerről, az alkotás buktatóiról is szól a **Rosszkedv** című történet, de át is vezet a régmúltat idéző írások világába. Mesterien jeleníti meg az író mindkét témakör szálait: árnyalt és elfogulatlan főhősének lélekábrázolása, hiteles a 19. század végi irodalmi élet atmoszférája. Persze, Győri nem tagadja meg önmagát: nem engedi meg, hogy túlságosan múltba nézően olvassuk a történetet. Főhősének legnagyobb gyermekkori dicsérete így hangzott: „Te vagy a mi Buzánszky Jenőnk!” Akár 21. században is lejátszódhatna a novellát indító házastársi perlekedés – csak a szóhasználat, az archaikus stílus figyelmeztet, régebbi történetet olvasunk.

Galambos István már idős író, amikor 1893. május 2-án este leül konyhaasztaluk mellé, hogy hozzákezdjen új művéhez. 1840 táján ifjan, ígéretesen kezdte a pályáját, de aztán kikopott, elszürkült, többszörösen mellékszereplővé vált. Jókai csillaga viszont egyre magasabbra emelkedett. Neki nem jelentek meg új könyvei, a régieket pedig mindenki elfeledte. Egy alkalommal Jókai Mór lakásán néhányan gyűltek össze, s ide Galambost is elhívták. Jókai akkoriban már önmagát

ismételgette nemcsak a társalgásban, írásaiban is. Ahogy Galambos érzekelte: „rátehénkedett az egész irodalomra, tanácsokat osztogatott, rendjeleket a háttérben”. Ez a látogatás sorsfordító erejű volt az író számára. Ismét csak a rosszkedv lett úrrá rajta. Korábban is átélt már hasonlót, de egyszer sikerült legyőznie kiábrándultságát, mert rátalált arra a tartalomra, arra a formára, amelyből remekmű született, amely szándékosan szemben állt Jókai stílusával. Ez belső biztonságot adott egy időre, majd visszavonulásával próbálta megőrizni lelki egyensúlyát. A Jókainál tett látogatás azonban ismét mindent megkérdőjelezett. Galambos egyértelmű iróniával hallgatta, szemlélte Jókait, de önmagát is kritikusan látta. Amikor este ismét asztalhoz ült, korántsem volt azonban meggyőződve arról, hogy valami érdemes munka fog születni.

Az irodalom azonban sokszínű arcát is megmutatja Győri írásaiban. A **Lilla** című novellában a költő megöregedett kedvese és az őt meglátogató ifjú Petőfi Sándor a reménytelen szerelem megverselőjeként idézik fel meghatódottan Csokonai emlékét. Az életrajzi pillanatkép különössége a szövegbe illesztett levél, amelyet Lilla írt a költőnek. Az idős asszony egy ébenfa ládikából veszi elő ezt az írást. Ez a szöveg megtalálható Gaál László kortársi emlékezésében. Itt olvasható Lilla egyik levele, illetve egy a költő halála után az édesanyjához írt áhítatos, de tömör szöveg. Csokonai levelezésének kritikai kiadásában (1999) egyik szöveg sem található meg. Valószínűleg tehát nem eredeti, hanem fiktív levelek, de szerintem hozzáértéssel stilizáltak.

A Tömörkény István emlékét idéző **Möghalásig** sajátos módon játszik az idővel, az író jellegzetes stílusával. Gondolhatnánk, hogy a megjelenített falusi történet az idős férfiről meg a szomszédjáról már több mint százéves. A hangvétel valóban régies, s mintha a múltba, Tömörkény korába vezetne el. Ott is vagyunk, de csak látszólag, mert átlépünk a jelen korba is. Ködmön Vacok János a mindenkori szegények jelen idejében sóhajtozik a szegénység örök voltán: „nincs már Kádár, nincs már szocializmus, a termelészövetkezetök úgy lógnak az ágon, mint valami odafújt rongydarab”. Az öregek élete kilátástalan, a fiatalabbak munkanélküliek lettek. Így megy ez „Möghalásig”.

A kiszolgáltatottság, az árulás is örök témája az irodalomnak. A **vendég** cselekménye a postakocsik idejébe vezet vissza. A kisebb kastélyt is birtokló, korábban egyetemre járt s még mindig fiatalnak mondható férfihoz váratlanul látogató érkezik, akit évek óta nem látott. Diákkorában ismerkedett meg a nála évtizedekkel idősebb férfival, akit szellemi vezetőnek tekintett. A találkozáskor boldognak érezték magukat, de éjfélkor fegyveresek ébresztették fel őket. A letartóztatási parancsban felsorolt bűnök alapján a Martinovics-per kezdetére helyezi a történetet az olvasó, de ha kicsit szabadabban kezeljük az időt, a vendég akár ügynök is lehet huszadik század második feléből. A megítélés azonban személyiségtől, élettapasztalattól is függ. A házigazda kétségeit azonban a vendég egykedvű magatartása eloszlatja: „Milyen tiszta a lelkiismerete! Megnyugtató, hogy nem esik kétségbe miattam.” Mi azonban nem tehetjük meg ugyanezt.

A kötet zárófejezete, a **Kocsma** mindössze 16 sor. A legdrámaibb Örkény-egypercesek színvonalával egyenértékű ez a nyilván a korai Kádár-korra utaló közlés. A titokban végrehajtott kivégzések világát idézi a történet, azt a kort, mikor az érzéketlenség és a szeretteinkért való őszinte aggodalom feszül egymásnak. Az érzéketlenség még azzal is növeli vétkét, hogy a figyelmesség látszatát kelti.

Már a kötetet bevezető írás is az élet, a valóság megismerésére szólított fel, s ez a szándék végigvezethető a kötetben. Ezért lehet a látszatot leleplező ironia a legjellegzetesebb stíluseszköz. A távlatteremtést, a ráébresztést szolgálja a játék az idővel és a nyelvvvel. S eközben a szerző mind közelebb kerül az olvasóhoz.

GYÖRI LÁSZLÓ 75 ÉVES

Születésére senki sem emlékezhet, de mi felsírhattunk volna akár egyetlen helyen is, mintegy félnapi különbséggel, ha nem lett volna olyan messzire egymástól Buda és Orosháza. Sokáig semmit se tudtunk egymásról, még azt sem, hogy középiskolásként mindkettőnknek tisztelt példaképe volt József Attila és Illyés Gyula. Furcsa módon az akkor még egyetlen budapesti bölcsészkaron sem ismerhettük egymást, mert én csak négy évvel később járhattam oda, s addigra a Kilencek költői már a végzés közelébe jutottak, egyedül csak Utassy Jóskával találkoztam.

Györi Laci verseit folyóiratokban láthattam, majd 1968 őszén olvashattam legelső verseskönyvét, amely bő egy évvel korábban jelent meg, mint az első *Elérhetetlen föld* antológia. S nemcsak olvastam, hanem kritikát is írtam róla, amely csak jóval később kerülhetett nyilvánosságra, 1970 folyamán, a *Tiszta szívvel* antológiában, amelynek megjelentetését 1968 végén az egyetem vezetése sokáig elfektette az ismeretes csehszlovákiai események miatt. Az egyetemisták kiadványa „nem volt időszerű”, ezt üzentek nekem, a lapocska szerkesztőjének Köpeczi Béla rektorhelyettes. Az ötvenes-hatvanas évek főcenzoraként ismertté vált tudós azóta is feledhetetlen emlékem. Györi László persze minderről semmit sem tudhatott.

Az 1941–45 között, tehát a világháborús években született nemzedék pályakezdését sok minden késleltette. Természetesen a hivatalos irodalompolitika volt a fő bűnös a maga totálisan központosított állami irányításával. 1956 forradalma után csak 1961-től kezdve konszolidálódott lassan az irodalmi élet, s Aczél Györgyék meg voltak elégedve azzal, hogy ők milyen demokratikusak. 1968-ig eszükbe sem jutott, hogy bizony helyet kellene szorítani azoknak a fiataloknak, akiket elkésett nemzedéknek is nevezhetünk. S miután megjelent 1969 karácsonyára az *Elérhetetlen föld*, a Kádár-rendszer mellett radikálisan elkötelezett kritika bizony erősen távolságtartó, bíráló volt.

Hiányolták a tehetséget, a költői érettséget, bírálták az anarchista, kispolgári, nem szocialista szemléletet. Ennek az lett a következménye, hogy az antológia után hirtelen kimaradtak műveik a folyóiratokból. Részben még az első, s még inkább a második köteteik sokéves szünet után jelenhettek csak meg. Szomorú példa erre Utassy József sok szempontból tragikus sorsa. A többieket is számos hátrány érte. Györi László költői életrajza sem magyarázható csupán azzal, hogy kisebb vidéki városokban töltött el könyvtárosként hosszú éveket. Aggasztóbbnak kellett tartania azt, hogy a kor irodalmi életében rá nincs szükség. Azt nehéz lenne pontosan megmondani, hogy ő mennyire érezte magát száműzöttnek. Annyi biztos, hogy a human értelmiség így is, úgy is gyanús volt, akár figyeltek rá, akár nem.

Györi László szellemi élettörténete azzal írható le, hogy a holtpontról kellett újra és újra talpra állnia emberi és költői értelemben is. Vannak cinikus esztéták, akik szerint a mostoha sors segít a művészi kiteljesedésben. De talán a megpróbáltatásból kevesebb is elég lehetne.

Nekem abban a szerencsében volt részem, hogy kezdetektől olvasója, elemzője lehettem Györi László munkásságának. Néhány kritika után 1991-ben pályaképvázlatot, portrét is közöltem róla, s azt már egy szakmailag beérkezett ember, egy érett költő addigi életművének emlékeztető teljesítményeként méltattam. Számomra egyértelműen megmutatkozott a csendes szüksézségben is változatos pálya következetessége.

A legelső verseskötényv felhívó címe szerint: „Ez a vers eladó”. Lehetne ez akár egyszerű tényközlés is, de sokkal inkább volt Weöres Sándor kikiáltó rigmusaként olvasható azzal, hogy „Itt látható a nagyhírű bűvész”. A könyvecske, hozzáértve az antológia darabjait is, a befogadó számára inkább azt érzékeltette, hogy itt egy kifejezetten szocialista lírikus jelentkezett. Pedig már ezek a versek is telítve voltak disszonáns elemekkel. Kifejezte ezt a társadalomkritika is. Átsejlett rajta a Rákosi-kor szörnyűsége. Mindenképp elégedetlenséget fejezett ki a hatvanas évek második felében még gyanakvással szemlélt ironikus, szatirikus jelleg, s főként a groteszk. A legfontosabb azonban az

volt, hogy a kereső, el-elhallgató költő megtalálta a maga összetéveszthetetlenül egyéni hangját. Közben a harsányság teljesen lekopott róla, az inkább szerepjáték volt, s igazi szereppé, az önazonosságot is kifejezővé az vált, amit így fejezett ki:

„Laposkúszásban, földhöz tapadva éltem, ahogyan lehetett. A vers főnyeremény volt, de szinte észrevétlenül olvadt a semmibe. Mégis írtam, mert hiszem, hogy a vers megmenekít valamit ebből a világból.”

Ez a költői vallomás – a harmadik kötetnek ez a címe: Laposkúszás (1984) – számomra már nemcsak nemzedéki vallomás, hanem a kor-szak évtizedeire is jellemző. Eddigre teljesen egyértelművé válhatott az értelmezők számára is, hogy a Kádár-kor hamis ellentétet rögzített a költészetben is, azt állítva, hogy egyrészt létezik a közéleti, másrészt pedig az elvont, ontologikus költészet. A kiélező szembeállítás már csak azért is ostobaság, mert például József Attila vagy Illyés Gyula mindkét tendenciában otthonos volt. S otthonossá érett Győri László is. Itt van például egyik kedves példám, az *Őszi ősz* 1976-ból:

*Piros vadszőlőlevelek,
besúgószégyenvörösek,
hajtják a falra fülüket,*

*noha baljós már az évszak,
rókaszag van és reformszag.
Vérszag talán? Vagy erőszak*

*bűzlik ismét új bűzével?
Vér vagy szabadság ízével
szél csap le és oszlik széjjel.*

*Megesett a végső halál,
szorong a vadszőlőlevél,
megintett a régi nyár.*

*Ez az utolsó napja már
a leveleknek – mennyi vér,
mennyi eljátszott friss esély! –*

*még egy utolsó tavaszra
ismét az ősz napja-szakja.
Volt-e haszna? Vagy mihaszna?*

*Piros vadszőlőlevelek,
feltartott, vérező kezek,
mintha várnák a sortüzet,*

*a szemerkélő esőben,
falhoz tapadva, merően,
hűlnek óriási csöndben.*

E vers számomra az 1956-os forradalom emlékét idézte meg 1976-ban, feledhetetlen példát mutatva az összetett, komplex költői képek képi és gondolati gazdagságára, a kimondhatatlant mégiscsak kimondva, rádőbbsentve a magyarság sorsára. Aztán egy boldogabb történelmi pillanatban, 1989 októberében, a köztársaság kikiáltásának napján kivételesen ujjonghat a *Respublika* című vers.

Az ezredfordulón sokat változott egész Európa, legalább ugyanannyit Magyarország is. Ám aligha jutottunk közelebb az ideák világához.

Hiszen ha laposkúszásban szükséges élni ebben az új, harmadik évezredben is, mit tehet az ember? És mit a költő? Az utókor kegyetlen, a természet közömbös. Bölcsébbet nem tehetünk annál, minthogy őrizzük és tovább örökítünk minden értéket.

Az ezredforduló táján Győri László elkezdett prózát is írni. Két kötete *A kései éden* és *A rabbiánus kecsketartó* (2005, 2009). Mindegyik kötet sokban önéletrajzi jellegű elbeszélések, emlékek sora, főként az első személyessége győzi meg az olvasót arról, hogy azt a világot, azt

az elpusztult paraszti-falusi társadalmat neki is meg kellett örökítenie, mert már alig akadnak tanúi. Az elbeszélések nem sugallnak töredékességet, hanem a múlt egységes képét teremtik meg. Az első kötet címe arra a gyerekkorra utal, amely édennek csak nagy-nagy feltételeességgel nevezhető, hiszen az ötvenes években járunk. Annyiban mégis éden ez, hogy a gyermeklétben mindig van édeni jelleg, de még inkább arra is utalhat ez a könyvcím, hogy az a régi, 1960 előtti világ a maga természetességével a kiűzetés előtti állapotot is jelképezi.

Az önéletrajzi ihletést már jóval korábban kifejezte egy nagyobb szabású versciklus, amely önálló kötetté szervesítve máig nem jelent meg, csak az egyes kötetekben. Ez a sorozat a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján született, de később is szaporodtak darabjai. Többnyire tizenhat sorosak, tehát a szonettformát idézik, Szabó Lőrinc *Tücsökzene* ciklusának mai változatát.

Nem véletlenül említettem Szabó Lőrincet. Még az 1920-as évekből származik az új tárgyiasság német eredetű irányzata. Legújabb változatát, egyfajta 21. századi tárgyiasságot megfigyelhetünk a legmodernebb költészetben is. Győri László a régi mesterek: Szabó Lőrinc és Illyés Gyula hajdani törekvéseit folytatja, s teremti meg a tárgyiasság hiteles mai változatát.

Néhány éve a korán eltávozott Rózsa Endre egyik versét elemeztem, s ebben játékosan írtam meg, hogy ha öt verset választhatnék tőle, melyek lennének azok, ha pedig csak egyetlenegy, az a *Se hía, se hója* lenne. Győri László olvasta ezt az írásomat, s teljesen egyetértett a választásommal. Ha most kellene tőle választanom öt legkedvesebb verset, nagy gondban lennék. Először is: ez a pálya még nyílt. Aztán meg változik az ember értékítélete, versekhez való kötődése. Így, ha elkezdeném a válogatást, rögtön megakadok. Kevés az öt vers. De nem én vagyok a szigorú, hanem az az eljövendő szerkesztő, aki majd nyolckilenc évszázad verseiből válogat. Így én most csak azt mondhatom: álljon itt öt vers, ma este a legkedvesebbek közül: *Őszi ősz, Respublika, Karszt, A Holló, Ősvágy*.

Én azért jegyzetelem tovább kedvenc Győri László-verseimet, s ezt bárki megteheti most is, tíz év múltán is, beleírva abba az elképzelt antológiába.

Köszönet a versekért, köszönjük, Győri László.

KISS BENEDEK

Portré

A Kiskőröstől mindössze tíz kilométerre fekvő Akasztó községben született Kiss Benedek, s ennek nem csupán jelképes a szerepe, ugyanis ebben a környezetben elevenen élt Petőfi élete és műve, s elsősorban ezen keresztül a költészet tisztelete és szeretete. Édesanyja, aki eredetileg énekesnő szeretett volna lenni, sok verset tudott, s azokat mondogatta is fiainak. Varrónőként dolgozott, férjének távozása után egyedül nevelte két fiát, s nyilván munka közben is sokat énekelt. Nagyobbik fiának már tízéves korában Ady-kötetet ajándékozott. A gyereken korán megmutatkoztak a bölcsész hajlamok, szavalt, színészkedett, verselgetett. Édesapja eredetileg pap szeretett volna lenni, tőle is örökölhett volna irodalmi tehetséget. A Nyírségben élő apai nagyapját tízévesen ismerte meg, nyári vakáción. Énekeket, vallásos szövegeket tanított neki, s egy hosszabb verset a tatárjárásról. Ennek hatására született az első komoly próbálkozás, amelyből két sort őrzött meg az emlékezet: „Fut Julián éjjel-nappal, / Lova teli vérrel, habbal...” Tanárai felismerték tehetségét, segítették. A kalocsai gimnáziumba kerülve már rendszeresen írogatott. A Vajdaságból áttelepült író, Cziráky Imre volt az osztályfőnöke. A fiatal Békési Imre rászabadította a könyvtárra, s Juhász Ferenc első gyűjteményes kötetét is a kezébe adta: ez a költőtanoncnak József Attila mellett a bibliája lett. Az érettségén igazgatójuk útravalóul az emberség és magyarság parancsát bízta rájuk, s ezt Kiss Benedek azóta is jelmondatának tekinti. Budapesti egyetemista éveiben aztán még Nagy László társult a mesterek mellé, róla írta szakdolgozatát. De másokat is említeni lehetne Vörösmarty Mihálytól Illyés Gyulán át a kortársakig. Az utóbbiak közül meghatározó a bölcsészszakon egymásra találó, szerveződő Kilencek költőcsoportja, amelynek egyik vezéregyénisége lett.

Másik, eleinte ösztönös, majd egyre tudatosabbá váló élménye a természethez kapcsolja. Petőfi nyomán Alföld-élménynek is nevezhető ez. A költő következetesen alföldi embernek tartja magát. Amikor érett fővel egy másik tájba, a Balaton-felvidékbe is beleszerelmesedett, s a Szent György-hegyen lett szőlősgazda, akkor is úgy érezte, hogy a hegy mellett ott van a tapolcai medence „alföldje”, a szülőföld is. Egy régebbi vallomása érzékletesen kapcsolta össze az irodalmi és a természetélményt:

„Sokat és sokfélét jelent számomra a természet: életbölcsőt és életteret, magát beszélő jelrendszert, a legáltalánosabb, konkrét nyelvet. A leglényegesebb azonban, úgy gondolom, hogy a »korlátlan szabadság« hagyományos, Petőfi óta különösen ilyen formában általánosodott felfogása helyett elég korán úgy érzékelttem – innen legalábbis úgy tűnik –, mint a szabadság látszatának olyan építményét, ami egymást is meghatározó törvények működése által folytonosan épül, vagy fordítva: mint rendjével és harmóniáival maga köré jótékonyan szabadságot délibábozó aranybörtönt. Talán úgy is mondhatnám: szükségszerűségére fogékonyabb voltam, mint szabadságára.” (1977, Görömbei-interjú)

Visszatérve a hatvanas évekhez, ebben az időben igen nehéz volt az irodalmi pályakezdés. A magyar irodalom egyik fénykora ez, amelyben némi korlátozással ugyan, de fokozatosan minden korábbi nemzedék és számos szemlélet nyilvánosságot kaphatott, s így alig maradt figyelem s publikációs hely a pályakezdők számára. Az évtized második felére több évfárat torlódott össze, s nem kis részben az 1968-as európai események, a diákmozgalmak hatására végre megmozdult a kulturális kormányzat. Először antológiák jelentek meg, köztük az évek óta elutasított Kilenceké, az *Elérhetetlen föld*. A késleltetés oka elsősorban az önszerveződés volt, ez nem illett bele az egypártrendszer akkori, erősen centralizált irodalomfelfogásába. De gondjuk volt, s ez az antológia megjelenése után még határozottabban, részben a nyilvánosság előtt is megmutatkozott, a Kilencek történelemszemléletével, társadalomkritikájával is. Hiszen, miként Nagy László sokszor idézett előszava megfogalmazta: „leszámolnak az ál-szocialista öntelt-

séggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is. A torkonvágott forradalmak pirosát s gyászat viselik belül.” Számukra forradalom volt 1956 is, s a hatalom azt sem értette, hogy mi bajuk, amikor olyan jó dolguk van, egyetemre járhatnak, dolgozhatnak, publikálhatnak. A Kilencek antológiájában Kiss Benedek például ezt írja *Cavatina* című versében:

*Terem bennem a narancs idő,
Pirulnak dolgos, vidám nyarak –
Itt sunyi vágy, kény, vád, temető.
Ha falak dőlnek, Déva-falak –
nem fogy a sírás a Kárpátok alatt!*

Az első kötetben a *Magyarország* haláltáncszerű látomásából már a dolgos nyarak is hiányoznak: „Hullongó, vad nép, magát öli! / Századok a bünt rászögecselték. // Magyarországot / feketén fessék / a világ minden térképei!” Aligha véletlen, hogy az állami kiadóban szerkesztett *Költők egymás közt* című antológiából hiányoznak az ilyen szemléletű versek. Pontos a kései önjellemzés: „mi a hipokrita hatalom ellen lázadtunk, ha sokszor ösztönösen is” (2010, Békési Imre interjúja).

Kiss Benedek pályakezdése végül is sikeresnek mondható. Egyre mutatkozhatott be két reprezentatív antológiában, s hamarosan önálló kötete, a *Gazdátlan évszak* is megjelent. Ráadásul egy új, Kormos István által szerkesztett elsőkötetes sorozat első műveként. A kritikai fogadtatás ellentmondásos volt, az elismerés mellett a fanyalgás a jellemző. Ezt ellensúlyozhatta az idősebb költőtársak elismerése, Juhász Ferenc bevezetője a *Költők egymás közt* lapjain, Tornai József méltatása, a nemzedéktársak biztató szavai.

Két fogalommal lehet a legpontosabban jellemezni ezt a jelentkezőt: Kiss Benedek *poeta natus* és küldetéses költő. Az egész pályára tekintve ezt csupán annyival szükséges kiegészíteni, hogy nemcsak költőnek született, hanem tudatos és tudós költővé vált, aki tehetségének természete szerint formálta meg alkotói pályáját. Verseit a motívu-

mok, képek, dallamok áradása jellemezte, s az elfojthatatlan szenvedélyt fegyelmezett poétikai rendbe szorította az alkotói felelősségtudat. Ilyen képei, versrészletei vannak:

*Tél van, tömött istenlehellet
felhőzik völgyek ágyékára,
ópiumfüst, Mózes-szakáll,
kondoran szakad le a hegy szakállá,
nézek föl, szemeim ködbe ásom:
ott rejtőzik a kőbölényisten,
sisakos, kivert jégezüstben
rejtőzködik iker-másom,
alszik a Tátra,
s mint Kain, nézem a boldog füstben.*

Legelemibb kifejezésformája a dal, s a dalszerűség mindvégig alaphang nála. Mint kijelentette: „A vers alapja igenis mindig a dal, az ének. Míg ember él és énekel, akár örömeiben, akár bánatában, addig a hagyományos értelemben vett költészet elavulásától nincs miért tartani” (2004, Barna T. Attila interjúja). Több ezer éves úton halad tehát, ám ez nem konzervativizmust, nem csupán értékőrzést jelent. A megőrzésen alapuló megújulás sem csak a költői szemléletre, eszközökre vonatkozik. A Nagy Lászlóval, Ágh Istvánval, Kiss Benedekkel jelezhető nemzedékeknél a megőrzésnek a megszokotthoz képest új jelentéskörei is vannak. Ez a megőrzés nem csupán folytatása az elődöknek, hanem megörökítés is, emlékállítás egy olyan életformának, magatartásmódnak, kultúrának, amely társadalmunkból, a tágabb régióból fokozatosan tűnt s tűnik el, pedig hatalmas anyagi, szellemi, erkölcsi értékek hordozója. Egyik legszebb példája ennek a *Kenyeret anyám úgy eszik*:

*Kenyeret anyám úgy eszik,
mint aki folyvást éhezik,
s darabkájáért, ha lehull,
pokol jár, irgalmatlanul.*

*Narancsot anyám úgy eszik,
mint aki közben vétkezik,
mint aki lop, bár nem zsebes,
s fél, hogy valahogy rajtaveszt.*

*Anyámat a gondok úgy eszik,
harapja, rágja mindegyik,
tépdesik, bár csak csöpp falat,
hogy rajta naggyá hizzanak.*

A megőrzés nemcsak megörökítés, hanem helytállás is. Protestálás a társadalmi rendszerek embertől és emberségtől idegen tendenciái ellen. „A múltat végképp eltörölni” kívánta 1945 után a politika indulata és ideológiája, lényegében az egész, nemzeti keretekbe zárt múltat akarta felszámolni a kommunizmus távlataiban. A megőrzés tehát nem konzervativizmus, hanem az emberi és nemzeti integritásért folyó harc, amely az irodalomban az ötvenes évektől kezdve kibontakozott, s amelyet a népi-nemzeti fogalmakkal írtak le. Ez lényegében annyit jelentett, hogy az ország lakosságának népi és nemzeti identitásáról volt szó. S van azóta is, átlépve a huszonegyedik századba, amikor másfajta gazdasági és társadalomformáló tendenciák korlátozzák létünket, amikor a globalizmus számolná fel kimondatlanul is nemzeti sajátosságainkat.

Az első nagyobb pályaszakasznak gondolati és poétikai szempontból is összegzése a *Bőjti szél* című hosszúvers. Történet- és természet-filozófiai meditációnak is nevezhetjük, magyarságversnek, ars poeticának, amely megtalálja a legtömörebb kifejezést a költősorsra: „Szolgál az ének és kiszolgáltat.” A hosszúvers műfajának ez az egyetlen példája

Kiss Benedeknél, s ő olyan megoldást keresett és talált, amelynél a drámaiságot nem egy különleges mítoszi mag szervezi és erősíti fel, hanem a könnyen megtapasztalható „ostoros böjti szél” teríti elénk azokat a lírai futamokat, amelyek mindvégig valami feloldás felé iramlanak:

*Föld! Meghasított mellű Gaia!
Védd magad, édesanyánk!
Varázsolj énekké, varázslódj dallá,
madarat bimbózzon fölénk az ág,
Orfeusz-sípon
az árvaság!*

A pályakezdő költő küldetéstudatával így fogalmazott Kiss Benedek: „Nemzedékem alapélménye a magába fúló, reménytelen meditáció” (1969, *Költők egymás közt*). Egy évtizeddel később: „éppen a cselekvés volt az, ami permanensen maradt ki életünkéből” (1977, Görömbei-interjú). Újabb évtized múlva: „Olyan falakba ütközik unos-untalan az ember, olyan ellentmondások között őrlődik, gyötrődik, amiket nagyon nehéz szerintem megélni, és ez a szemléletet is állandóan változtatja. A nagy egységekben való gondolkodástól így jutottam el egyre inkább a személyességig, a pszichológiáig, a kisebb dolgoknak a világáig” (1988, Csontos-interjú). Változik persze a költői szemlélet, ám nem a közösségekben való gondolkodás számolódik fel, hanem az a lobogó hit, amely az igazság érvényesülésében reménykedett, s abban, hogy a küldetéses költészet segíthet ebben. A társadalomban és magyarságban létezés mindvégig foglalkoztatja. 1986-ból való a *Petőfi lázálma az eljövendőkről*: „Március tizenöt – / ezer a gumibot (...) Világlik a sötét. / Sötétlik Világos.” És már huszonegyedik századi a *Szeressétek e nemzetet!*

Nem a kettősség, hanem a szerves összetartozás a jellemző. A fiatalember többet hitt a világról és önmagáról, a férfi pedig többet tud. Az idősödő férfi pedig, az őszikék korszakába jutva magánlétében és költészetében is életszámvetést végezhet, amelyben a létérzékelés és

a létértelmezés összhangja teremthető meg. Ám e tudás felvillan már a korai versekben is, legteltesebben az *Akkor fegyvert, pénzt, ruhát* című dalban. Itt a hívő és a tudó ember egyszerre van jelen, a világ birtokbavétele és számunkra valóvá formálása meg is valósul, s az eredmény szét is foszlik, de egyvalami megmarad: maga a Nap, a világ a maga értékeivel. Elsősorban a körforgásszerű természeti és társadalmi lét jelenik meg itt filozofikus gondolatként. Születésnek, életnek és halálnak azonban nemcsak mozgása, hanem mozgalmassága is van, olyan dinamikája, amelyben értékek csiszolódnak, ragyognak fel a nap fényében. A lét az öntudattal, az önmagát formáló képességgel rendelkező ember léte. Ez az ember élete lényeges kérdéseiről végül is dönthet – viszonylag szabadon. Arról is, hogy erkölcsös lény kíván-e lenni, s arról is, hogy tudja-e becsülni a számára adódó, korlátozott életkerekteket. Az élet tisztelete és az életöröm képessége következik ebből. S mindez Kiss Benedek egész költészetének jellemző jegye.

A költemények mikroelemeiig, a képekig, szinte a hangokig hatólan áramlik a versekben minden létezés tisztelete. Az érzékelés, az érzelmek s a gondolat szintjein egyaránt így van ez. A létérzékelés legelemibb szintje a természetélmény lehet. A természet újra az ember, az ember pedig újra a természet részévé válik, s ezáltal kerül be az ember időélménye és tudata a természetképbe is. Ez a gazdagabb képzetkör szövi át a lírai személyiségnek azokat a kapcsolatait, amelyek a leginkább meghatározók, amelyek odakötnek a társhoz, a családhoz, a barátokhoz, a nemzethez, az emberiséghez.

Vagyok
rész:
tizenöt-milliomodja
egy tábla taposott lenvetésnek –
fájtam mégis
mint az egész,
sajogtam magamban
az Egészet.

Ezt vallja meg a *Számvetés-féle félúton* az 1985-ös kötetet nyitva, nemcsak a hazaszeretnek adva ezzel szemérmesen, ám nyomatékosan hangot, hanem a teljes magyarságban való gondolkodásnak is. Egy másik vers szerint: „Asszonyról, istenről, / Hazáról alföldül érzek, / alföldül gondolkodok.” (*Járok a nyárban*) A tér és az idő hatalmasan ki tud tágulni, a korrespondencia egy szerelmes versben (*Találkozás*) így mutatkozik meg:

*S fölérzem: ötezer év
mögött vagy néném, vagyok öcséd,
hol atyánk mered a lángba:
zöld mezők,
zöld-zöld Mezopotámia!*

*Ringat rengeteg térdén
rege, rög.
Századok réjtén
csatakos ménem el-visszavágtat,
sírsz te, vársz,
álmot szősz,
lepedőt, fátylat.*

A szerelmi líra kezdettől fogva különös értéke ennek a költői világnak. Az ujjongó dalolástól az elégikus boldogságképzetig jutunk el az évtizedek során. Egymásba olvad a szerelem és a szeretet, s a házastársi kapcsolat a legfőbb értékek közé magasztosul, például ilyen versindítással:

*Szemed rám virrad, s lassan
szétárad bennem a reggel.
Szeretem, mikor lekattintod
fejem fölött a holdat,
s útjára indítod a Napot
tekintetteddel.*

(Amikor átfordul a naptár lapja)

Egyoldalú lenne a kép, ha az életöröm mellett nem volna jelen szinte mindig azonos nyomatékkal az életbánat is. Ennek kezdetben tragikusabb hangoltsága elégikussá lényegül, s hol komorabbnak, elutasítottabbnak, hol elviselhetőbbnek mutatkozik. Az előbbi változatra a *Reggel* lehet tökéletes példa. Ebben a versben a hétköznapi létezés idilli ábrándjai, elemei és a futószalag-létezés tragikuma szétválaszthatatlanul olvadnak össze keserű szintézissé, lényegében értelmetlennek mutatva az emberi életet:

*Ma is lesz, meglásd, békeharc,
s akarsz, nem akarsz – belehalsz,
és belehalsz a háborúkba,
matt derűkbe, fényes borúkba,
de menni kell, vár rád a munka,
gyalulod mankódat öregkorra,
mikor majd lábatlanná gyalulva
kiköp a műhely (...)*

A másik szemlélettípusra említhető a *Babits Mihály a szőlőhegyen*. Rájátszás ez a klasszikus, az elmúlással szembesülő Babits-versre. Az *Ősz és tavasz között* jajszávához képest itt a haláltudattal az esti szőlőhegyen áradó nyugalom a meghatározó, végső élmény:

*Fönt, a szőlőhegyen jó nekem,
hol nem ér el a város zsvajja!
Idegen, jaj minden idegen
a világban, s minden idegem
mégis az otthont, rokont akarja.*

A szőlőhegyi derűs verseken, a bordalokon, a barátok játékos köszöntőin, számos gyermekirodalmi alkotáson túl a létezés magasztosságát, a remény csakazértis erőt adó erejét a legteltjesebben az ezredforduló egyik legszebb magyar verse, a *Nyáresti delírium* sugározza. Szőlő-

hegyi vers ez is. A szemlélődő ember számára „a világ most távoli ködkép” lesz, s az elragadtatás, a lelkesültség érzetei és képzetei hatják át. A természetbe szinte beleolvadva válik érzékelhetővé a végtelenség, s ennek hatására a valódi elragadtatás: a lét végességének és a fenséges-ségnek egyidejű átélése:

*Ülök a bazalthegy alatt,
a szőlőkacsok meginganak,
elnézem sárkányrepülők röptét,
felhajtok egy-egy poharat,
csapkodván a szúnyogokat,
s körülbozsog a végtelen lét,
lepkék, muslincák rajzanak,
leszáll a csillaggal kiveret ég,
s mint merengő muralovakat,
ha súlyosan dobbantanak,
hallgatom nagy diófák csendjét,
hallgatom szívdobogásomat.*

Az őszikék-korszakhoz elérkezve az életöröm és életbárat a legszerve-
sebben az istenes versekben válik eggyé. Prózában így vallott a költő:
„Kapaszkodtam az árban, s valahogy partot értem. S úgy-valahogy
éreztem, hogy Isten lábujjában kapaszkodtam meg. Valakit kerestem,
akinek hinni tudok, hinni lehet. S ő volt az Isten. Azóta is ő éltet, ha
sokszor kételyek közt is, de megtartóan” (2010, Békési Imre interjúja).
Utak keresztjét hordva, a Napi gyász, napi vigasz polifóniájában, *Szo-
morún és boldogan* éli napjait „egy ember”, mégis megszólalhat az *Esti
ima* áhítata:

*Édes Istenem,
aki körülöttem és bennem vagy,
kutyám szemében és a
kaktusz tüskéiben létezel,*

*s melleleg mozzogod
 az irdatlan Mindenséget,
 köszönöm ezt a napot is.
 Nem lettem gazdag,
 nem lettem koldus sem,
 de feleségem törött bordái
 ma is forradtak valamicskét.*

A magyar költészet az ötvenes években egymástól lényegesen eltérő, de egyaránt meghatározó szemléleti-poétikai változásokat mutatott fel, s ezek szinte földrengésszerűen megújították líránkat. Az egyik végponton a személytelenségre törekvően tárgyias, a másikon a drámaián felnövesztett lírai személyiség és a látomásos-szimbolikus-mítoszi kifejezőmód a meghatározó. A hatvanas évek fiataljai többféle utat választhattak. A legjobbak valamiféle kiegyenlítésre, összebékítő szintézisre törekedtek. Kiss Benedek a tragikusát és az idillit nem a groteszkben, hanem az elégikusságban építette együvé. A tárgyiasságot pedig kissé mitikussá, a mítoszt tárgyiassá formálta. Az ezredvég és az új századelő hol szigorúan racionális, hol határtalanul irracionális világában, amikor e végletek egyaránt embertelennek bizonyulnak, emberszabású költői világot teremtett, amely nemcsak szemlélete, hanem poétikai-nyelvi eszközei miatt is számunkra valónak, szerethetőnek bizonyult.

A gyermekirodalom eredetét bizonyára az irodalom legősibb megnyilvánulási formái között lehetne keresnünk. Csak a modern polgári társadalom választotta élesen szét a gyermek-, az ifjúsági és a felnőtt korosztályok irodalmát. Ennek pedagógiai indokoltsága vitathatatlan, ám az esztétikai érték szempontjából a gyermekirodalom sem tehet engedményeket. Különös adomány, ha a költő, az író teljes értékűen tud szólni a legifjabb korosztályokhoz. Kiss Benedek nemcsak rendelkezik ezzel az adománnyal, hanem szinte költői pályájának kezdetétől fogva él is vele. Az igazán jó gyermeklírát leggyakoribb műfaja a dal. Átlátható terjedelem, áttekinthető, könnyen megérthető közlések, rit-

musosság, dallamosság, játékosság segítheti elő az átélő befogadást, s mindezekkel Kiss Benedek „felnőtt” dalainak nagy része is rendelkezik. Segítik ezt az illusztrációk is: Berki Viola, Keresztes Dóra, Kass János, Kiss Virág munkái.

Miként Weöres Sándor gyermekverssé vált vagy eleve annak készült alkotásai szerves részét képezik az életműnek, Kiss Benedeknek is számos verse képes egyszerre megállni gyermek- és felnőttversként. Korai, első gyermekverskötetének (1976) az élén ott állt az *Esti vers fiamnak, fohászkodással*, s ez felnőtt-kötetekben is helyet kapott. Ugyanott olvasható a *Virágzene*, amely nyugodtan ott lehetne a felnőttversek között, a *Virág a szélben* pedig onnan átkerülhetne gyermekverskötetbe is. A korosztályok közötti hullámváz bizonyítéka, hogy a *Március perzselt mezőin* (1989) „versgyűjtemény fiataloknak”, ha nem is gyermekeknek, de kamaszoknak mindenképpen ajánlott. De vannak kifejezetten az óvodás, a kisiskolás korosztályt megszólító, azok körében régóta népszerű művei, mint például a *Vonatozó*, a *Zene-bona*, *Szanasztét*, a *Szegény ember szerencséje*, a *Számoló mese*, a *Színek vándorlása*. Vannak verses, lírai meséi (*Dimbes-dombos*, *madaras* című kötet), s prózában is írt egy nagy sikerű mesét: a *Korong Matyi álma* címűt. Ez „álom Kovács Margit kerámiáira”. A gondosan megszerkesztett képanyag adja a mese vázát, a korongozást apja mellett sikeresen tanulgató Matyi álombeli kalandos útját a győzelemig. A gyerek a műhelyben lévő agyaghalmot Földöregapónak képzelte, s egyszer beszélgetni is kezdtek. Az öreg így szólt a fiúhoz: „Nagy dolog embernek lenni! Jó kertésznek, szép termés katonájának! És fája mindenkit megtalál, ki keresi fáját. Megleled te is a magadét, fiam: tenni a jót, az igazat, szépet.”

„...AZ ELMŰLÁSTÓL TETTEN ÉRTEN”

(József Attila)

Kiss Benedek költői világáról

A hatvanas évek dereka, tehát a kezdetek óta olvasom Kiss Benedek verseit, s a két 1969 karácsonyán megjelent antológia óta lelkes híve vagyok. Utólag belátom, hogy mint nemzedéktárs, mint pályakezdő kritikus, de még előbb, mint lelkes versolvasó, olykor szeretetteljes elfogultsággal olvastam, majd mutattam be nemzedéktársaim írásait, antológiáit, könyveit, ám azt a véleményemet soha nem kellett megváltoztatnom, hogy Kiss Benedek első könyve már bizonyító erejű, visszavonhatatlanul költővé avató mű volt. Egy bő emberöltő távlatából visszatekintve: a korszak egyik legemlékezetesebb pályakezdése az övé. Azóta egyre gazdagodva megszületett az életmű, egyik része a gyermekek, másik a felnőttek számára, s most előttünk áll ez utóbbi, két válogatott kötet után a teljes egész, az 1962–2009 közötti évekből az összegyűjtött versek több mint ötszáz oldalas kötete. Egy fiatalkori vers adja a címét: *Utak keresztye*.

Módom volt sokszor írni Kiss Benedek köteteiről, költészetéről, olykor laudációt is mondhattam róla, számos alkalommal voltam vele író-olvasó találkozón, kisiskolások s felnőttek előtt egyaránt szerepeltünk. Ismerem ezt a lírát, hozzám nőtt, belém épült. Ma talán közelebb áll hozzám az utolsó pályaszakasz, hiszen ugyanannak az életidőnek a terheit cipeljük, ám ha korai verseit olvasom, akkor a hajdani fiatal költő és olvasója sejlik fel bennem, a versek varázsa mellett az ifjúságé is.

Minden versolvasónak vannak kedvenc versei, s ezek időről időre akár változhatnak is. S minden költőnek vannak kiemelkedően fontos versei. Lehet akár egyetlen verssel is bemutatni, jellemezni egy költőt, ám még a legegyneműbb költészetnek is vannak áramlatai, hangnemi, műfaji változatai. Csak versek sorával lehet igazán bemutatni egy pálya teljességét. Egyetlen cseppjében is benne van a tenger, tartja a mondás,

s bizony egyetlen jelentős versében is benne van egy költői személyiség lényege. Talán sikerül ezt példáznom Kiss Benedek következő alkotásával.

NYÁRESTI DELÍRIUM

*Ülök a bazalthegy alatt,
behúзва vitorláimat,
elnézvén sárkányrepülők röptét,
a világ most távoli ködkép,
messze esik, messze marad,
nem érdekel a forgatag,
a körém harmatozó estét
szívja tüdőm – pernyéll a Nap,
valami elefánt-nagy békesség
toronylik fölém hallgatag,
hallgatom nagy diófák csendjét,
s mint merengő, halk muralovak,
ha súlyosakat dobbantanak,
úgy ver a szívem, a végtelenség
tömbjei tompán visszhangzanak.
Nincs nem-lehet, nincs nem-szabad,
behúzván vitorláimat
s elnézvén sárkányrepülők röptét
felbolydulnak mind a szavak,
s körülcikáznak, mint a fecskék,
mi sosem volt, az is lehet még,
most úgy remegem ezt az estét,
hogy kocódnak tőle a poharak,
most olyan távoli az öregség
– pedig nyuvaszt már, rámszakad –,
hogy borzongom a levegő testét,
ahogy súrolja vállamat,*

*ölem megfeszül, és szeretnék
elvágódni a fűvön hanyatt:
a bozontba mi csapást vernék,
míg rámterpeszt az alkonyat!
Ülök a bazalthegy alatt,
a szőlőkacsok meginganak,
elnézem sárkányrepülők röptét,
felhajtok egy-egy poharat,
csapkodván a szűnyogokat,
s körülbozsog a végtelen lét,
lepkék, muslincák rajzanak,
leszáll a csillaggal kivert ég,
s mint merengő muralovakat,
ha súlyosan dobbantanak,
hallgatom nagy diófák csendjét –
hallgatom szívdobogásomat.*

Ez a vers a 2003-ban megjelent kötetnek és abban a záró ciklusnak is címadó műve. Nekem módom volt hallani a költő előadásában, még-hozzá különleges körülmények között. 2001 októberének legelső napjaiban a Duna TV Sipos István rendezésében filmet készített a Kilencekről Szigligeten és a szomszédos Szentgyörgyhegyen, Kiss Benedek szőlőjében. Este, a csillaggal kivert ég alatt, a présház előtt, a diófa tövében körülültük a hatalmas asztalt, s a gyertyafénynél iddogáltunk, diót eszegettünk. Aztán versmondásra is sor került, s Bence ezt az akkor még újnak számító művét olvasta fel. Oly módon, ahogy azt alighanem csak egyetlenegyszer mondhatta el ő is: ott, ahol a verset írhatta, újraalkotta számunkra. Örök kár, hogy a kamera már ki volt kapcsolva, hiszen másnap, az alkotóház napfényes kertjében kissé másként hangzott ez a szöveg. Én azóta is úgy olvasom ezt a verset, hogy ott érzem magam a helyszínen. Mindössze tízegynéhányan lehettünk részesei ennek a csodának, de biztos vagyok benne, hogy minden olvasó megérezheti, átélheti majdnem ugyanezt, hiszen a varázslatosság magából

a szövegből árad, s az adott, a megjelenített térhez és időhöz hasonlóságot bárki ismerhet élményszerűen is.

Az olvasó a címmel kezdi a szöveg megismerését, s már itt megakadhat. Elsőre ugyanis feltehetően a delírium szó legismertebb jelentése ugrik be. Értelmező szótáraink mást nem is tartanak számon, csak az orvosi definíciót, amely „a tudat elhomályosulásával, érzéki csalódásokkal járó kóros állapot”. A mindennapi életben az erősen részeg emberek állapotát írják le ezzel a szóval, bővebben a *delirium tremens* kifejezéssel. S bár a versben szerepel, hogy „felhajtok egy-egy poharat”, egészen másról van szó, nem az ital idéz elő különös lélekállapotot. Aki kézbe veszi az idegen szavak szótárát, az második jelentésként az örület, az önkívület, harmadikként pedig az elragadtatás, a lelkesültség fogalmait találja meg. S ezt ellenőrizendő, a latin szótárban a lázálom, az őrzöngés szerepel. A verset megismerve nyilvánvaló lesz, hogy a költő a latin jelentésben a lázálom, még inkább a lelkesültség, elragadtatás jelentéskörében használja ezt a latinból magyarrá lett szót.

A 43 soros szöveg három, 15, 16 és 12 soros szakaszra tagolódik. A sorok két, olykor háromüteműek, tehát ütemhangsúlyosak, s általában 8-9, olykor 10 szótagosak. Ugyanakkor bizonyos mérvű ritmikai kettősség is kimutatható: a 43 sorból 28 értelmezhető szabadabb (Ady Endre utáni), olykor pedig szabályos módon jambikusnak. A kétféle, az ereszkedő és az emelkedő ritmus szinte észrevehetetlenül olvad egymásba. Érdekes a rímelés, hiszen voltaképpen mindössze két rímváltozat vonul végig a versen. Az egyik (25 sor) emelkedő, jambikus jellegű. Az a–a magánhangzópár a leggyakoribb. A másik változatban (18 sor) két hosszú szótag zárja a sorokat. Az e–é magánhangzópár szerepel döntően, azonban a mássalhangzó-torlódások az első szótagot is hosszúvá teszik. Egyébként is gyakran szókezdő, s így hangsúlyos ez a szótag. A sorzáró é hang azonban nyomatékosabbá teszi az utolsó szótagot is. Ezt az is erősíti, hogy a sorvégek többnyire gondolati-monodatszerkezeti szünetet is jelentenek. Mindössze négy sorban van enjambement. Ugyanakkor több sorban – kilencben – rövid szótag szerepel az utolsó két szótag előtt, s így a sor zárata: egy jambus és egy csonka

láb, azaz hosszú szótag. Így a második rímtípus sorainak hangzása is inkább emelkedő jellegű. Ezt nyomatékosítja az é hang: *lehet még, az estét, szeretnék, végtelen lét, kivert ég*. A formális verstani leírás alapján voltaképpen meglehetősen egyszerű, kissé monoton ritmusú, hangzású verset lehetne várni, ám ez koránt sincs így. E mű egyik poétikai csodája, hogy az egyszerűségből összetettség lesz, a két szerény szólam vonószenekari hatást képes kelteni.

Kiss Benedek verseiben a természet nem díszlet vagy pusztá jelkép, hanem az ember létezési közege, ugyanakkor maga az ember is része a természetnek, s nem ő a hatalmasabb. Ha tehát a költő tájlíráját, természetverseit kívánnánk összegyűjteni, szinte mindent említhetnénk. Némi túlzással, óhatatlan torzítással akár az is kijelenthető, hogy e költészetben meghatározóbb a természetben, mint a társadalomban élő ember. Az utóbbi egy-két évtizedben felerősödött ez a sajátosság. Nem remeteségről, nem a lakatlan sziget ábrándjáról, s nem is embergyűlöletről vagy idegenségről, lelki betegségről van szó. Tudja az alkotó, hogy az ember elkerülhetetlenül egy adott társadalomban létezik, s ez megkötöttségek garmadájával korlátozza és szabályozza létét. Az a különleges, ritka helyzet, amelyik a *Nyáresti deliriumban* megjelenik: „a világ most távoli ködkép, / messze esik, messze marad, / nem érdekel a forgatag”. A mindennapi élettől való elvonatkoztatás lehetősége nélkül igen sanyarú lenne az emberi sors. A költők, a művészek számára szakmai létszükséglet a „lázalom”, az elragadtatás, a lelkesültség. Ez a fajta elvonatkoztatás már maga delíriumnak nevezhető. Itt a különös az, hogy a mindennapi világ válik „ködképpé”, figyelemre érdemtelené, s tudjuk, hogy a köznapit ez tekintené betegségnek. A vers beszélője tehát távolodik egy valóságszinttől, s a természetbe beleolvadva, ugyanakkor a nemrég még elképzelhetetlent, a sárkányrepülőket szemlélve, majd a végtelenséget megérezve alakul ki benne a valódi elragadtatás, a lázalom.

A verstörténés helyszíne és ideje különösen alkalmas az elragadtatás állapotának kialakulására. Egy hegy oldalában vagyunk, szőlőhegyen, kilátóponton. Arról a versben egyetlen szó sem esik, de az olvasó

tudhatja, elképzelheti, hogy ez szinte édeni táj. A Badacsony s a vidék más hegyei látszanak körbetekintve, s közöttük, mögöttük a Balaton. A napszak, a nyári esteledés földön és égen különös fényviszonyokat tud teremteni, s ebben sokat segíthet a távolabbi vízfelület. A hegyek közé a vízpart nyári forgataga, zajongása nem hallatszik el, a sárkányrepülők hangtalanul suhannak, csend van, csak a szív dobogása hallható. Az is csak a belső hallás számára, de a „végtelenség tömbjei” visszhangozzák. Ha sárkányszárnyaival az ember repülni is képes, akkor a végtelenség részének is képzelheti magát, pontosabban megpróbálhatja felfogni ennek az értelmét. Ha a nehézkedés és a biológia törvényei legyőzhetők, akkor elképzelhető, hogy „mi sosem volt, az is lehet még”. Az ember számára ez lehetne a szabadság igazi birodalma. Félelmetes és felemelő a lehetőség: egyszerre lehet megérezni a halhatatlanságot és a halált. Szinte hérosszá válhatna az ember, függetlenné a társadalmi megkötöttségektől, a természettel kezdve gigászi harcra. A mítosz lehetősége rajzolódik ki.

A kilátóponton való üldögelés és szemlélődés mint versindító helyzet nem ritka a modern magyar lírában. Két olyan költő is említendő, aki hatással volt Kiss Benedekre: József Attila és Nagy László. Ha lelkesültségre gondolunk, akkor József Attilától elsősorban az *Óda* kezdőképe említendő: „Itt ülök csillámló sziklafalon. / Az ifju nyár / könnyű szellője, mint egy kedves / vacsora melege, száll. / Szoktatom szívemet a csendhez.” A *Nyáresti delírium* e vers zárlatával is párhuzamos: „Hallom, amint fölöttem csattog, / ver a szívem.” Nagy Lászlónál ehhez a vershelyezethez csatlakozik olykor a szoborrá válás képzete, s ennek lehet életrajzi magyarázata is: a mozgásában korlátozott ember helyhez kötöttsége. Ennek legismertebb példája a *Menyegző*.

Kiss Benedek versében a mítoszi jelleg erőteljesen a reális valósághoz kötött. Szemléletesen jeleníti ezt meg a kezdő sorhármas: „Ülök a bazalthegy alatt, / behúzva vitorláimat, / elnézván sárkányrepülők röptét”. Az első és a harmadik sor egyszerű kijelentés. Látszatra az lenne a második sor is, ám nyitva marad a kérdés: miféle vitorlákról van szó? Inkább csak elvi lehetőség a háttérben egy korábbi balatoni

vitorlázás emléke. A harmadik sorról visszaugorva akár az is felvethető, hogy a beszélő is sárkányrepülőn ült nemrég, de ennek sincs ténybeli alapja. Nyilvánvaló, hogy ezek a vitorlák jelképek, amelyek elszakíthatatlanul a repülés, a szárnyalás képzetéhez kapcsolódnak, s így módon az ember biológiai kötöttségeitől való megszabadulásra. A költői alkotómunka is nevezhető szárnyalásnak. Felidéződhet Baudelaire verse, *Az albatrosz*, amelyben „a kéklő ég ura” foglyul ejtve „leejti kétfelé fehér szárnyát az árva”. S bizony „A költő is ilyen, e légi herceg párja”, de a földön mind a ketten „bús rabok”. Kiss Benedek verse nem párhuzamos Baudelaire-ével, inkább ellentettje annak. A „behúzza vitorláimat” akár azt is jelenthetné csupán, hogy befejeztem a napi munkát, feltehetően a szőlőben, hiszen esteledik, itt a pihenés ideje. S ezzel együtt utalhat arra is, hogy el tudok vonatkoztatni a hétköznapi élettől, a „forgatagtól”. A közlés sejtelmessége azonban többre utal, s ezt erősíti, hogy a tekintet ismételtén az égi vándorok, a sárkányrepülők felé fordul. Az első versszakban ez a mindennapi világtól távolít el, a másodikban a mai kor „légi hercegeinek” párjává varázsolja a szemlélődő embert, számára most minden lehetségessé válik. Megjegyzésre érdemes, hogy ebben a léthelyzetben „felbolydulnak mind a szavak, / s körülkikáznak, mint a fecskék”. Vagyis a távoli égi keringés felidézi a fecskékét, a látvány egy látvány emlékét, s mindez megfogalmazódni vágyik, vagyis az élménnyel egy időben megindul a költői alkotás folyamata. Maga a megalkotás, a késszé formálás azonban nem teljesen eshet egybe az élményszerzés és az ihletettség perceivel, óráival. A második versszak ugyan egy elementáris létélményt fejez ki, s jelen idejűen, a vers egésze azonban mintegy keretet ad ennek, előkészíti és lezárja a szinte mitikussá nőző létélményt. Magyarán, ha a vitorlák jelentésköre inkább mégis a szárnyaláshoz köthető, akkor ez paradox módon azt is jelenti, hogy az alkotás maga elsősorban nem szárnyalás, hanem szellemi munka. Kell az élmény, kell az eufória, a „delírium”, aztán kell az ihlet, de végül „józanul”, tudatosan kell megírni a művet.

A költemény három szakasza három, szorosan összetartozó szerkezeti egység. A szövegben sok az ismétlődés, s egyértelmű, hogy az első

és a harmadik rész szinte egymás alakváltozata. Valóban idő- és térbeli keretbe foglalják a látomást. Ám maga ez a keret is az emelkedettség szintjén létezik kezdettől fogva, s nemcsak földrajzi értelemben, hanem a forgatagtól való eltávolodottságban, a végtelenség érzékelésében. A záró szakasz ennél is több: az el nem feledhető után vagyunk. Igaz, annak a tudásával, hogy az egész látomás csak képzetes volt: a lehetetlenségek, a megköthetőségek, a szabadsághiány világából kilépni valóságosan nem lehet, az ember nem halhatatlan. Jön az öregség, s nem az élet, hanem a lét nevezhető csak végtelennek. Igaz azonban az is, hogy a látomásos ihletettségben nemcsak egy hatalmas költői mű létrehozásának lehetősége villan fel, hanem valamilyen emberfeletti cselekedet végrehajtásáé is, s ez akár halállal is végződhetne. Persze a mítoszi nagy cselekedetek végrehajtói halhatatlan jelképekké válnak. S a bazalthegey alatt, már a magasban, de sziklák tövében ülő ember a látomásban akár Prométheusz utódjának is képzelheti magát, aki nem a tűz, hanem a szép szavak varázsát hozta el az embereknek.

A vers szerkezeti ívét, a látomás drámaiságát a beszélő személyrel kapcsolatos cselekvések fejezik ki a legközvetlenebbül. Az első szakaszban ez a beszélő ül, szívja a jó levegőt és hallgatja a csendet. Csupán szívének erőteljesen hallható dobogása jelez valami feszültséget. (Normális állapotban az ember nem hallja a szívverését.) A második szakasz személyre vonatkozó igéi: *remegem, nyuvaszt, rámszakad, borzongom, súrolja, megfeszül, szeretnék elvágódni, vernék, rámterpeszt*. Közben felbolydulnak a szavak, körülkikáznak a fecskék, kocódnak a poharak. Az első versszak szinte állókép, csak a távoli sárkányrepülők mozognak. A második szakasz csupa mozgalmasság, vibráló nyugtalanság, cselekvés és cselekvésvágy. A megismételt most nyomatékosítja, hogy elmozdultunk a vers idejében is. Az előző szakasz egy időben érzékel két helyszínt: a diófák alatt és a forgatagban. Itt a diófák alatt ülve átugrunk egy másik idősíkbá: a valóságosból a képzeletbe-libe, s ott a valóságos létezés is képzetessé válik. E kettő azonban nincs ellentmondásban egymással, a végtelenség fogalma köti össze őket. A véges ember tudja, hogy van végtelenség, ő maga azonban véges

létre termett. Átképzelheti magát a végtelenségbe, de ott nem maradhat. A szív hangos, súlyos verése ennek a létdrámának a biológiai jelzése, a vers pedig költői kifejezése. A harmadik versszak tehát szükségszerűen visszatérés az állóképhez, amelyben azonban már nem a békesség a kulcsmotívum, hanem az, hogy „körülbozsog a végtelen lét”. (A bozsog jelentése: hemzseg, nyüzsög, s emberre, állatra egyaránt vonatkoztatható.) E nem közismert tájszó szerepeltetése nem csupán a helyzet különlegességét érzékelteti, hanem talán azt is, hogy az esti csendben megszólalt a természet: a mozgás hanghatásokkal jár együtt. A *bozsog* szóval itt leginkább a *zsong* egyeztethető össze. Az pedig a tudat megbékélését jelenti, hogy a végtelenség fogalma helyett most már a végtelen lét jelenik meg. A végtelenség ugyanis életet is jelent, földi értelemben vett létezést. Kiss Benedek „az elmúlástól tetten érten” az ember számára felfoghatóan végtelen létnek a tudásával oldja fel a nyáresti elragadtatást.

A LÁTOMÁSOS LÉTMÍTOSZ TÁRGYIASSÁGA

Kiss Benedek előző kötetének az volt a címe, hogy *A havazás mögött* (2000), a mostanié: *Nyáresti delírium*. Három éve *Korai őszi*kék címmel írtam a verseiről, most aligha illene ide ugyanez, pedig a költői világban semmiféle lényegi változás nem következett be. Az őszi-kor-szakba tartoznak a mostani versek is, a köztük helyet kapó néhány régebbi is, de a motívumok, a képek szintjén a tél, a havazás nem játszik szerepet. Az évszakok tavasztól ősziig ívelnek, az indító *Őreg tőké*k közt ciklusban szerkezetileg is ez a rend *A Zöld Birodalomtól* a *Késő-indián-nyárig* és a szüretig, *Mikor a prés fölszakad*. A könyvet záró ciklus címe pedig azonos a kötetével, ám ezekben az életteli telj hóna-pokban is ott van az elmúlás képze, az időskori merengés és szá-mvetés behálózza a derűsebb nyugalma pillanatoakat is. Erősíti ezt, hogy a könyv élén mottóversként szerepel egy évtizeddel ezelőtről ide-emelve a *Babits Mihály a szőlőhegyen*. Ez a vers az *Ősz és tavasz között* parafrázisa. Itt még nem zengett el „az őszi boros ének”, még cirpelnék a tücskök, ki lehet ülni a présház elé, de már ugyanolyan mértékű a haláltudat, mint Babits versében, s ugyanolyan fájdalmas is. A kü-lönbség annyi, de ez lényeginek bizonyul, hogy itt nem egy halálosan beteg ember néz szembe az elmúlással, hanem csupán egy idősödő, akibe feltehetően épp az idő tájt épült be immár kiiktathatatlanul, hogy „ó jaj, meg kell halni, meg kell halni!”. Egybecseng ezzel a nyitóvers-sel a kötetet záró *Party-ra készülve*. Különös parti lesz ez: „Uram, ha majd kertedbe hívsz, / melyik alakom öltsem?”

A melankolikus és rezignált elmúlástudat fénykörében kell tehát lát-nunk a természet és általában a létezés tavasztól ősziig tartó fénykorát, s magát a nyárestét is. A könyv címe és nagyszabású címadó verse elő-zetes értelmezést is igényel, ugyanis a delírium kifejezés manapság inkább csak a delirium tremens révén ismeretes. Pedig a szó nem-csak tudatborulást, örületet jelent, hanem elragadtatást, lelkesültséget

is. S e versben erről van szó. A látvány látomásos mítosszá formálódik, s ez maga a delírium. Nem a bor, hanem a látvány és a látomás idézi elő a megrészegültség állapotát. Elsősorban a végtelenség képzete és érzete.

Ez a vers az eddigi költői életmű egyik csúcsteljesítménye. A látvány és a látomás, a tárgyiasság és a mitikusság leheletfinom egységét valósítja meg. Minden reális és mégis képzetessé válik. Az alaphelyzet: az alkonyodó nyári kora estben a bazalthegy alatt, a szőlőben, diófák között üldögél és nézelődik a beszélő. Ám ez a nézelődés olyan szemlélődéssé formálódik, amely az egész személyiséget megmozgatja. Csend van, „elefánt-nagy békesség”, s teljesen ember nélküli volna a táj, ha nem lehetne látni „sárkányrepülők röptét”. A csendben csupán saját szívverését hallja a szemlélődő személy, ez azonban mintha a világegyetem ritmusát adná meg: „s mint merengő, halk muralovak / ha súlyosakat dobbantanak, / úgy ver a szívem: a végtelenség / tömbjei tompán visszhangzanak”. Látható: a szívverést valami szinte hétköznapien tárgyiassal vonja hasonlító kapcsolatba. (Bár a muraló, azaz a muraközi igásló s annak dobbantása ma már talán nem tekinthető közismertnek, főként az élmény szintjén.) A kettőspont azonosítást-azonosulást jelez a végtelennel, s e sorpár jelentéskörébe beletartozik az is, hogy a végtelenség ritmusát a szív, a szívét pedig a végtelenség tömbjei visszhangozzák. A szív, az ahhoz képest hatalmas ló és a mind egyikükhöz képest összemérhetetlenül hatalmas végtelenség között vibráló hullámmozgás alakul ki, s megszületik egy olyan létállapot, amelyben „Nincs nem-lehet, nincs nem-szabad”, amelyben „mi sosem volt, az is lehet még”. Érthető, hogy ez az állapot remegést, borzongást vált ki. A hagyományosabb reflexió erre az szokott lenni, hogy a végtelenség képzete előtt az ember belátja a maga parányi és esendő voltát, tér- és időbeli korlátozottságát, halandóságát. Itt viszont éppen az ellenkezője történik – s ez az elragadtatás, ez a „delírium”. Az elmúlástudattal ellentétes pillanat következik be, hiszen „most olyan távoli az öregség”. A létérzékelésben a végtelennel való – erotikus mozzanatok is magába rejtő – azonosulás képzete jelenik meg belső látomásként, az

ember ősi halhatatlanságvágyát fejezve ki e mítoszias látomással. Az elragadtatás mítoszi szintje ennyi, a vers ezután visszatér az alaphelyzethez, annak variációs ismétlése, ám a mítoszi sugallatú látomás után mégis minden mássá változik. Nem csak a látható veszi körül a szemlélődőt, akit most már „körülbozsog a végtelen lét”, akihez „leszáll a csilaggal kivert ég”.

E verset a mindennapi élethelyzet és szemlélődés, valamint a különös érzetek és képzetek ellentétessége és ezek egységbe foglalása teszi rendkívülivé. Olyan ellentétpárok szembesülnek, mint az örök és a mulandó, a végtelen és a véges, a távoli és a közeli, a hatalmas és a parányi, továbbá a csendesség és a zajosság, a helyváltoztatás és a helyhez kötöttség, a társadalmi ember és a természettel szembesülő, s talán mindezeket egybefoglalva a lehetséges és a lehetetlen. Az a teljes fokú szabadság, amelyben a lehetetlen is lehetségessé válik, ám ezt csak a mitikus látomás adhatja meg.

A nyitó- és a kötet címét viselő záróciklus fejezi ki a költői világ jelenkori alapszólamát és annak meghatározó variációit, s ezeknek kivételes összegzése a *Nyáresti delírium*. E két ciklus között három másik található, s ezek részben másfajta szólamoknak is hangot adnak. A dolgok és érzetek színe mellett azok fonákjának, az elégikusság helyett a játékosnak, a szatirikusnak, a lírai kifejtés helyett a felvillantásnak, vagy ellenkezően: az epikus jellegű tárgyalásmódnak. A játékoságnak számos előzménye van ebben a költészetben, de inkább részelemként, illetve a gyermekversek ugyancsak gazdag világában is.

A *Japáni versek* harminc darabja haikukat és tankákat tartalmaz. Ezek szerint a divat elérte Kiss Benedeket is? Nem hiszem, hogy elsősorban erről lenne szó. E versformákat lényegük szerint alighanem lehetetlen magyarrá varázsolni, ám létrehozható a magyar három- és ötsoros változat. A haiku voltaképpen versminimum, még hangos olvasása sem igényel néhány másodpercnél többet. Utána persze meg kell állni, újraolvasni, meditálni. Nem könnyű műfaj. Ugyanakkor illik „rohanó” korunkhoz, s illik bölcsekedő hajlamunkhoz. E japáni formák ugyanis konkrétat és elvontat sűrítenek együvé, képszerűek és aforisz-

tikusak egyszerre. Mint a *Keserédes*. „Keserédes bor – / fele színverő nyárdél, / fele meg éjfél.” Vagy a *Sínautón*: „Föld-arányos hajnal, / menny-léptékű lélek! / Deres talpfákon / sínautózik a fény. / S most vele utazom én!”

A következő ciklus teljesebb címe mindent elárul: *Bakafánt mellé tűzz kacifántot!, avagy Görbetükör, avagy: Nyelvöltögető*. Helyet kap itt remek egyszavas vers, a *Madárcsemege*: „Kerecsendió”. Van iro-
nikus nyelvi játék, mint a *Kékharisnya*: „Edit / előbb / szabadkozott, / aztán / szabad kezét adott.” Van gyerekversként is találó nyelvöltögetés, mint a *Szegény ember szerencséje*: „Fogtam három / pitypalattyot, / találtam két / fityfirittyet, / kaptam egy szép kutykuruttyot. // Pitty! – elszálltak a palattyok, / fitty! – elvesztek / a firittyek, / Kutty! – megdöglött / a kurutty is.” Az irodalmi élet jelesei is megjelennek, tövises versforgácsokban ugyan, de szeretetteljesen. Ugyanez a dilettantizmusról, a jellemtelenségről nem mondható el.

A harmadik játékos ciklus is az irodalmi élet világában mozog. A *Két harsány panegirikusz* egyike a trükkös Szokolczyt dicséri, aki annak idején az írók focicsapatának tagjaként a saját kapujukba vezette a labdát 0:9-nél. Petőfi Sándor paródiáját és szellemességét idézi ez a vers, akárcsak a *Marsall Lacinak* címzett verses meghívó a csütörtöki csülkös babra. A meghívás így fejeződik be: „Laci, hát / hallod-e, / jer ide, / jó borra, ciberére, / vagyishát babra, / cica ugrik az egérre, / mint rá a kobra, / Petőfi bácsi tudta ezt, / hic dolce vita est!” De hát mondhatja-e ezt, akár latinul, akár magyarul az, aki máskor meg Babits Mihály elmúlástudatával ül a szőlőhegyen, vagy ugyanott szembesül a végtelenséggel? Természetesen igen, sőt ez az összetettség a megnyugtatóbb. A József Attila-i „játszani is engedj” óhajának kipróbálása ez, nem feltétlenül a halhatatlanságra törekvésnek, hanem a haláltudat elviselhetőbbé tételének megkísérlésében. Ebben is meg lehet hallani a nagydiófák csendjét, a szívdobogást.

KARD ÉS KÖLTÉSZET

Mi volt előbb az emberiség történetében: a kard vagy a költészet? Legyünk optimisták, s szavazzunk az utóbbira! Bár az nyilvánvaló, hogy legősibb ősünk előbb tudott gyilkolni, mint költői szöveget megformálni, maga a kard elég kései lelemény. A történészek szerint körülbelül ötezer évvel ezelőtt vált el egymástól annak az eszköznek az útja, amelyből tör, illetve kard lett. S bár igazi formái csak a középkorban alakultak ki, a kard maga legalább ötezer éve jelkép is a különböző kultúrákban. Nemcsak az erő és a hatalom, hanem a béke és az igazságosság kifejezője is. Ritkábban szokás arra gondolni, mert mára elhalványult ez a jelentéskör, hogy a kard nyelv is: beszéd, ékesszólás. S a legfontosabb jelentésköröket egyesíti az a kard-fogalom, amely Isten ígését, a világ legegységesebb léttörvényeit szimbolizálja. S vajon nem ezeknek az egyetemes léttörvényeknek a kifejezője kíván-e lenni kezdetektől fogva a költészet? Lám, kard és költészet így módon ma sincs messze egymástól. De nem idegen a szellemi szférától a kard a maga fizikai valóságában sem. Bizony, a költők évszázadokon át csatáztak a harcmezőkön is ezekkel a kardokkal. Tette ezt jelesen Balassi Bálint, akinek emléke előtt ma tisztelgünk. Tette Zrínyi Miklós, aki a legelső Balassi-kardot érdemlette volna. De küzdött karddal például Fazekas Mihály, Kisfaludy Sándor, s természetesen Petőfi Sándor is. Aztán a kard a csataterekről a múzeumokba került, de szimbolikus fontossága semmit sem csökkent. Ilyen értelemben kardos vitéze volt a magyarságnak Ady Endre, József Attila, Illyés Gyula, Sinka István, Nagy László, s ezúttal olyan neveket soroltam, akiknek életműve különös erővel hatott Kiss Benedekre, aki a mai napon fizikailag is birtokosává válik egy Balassi-kardnak. Azért mondom azt, hogy fizikailag is, mert hiszen nyilvánvaló, hogy csak azé lehet egy ilyen kard, aki egész életútjával, munkásságával rászolgált arra, aki tehát a Balassi-szellemiség hiteles folytatója, s így nem megtagadója, hanem tisztelgő s ilyenként újíto továbbvivője évszázadok nemes hagyománykincsének.

Miként is kiáltott fel Bálint úr a XVI. században? „Ó, én édes hazám, te jó Magyarország!” Ez a haza gondjaival, megtöretettségével, gyötrelmeivel együtt volt édes és jó az ő számára. S bármelyik kötetét lapozzuk fel Kiss Benedeknek, rendre azt tapasztalhatjuk, hogy a korántsem édeni huszadik század második felében ő is ily módon érez és gondolkodik. Sajnos nem lehetett kevésbé félteni a magyarságot ebben a legmodernebb évszázadban sem. Mint Kiss Benedek már egy korai versében megírta: „Ha falak dőlnek, Déva-falak – / nem fogy a sírás a Kárpátok alatt!” S egy jelenkori példát is idézve: „Isten szeme bevértzik, látván: / mivé is lettünk!” Balassi Bálint másik nagy témája a szerelem volt. Vitézkedett, vesztett, a boldogtalanság gyönyörű vallomásokat csiholt belőle. Kiss Benedek ez ügyben a szerencse kegyeltje. Válogatott verseinek kötetében a *Pünkösdi* címet adta a szerelmes versek ciklusának, s ez azt is jelenti, hogy a boldogság belső köreiből járhatunk. Az idill azonban csupán pillanatnyi lehet, hiszen a világ zord törvényei meg-megszakasztják. A tudat azonban bízik az állandóságban, abban a szeretetben, amely megőriz. Asszonyát megjelenítve így általánosít a költő: „Ilyen minden asszony. Bogártól is félnek, / pedig bátorságuk hőseket leбір. / Könnyükben is hatalom s ígézet, / míg fiuk ölükbe visszasír, / tartják az eget fölénk s a Földet / megtartják termőnek – s szemfedőnek.”

Bálint-napon szerencsésebb esztendőkből már tavaszi szelet érezhetünk, de máskor is okkal sejthetjük közeledtünket. Balassit természetleírásai is halhatatlanná tették. S ha az a kérdés, hogy mi az a tárgykör, melyik az a motívum, aki a legállandóbb Kiss Benedek költészetében, akkor a természetet kell megneveznünk. Ő nem természetszerető, természetközeli ember, hanem olyan, aki eggyé válik az őt körülvevő tájjal, legyen az a születés helye, az Alföld vagy a Balaton melléke, a szőlőhegy. Egész felnőtt élete a fővároshoz köti, mégsem budapesti ember. Költészete egy sokkal emberszabásúbb környezetben bontakozik ki, s a közvetlen jelentés szimbolikussá, olykor mítoszivá alakul. A civil ember egyszerűen hazamegy városi otthonába. Ő pedig? „Hazafelé ha tartok, / ha tartok hazafelé, / hazafelé ha tartok: / mint tengerész a partok / édesvize felé.”

A tudósok egy része hajlik arra, hogy Balassi Bálintnak az istenes verseit tartsa a legmodernebbeknek. A huszadik századi ember nyilvánvalóan más istenképpel szembesülhet, mint a reneszánsz kori. Ige- nek és nemek kettőssége sokszorosan tükröződik egymásban, s az olyan természetelvű költő, mint Kiss Benedek, nemcsak a gyerekkort felidézve, a naivitást ma is szépnek tudva mutat meg egy panteisztikus hitet, hanem úgy vallja ma is, hogy az az emberhez méltó feladat, ha „perli vissza, perli örökét, / ami az övé volt: a való mesét, / hol föltá- madni lehet, sőt muszáj, / s a munka – játék, s a csoda – szabály.”

Kiss Benedek egész életében bajvívó tollal hadakozott jó és nemes ügyekért. Ez idáig negyvenéves költői pályája négyszáz évnyi távol- ságra van Balassi Bálinttól. Ám ezt az irtatlan időt átlépi a költészet, hídként köti össze a kard.

A Bálint – Valentinus – név latin szótöve azt jelenti, hogy erős, egészséges és hatalmas. Kiss Benedek néhány hét múlva hatvanéves lesz. A Balassi-kard is adjon neki erőt, egészséget, hogy hatalmas mun- káját még sokáig folytathassa, s mint Benedek, azaz jóra való s költői képességekkel jelesen megáldott személy szép szóval, az anyanyelv erejével segíthesse édes hazánkat.

AZ ARANY JÁNOS-DÍJ

Van hallgatód? Nincsen?

Te mondd, ahogy isten

Adta mondanod (...)

(Arany János)

Ebben a kiismerhetetlen évszázadban harmadszor mondhatok laudációt a költő Kiss Benedekről. Mondanék szívesen újra meg újra, akár ismét háromszor, hiszen ha ez teljesülhetne, akkor mind a ketten munkaképesen létezők lennénk talán tíz esztendő múlva is. Budai ember lévén nem lehettem az ő kollégiumi társa sem Kalocsán, sem a fővárosban, így a költői zsenékkal nem találkozhattam, csak a már kész költőt ismerhettem meg a legendásnak mondott, de azért éppen eléggé ínséges, a zord diktatúrából a szelídebbe még éppen csak átbillenő hatvanas évek második felében. Ha már kamaszként találkozunk, egy évvel alattam járta volna a gimnáziumi éveket, inkább Budán, mint Kalocsán, s így édes öcsémnek érezhettem volna az igazi mellett őt is, akivel naponta megoszthatjuk élményeinket József Attila vagy Juhász Ferenc költészetéről. Vitatkozhattunk volna azon, hogy vajon Ady Endre a nekünk kedvesebb, vagy inkább József Attila. S talán még az is előfordulhatott volna, hogy már akkor és éppen én tudom kezébe adni Nagy László első gyűjteményes kötetét, ezzel is segítve költői inaséveinek eredményességét.

Ám nem akarok ábrándozni, bár az egészséges ábrándozás nem megrontója, hanem megszépítője az életnek. A bizonyosság annyi, hogy amint kezdtek megjelenni, olvastam Kiss Benedek verseit, ahogy mindenki másét következetesen, ha fölkellették a figyelmemet. Gyönyörű dolog volt, s még ma is az: fölfedezni egy költőt. Az igazi áttörés 1969 decemberében következett be. Megjelent két antológia, *Az Elérhetetlen föld* és a *Költők egymás közt*. Kiss Benedek mindegyiknek főszereplője volt. A következő évben már önálló kötetét adták ki. A *Gazdátlan évszak* nemcsak pályakezdés, hanem már beérkezés is. A nem-

zedék bemutatkozó kötetei közül az egyik legerősebb az övé. Ma már szinte történelminek mondható a távlat, amelyik igazolja ezt, s persze azt is tudhatjuk, hogy erre az alapra klasszikus értékű életmű épül folyamatosan.

Mint legközvetlenebb mesterei és nemzedéktársai, az egyik legigazibb *poeta natus*, Kiss Benedek is azzal a hitvallással kezdett írni, hogy a költőnek a jelenkorban is küldetése van. Ha nem is úgy, mint régebben, de továbbra is el kell dalolnia a saját fájdalma mellett a közösséget, a magyarságét, az emberiségét, s oly módon, hogy az megérthető, befogadható legyen. Poétikai szempontból ez a hagyományhoz közelebb megformálást, nyelvhasználatot jelent. Mégsem csupán megőrzésről van szó, hanem emlékéllátásról s megújulásról is. Az ő nemzedéke az utolsó, amelynek még tapasztalata lehetett arról a hagyományos paraszti-kézműves világról, amely szinte nyomtalanul eltűnt az ezredvégre, szokásaival, erkölcsével, kultúrájával együtt múzeumokba és lexikonokba szorulva. Mindez az irodalomban mégis eleven maradhatott, s örökre emlékeztethet arra a létszemléletre, amelyet jó lenne minél előbb feleleveníteni. Nemcsak környezet-, hanem személyiségvédőnek is mondanám ezt a magatartást, amelyik takarékosan bánik a Föld adományai-val, amelyik örülni tud egyetlen kenyérdarabkának, a napfénynek, embertársainak is. Ez a szemlélet a múlt század második felében egyre inkább maradinak látszott, az ezredforduló azonban bizonyítja, hogy nélkülözhetetlenül szükség van rá. S bizony nem csupán a természet-szemléletben, hanem a történelemfelfogásban is. Vannak olyan világképek, amelyek elutasítják a hagyományt, radikálisan újítani kívánnak. Pedig belátható, s Kiss Benedek ifjan is tudta, hogy a múlt értékekkel, különösen erkölcsiekkel telített, s ezek nélkülözhetetlenek. A múlt szellemi birtokbavétele nélkül csonka a jelen, sivár a jövő.

Az ifjúkor lobogása, a férfikor higgadt cselekvésvágya, az őszikék-korszak bölcs derűje alapján ugyan akár három nagyobb szakaszra is bonthatjuk Kiss Benedek életművét, mégis a lényegi azonosság a meghatározó. A legutóbbi évtized gazdag termése teszi igazán beláthatóvá ezt. Két éve megjelent gyűjteményes kötete, az *Utak keresztje* éppen

48 év alkotásait sorolja együvé. Valóban utak metszéspontján áll a költő, tág körben látva és elképzelve a messzit és a közelit, évszázadok sarát és porát, a katasztrófát és a boldogságot. A kereszteződés kilátópont, a tudás többlete ugyanakkor súlyos teher is, a kereszt a költő vállára feszül. Felelőssége van, mert ember, mert gondolkodó lény, s fölötté ott a csillagos ég, benne pedig az erkölcsi törvények. A csillagos ég egy pontja a földi természet világa, az ember létezésének tere, amely kezdettől fogva jelentős szerepet játszott ebben a költészetben. Az évtizedek során ez annyiban módosult, hogy az életörömmel is telített természetszeretet harsogó jellege egyre inkább meditálóvá, szemlélődővé formálódott. Az ifjúság halhatatlanságképzetét egyre inkább a személyes lét bevégeztségének tudata váltotta fel, s ezt színezi a fel-felbukkanó tavasz- és nyárképzetek. A rezignálttá vált életszeretnek leginkább az elégikusság felel meg, s ebben Kiss Benedek világában nem a fájdalomosság a meghatározó, hanem a rezignációt feloldó életámulat. Kezdetről fogva egyik kedves műfaja a dal, s a dalszerűség általában jellemzi őt. Gyakorta dalolóak a nyárias ősz elégikus, olykor szinte himnikus versei, ám a dal a tragikumot is képes kifejezni.

A költő legjelentősebb alkotásaiban a látvány és a látomás, a tárgyiasság és a szimbolikusság, a mítoszi jelleg lehetőleg egységét valósítja meg. S mindezt úgy, hogy a természetről, a szeretetről, a szerelemről, a családról, a hitről, az életről és az elmúlásról írva mindannyiunkat képes megszólítani.

Arany János, ha most feltámadna, s eljönne közénk, először alighanem azt mondaná, hogy nem róla kellett volna ezt a díjat elnevezni, sokkal inkább Petőfi Sándorról vagy Csokonai Vitéz Mihályról. Az ő szellemüket megidézve azt is közölné velünk, hogy valóban bolond az, aki poétává lesz Magyarországon, ám aki poétának születik, az nem térhet ki a sorsa elől, legalábbis a földnek ezen a táján. S ha mégis megtenné, jobb, ha elmenekül innen. Harmadszorra pedig elmosolyodna, s meggyfa botját megszorítva, majd ide az asztalra letéve így szólna: „Kedves Bence, Alföld szülötte, nagyváros bujdosója, Toldi írójának ifjú társa, mintha lennél ükunokám a nemzedékek rendjében, testvérem

vagy a magyar költészetben. Gyere hát, hadd szorítsam meg kezedet, hadd öleljelek meg, amiért hűségesen őrized és gyarapítod legnagyobb közös kincsünket, a költészetben halhatatlanná vált anyanyelvünket.”

„SZÁMVETÉSFÉLE”

Kiss Benedek: *Lombjukat a fák elejtik*

Kiss Benedek valamikor a nyolcvanas évek első felében, körülbelül negyvenéves korában írta meg *Számvetés-féle félúton* című költeményét. Persze egy jó költőnek minden fontosabb verse számvetésnek is tekinthető a fogalom közvetlenebb és jelképesebb értelmében, ám a költői pálya bizonyos pontjain bizonyos művek – a cím esetleges ráutalásától függetlenül – kifejezetten és erőteljesen számvetésverseknek bizonyulnak. S ezek akár rejtett vagy nyílt ciklussá, sőt egész kötetté állhatnak össze. Újabb harminc év elteltével, bár még nem az út végén, ám az elkerülhetetlen befejezés mindinkább megélt tudatával ilyen számvetésféle kötetté vált a költő legújabb könyve, a *Lombjukat a fák elejtik*. Szeptemberi tájat idéz a vers, majd a közeledő telet, sőt az új esztendőt, vele az új hitet, de érzékelhető, hogy a természet körforgásában az ember lassan megéri az elmúlásra.

A költőnek – két korábbi válogatás után – 2010-ben jelentek meg összegyűjtött versei *Utak keresztje* címmel. Majd jött a *Napi gyász – napi vigasz*, így ez az újabb már a második könyve azóta. A gyűjteményes kötet szerencsére nem zárókönek bizonyult, lehetővé tette a szerves folytatást, amelyben most már folytonosan ott bujkál az összegzés igénye. Hol nehezíti, hol erősíti ezt az, amit az előző könyv címe igen szemléletesen fejezett ki a gyász és a vigasz elhagyhatatlanul összetartozó ellentétpárjával: „Amit megálmodsz – / az az igaz. Amit végigélsz – / az a való. / S hogy mindez / mire való? // Bennük rejlik a / napi gyász, napi vigasz, / s ezzel éltet a / Mindenható!” Egy korábbi kötet ezt így emelte címmé: *Szomorún és boldogan* (2007). Mondhatnánk persze, hogy ez az élet rendje: az ember hol boldog, hol szomorú, hol gyászol, hol vigasztalódik, hol elképzei az ideális, vagy legalább ideálisabb létet, hol pedig szembesül a rideg realitásokkal. Mindezek-

nek egyénekhez rendelt összjátéka tölti be az életet, s aki ezt így látja, az elégikus szemléletű lesz, költőként is.

Mindebben szükségszerűek az emberléptékű hangsúlymódosulások. Kiss Benedek korai költészetében a harsogó derű, az életöröm az igazán meghatározó, még reméli, hogy ami rossz a világban, az megváltoztatható. Az érett férfi szükségszerűen komorabbá válik, költészete ekkor már sokhúruan elégikus, amelyben a létezés feloldhatatlan drámaisága mind erőteljesebben jelenik meg. S az őszikék-korszakhoz közelítve, azt elérve ebben az új évezredben, most már a meghatározó szomorúságon, napi gyáson csillámlik át a vigasz, a boldogság.

Az új kötet három, címével is beszédes ciklusra tagolódik. *Hiába mondd?! – Pályámat megfutottam – Megéledésem után.* Az első a költői hivatás értelmére kérdez rá, keresgélve a választ is. A második egy búcsúzó ember meditációja, aki a harmadikban egy sikeres műtét után felbuzdulva szembesül azzal, hogy sem a világban, sem az ő sorsában semmi lényeges változás nem történt. Szkepszis hatja át mindhárom ciklust, a kötet egésze azonban nem feloldhatatlan reményvesztettséget sugalmaz, mert a személyiség nem feledi a vitathatatlan életértékeket, fel-felvillantja azokat, most már az időskor bölcsességével.

Az előző kötet erősen hullámmzó hangoltságú záró ciklusában – *Alkony egy világvárosban* – az egyik meghatározó gondolatkör a mai magyar társadalom, a mai Európa válságot jelző kérdéseivel nézett szembe. Ez folytatódik most a nyitó ciklusban, igen határozott véleménynyilvánítással:

*Mintha az Isten azt akarná,
gebedjünk meg világában!
Zümmögnek a számítógépek.
Ennyi senkit még sohasem láttam.
S a jövőd, az új hajtások?
Csak bele a szennybe, lányok, fiúk!
Repedezik a kő, az aszfalt,
hajrá, vár a végtelen sehova-út!*

*A káosz előnti a világot,
minden az idegbajt harsogja.*

A nagy Behemót – ezzel a verssel indul a kötet, s benne egy bibliai próféta és Ady Endre gondolkodásmódja épül egymásra. S ez a *Mintha*-élmény verscímme is válik:

*Mintha lenne választásod,
mintha lenne alternatíva.
Mintha nem őszült volna meg a Föld,
mintha lenne még más, mint e mintha.*

Versről versre sorjáznak a felismerést kifejező mondatok: „Koldussá hányféleképpen lehet egy ország?” „De fix, hogy aki a legnagyobb blöfföt mondja, / az istenül.” „meghasonlik az élet – szennyes levében / milliók hánytorognak, lehet-e értelme még a palackba zárt / kétségbeesett soroknak?” „Tébolyog, tápolyog az ember a Földön.” Mit lehet ilyenkor tenni? Találhat-e megoldást egyéni és közösségi gondjaira? Hiszen Kiss Benedek szemlélete szerint ezek nem választhatók el egymástól. Annyiban valóban a prófétáknak, de Vörösmartynak s Adynak is utóda, hogy amit felismert, azt nem képes magába fojtani, a rettenetes igazságot ki kell mondania, szép szavakkal, de felháborodottan. S mi ad ehhez erőt, mi jelentheti a reményt? Először is nyilvánvalóan maga az írás, annak lehetséges hatása. A világszemléleti konfliktusok régiek ebben az életműben, ám az őszikék-korszakhoz elérve biztos fogódzónak lett a kiküzdött istenhit. Így szól egy prózai vallomás: „Kapaszkodtam az árban, s valahogy partot értem. S úgy-valahogy éreztem, hogy Isten lábujjában kapaszkodtam meg. Valakit kerestem, akinek hinni tudok, hinni lehet. S ő volt az Isten. Azóta is ő éltet, ha sokszor kételyek közt is, de megtartóan” (2010, Tiszatáj). Fontos lesz Jézus, a karácsony költői képe is (*Prédikáció 2011 karácsonyán, Éjjeli mise, Karácsonyi beszéd*). *Úgy szeretnék megbékélni* – fejezi ki hitét és vágyát egy újabb verse:

*Istenem, most ne hagyj magamra
szentséges-nagy vágyaimmal!
Úgy szeretnék megbékélni,
vihar-pörgette levél,
lelkemben az iszonyattal.*

Az írás és az istenhit mellett a szerelem és a szeretet egymásba játszó fogalmai jelentenek állandó életerőt. Kiss Benedek költészetében kezdetek óta meghatározó a szerelem motívuma. A párkapcsolatokról szóló szakkönyvek nagyszámú irodalmi példát idézhetnének ebből a költészetből az ifjúkori lobogástól kezdve sokféle változatban évtizedeken át halálig tartó megbonthatatlan kapcsolatról. Ez a motívum jelen van mindhárom ciklusban, kezdve így:

*Valami boldogság-féle
öröm és boldogság-féle
ül meg a szívemen.
Lehullni kellene már,
elhullni kellene már,
de robajlik bennem a szerelem.*

(Picula nélkül)

S folytatódik, leggazdagabban a záró ciklusban a sorozat, amely nem hallgatja el a konfliktusokat, súrlódásokat, a férfi esendőségét sem: *Öregkori csalogató, Mint a kenguru, Az utolsó repülés, Ajándék nélkül, Önkéntes zászlós, A halál ellen, Acsargó lettem, Egyszer talán, Az ébrenlét szerelmese.*

Harmadik tényezőként, motívumként a természet képét lehet kiemelni. Azonban a természetkép különös változása figyelhető meg ebben a kötetben. Megfogyatkozik, jelzésszerűbbé válik, veszít élményszerűségéből, érzékletességéből. E változásban bizonyosan szerepe van a lakáshoz kötő betegségnek, s ezért is válnak e kötetben még jelentékenyebbé a mégis felbukkanó természetvarázs kifejeződései:

*Virág, te rebbenő mosolygás,
miről álmodsz a réveteg réten?
Tudod, hogy az élet örök varázs,
ahogy hajlongunk langyos napfényben?*

(Kötöz a hűség)

Hasonlóan örömvers már ráutaló címével is a *Pünkösdi havában*, amely a betegség javulásának reményével sugározza a boldogságot. Kivételnek számít a *Csodálatos fa* is, amelyik örökké virágzik és terem, de sajnos „Mesében vannak csak ilyen csodafák”. Megjelenik viszont a *Kopár téli este*, a *Károgó téli ének*, s a *Felkiáltójeles sorok* egy természetellenesnek, embertelennek mutatott világnak kiáltják oda szakaszról szakaszra, hogy „Te, bazsarózsa, illatozzál!”.

A közvetlen természetélmény kezd emlékké válni, s előbukkannak másfajta élet-émlékek is. Jellegzetes motívum tehát az emlékezés is. Talán a legfontosabb az *Anyám, én és a szárnyak*, amelyben a gyermekkoránál is fontosabb a költővé nevelődés anyai segítése. Ide sorolandó a *Haikuk és egy tanka a gyerekkorból*. De emlék- és természetkép Tatay Sándor megidézése is (*A szelíd betyár*). Szerepvers ugyan, de magától értetődően válik személyes vallomássá az *Öreg pásztor*: „Emlékeim, ne széledjete szét! / Ti vagytok a nyájam, / titeket terelgetlek az öregség / hamvadó mezőin.” S a hajdani gazda szőlőhegyi versei, bortalai helyett most a *Száradt szőlőtőke* indító kérdése kiált hozzánk: „Ezt nevezitek ti életnek?”

Ennek a verseskönyvnek a szemléletében az elégikusság kétfajta életérzése és gondolatmenete épül egymásra. Az egyikről már szó volt: ez az ideálisnak tekintett világnak és életsorsnak a különbözősége, ami az emberi létezés örök konfliktusának tekinthető. A másik típus nem általában az emberi sorsra vonatkozik, hanem a megélt személyesre. Elvileg ennek is kétféle változata lehetséges. Az egyik a megjárt életútnak olyanfajta számvetése, amelyik az elért eredményeket tekinti kritikusan át, vagyis értékhányosnak tartja azt. Ilyen volt a maga szelídségében is az idős Arany János önszemlélete, a maga tragikusságában pedig

a még mindig fiatal József Attila létösszegzése. A számvetés másik típusában, s főként ez figyelhető meg Kiss Benedek költészetében, az eredményesnek mondható, az értékekkel telített korábbi életszakaszok szembesülnek a jelenkorral, annak értékhiányos voltával: „Volt úgy, hogy tudtam: erős vagyok, / kezem szerint bomlottak szét a bokrok; most csak holdbeli tájakra látok, / szikkadt szemekre, miket / a szél pernyével telehordott.” (*Száradt szőlőtőke*)

Ezt az értékhiányos létet tovább komorítja-keseríti a búcsúzásnak az a gesztusa, amelynek egyetlen távlata már a haláltudat, sőt a halottság, a halál utáni világ képze. Az *Üres kerti székek* ellenpontja a régebbi szőlőhegyi verseknek: magányosan szemlélődik a beszélő, lidércfények, senyvedő diófa, romvárok keretezik a látványt:

*Én vagyok hátra, meg még néhány
kósza társ, kikkel együtt
szövetkeztünk a jobbra.
Pihenjen már minden álmunk,
minden ricsajos tervünk
bebalzsamozva.*

„Mivé lett az öröms munkadal” – kiáltja az egyik vers. „Rálépek a cigarettaparázusra – / elfüstölgött az életem.” – folytatja a másik. „Mind, amit fogtam, elengedem. / S mind, amit fogtam, / engedjete el ti is engem. / Mindenemről lemondok” (*Kidőlt farönk*) – kezdődik egy harmadik. A gondolatmenet végső pontja a versek sorában az Ady Endrére ugyancsak ráutaló ön-halottság kibontott képe és képze: *Ínyemről a bor zamata, Amikor csend lesz, Árnyék és fény, Végleges próba-halott.*

Mindez mégsem lezárás, hiszen a középső ciklusban sűrűsödik ez a motívumkör, s a könyv legvégén egy vershármass tesz hitet a minden körülmények között értelmesnek tudott létezés mellett: *Az ébrenlét szerelmese – Mindenek megköszönése – Fontos levélre várva.* Az ébrenlét a halál ellenpontja, a köszönet az eddig megélteket illeti, a várakozás pedig a jövőre utal, s a fontos levelet Istentől várja a vallomástevő:

Örülöm azért még lehet,
és csodálkozni
millió új csodán.
De ezt már cél nélkül teszem.
Mint ahogy méléző nyúl ül
békés vadcsapán.

Írást lelkembe már
csak tőled várok, mint fontos
levelet, ami késik.
És betöltöm majd, mi az írásban áll,
a végső elalvásig,
végső ébredésig.

Az ebben a kötetben megmutatkozó, hol megválaszolhatatlan, hol megválaszolható, de az alkotó személyiséget egyaránt gyötrő kérdések költői válaszai tehát végül is nem kárhoztatják az emberiség s benne az egyetlen ember létezését, hanem a remény elvét fejezik ki, köszönetmondásra serkentenek.

ALFÖLDI MESE

Kiss Benedek hetvenedik születésnapjára

Délutánonként az Úristen mindig megbeszélte Szent Péterrel az ügyes-bajos égi és földi dolgokat. Egy napon azt gondolta, ideje lenne ismét lemenniük a Földre, meg szemlélni, hogy rendjén megy-e minden, vagy tényleg annyi a baj, vagy még több is annál, amennyi panasz felhallatszik a magasba. Igen ám, de Szent Péter nemrég elesett, és rettenetesen beütötte a térdét. Annnyira fáj neki, hogy már néhány lépést is nehezen tett meg. Addig tanakodtak, hogy mit is tegyenek, míg az Úristen azt nem mondta Péternek:

– Édes fiam, mi így nem mehetünk. De válasszál magad helyett valakit, aki lelátogatna. Még hozzá egy magyar embert keressél, mert mostanában folytonosan hallom a rossz híreket. Olyan politikusfélék harsognak Európa-szerte, de gyanúsak nekem. Sőt már a művészek sem férnek meg békésen egymás mellett, s ahelyett, hogy mívelné mind-egyik a maga kertecskéjét, irigykednek arra, akinek szebb a fácskája, szebb a rózsabokra. Pedig nekem mindegyik ember kedves, ha szépet és igazat cselekszik.

– Már tudom is, kit küldök – válaszolta Szent Péter. – A mi Sándorunkra gondolok, aki annak idején bejárta szinte az egész Magyarországot, tudod, Uram, azt a régit, s mindenki számon tartja ma is. Bár ő is csak ember volt, sok jót mondhatnék róla. Megérdemli, hogy jó helyen eresszem útjára, s jó emberrel legyen első találkozása!

Így történt azután, hogy ez az égieknek is kedves Sándor egyszer csak ott gyalogolt két falu között, s ne lepődjön meg senki, mert bizony az alföldi rónaságon. Ünnepnap lévén teljesen kihalt volt az út, s dacára a tavasznak, hó borította a mezőket. A sűrűsödő ködben inkább csak sejteni lehetett, hogy merre is jár az ember, de hirtelen egy tábla bukkan fel, s rajta egy név: Akasztó. No, ez igazán jó jel, gondolta Sándor,

örvendezve, hogy Kiskőrös nincsen nagyon messze. Tudta Szent Péter, hogy hol tegye le őt a Földre. Hát ahogy mendegélt a kutyaugatásban, lát az egyik kapuban egy kucsmás férfit, amint éppen rágyújt, s fújja a füstöt, hogy még nagyobb legyen a köd. Illendően köszöntötték egymást, de mivel a férfi nem volt bőbeszédű, az utas kezdett el kérdezősködni. Szót szó követett, s csakhamar kiderült róla, hogy mi járatban, miféle felfedezőúton van. Afféle lelkes szociográfusnak látszott, a jobb fajtából, amelyik a népi írók munkáin nevelkedett. A jóval idősebb kinézetű helybéli, aki Bencének mondta magát, a hirtelen jött sötétedésben, rendes magyar emberként, behívta házába az utast. Ahogy kucsma, bunda lekerült róluk, Bence gyanakodni kezdett.

– Édes öcsémuram – mondta –, mintha magát Petőfi Sándort láthatnám vendégül 2013 márciusában!

– Az bizony meglehet – válaszolta a vendég –, ha ismered a meséket meg a költészetet, akkor nem fogsz csodálkozni azon, hogy engem maga Szent Péter küldött el, hogy nézzek körül Magyarországon!

Bence átérezte annak különösségét, hogy most legelső mesterét vendégelheti meg a házában. A kancsó ott állt az asztalon, poharak is kerültek. Szerénykedett volna, de ahogy egyre cifrábban kanyarodott a jóféle dohány füstje, mégiscsak bevallotta, hogy ezen a daltermő tájon ő maga is költő lett.

Több se kellett Sándornak. Ilyen jó helyre vetette a sorsa! Tudta, hogy leginkább majd a szabadságról meg a szerelemről fog kérdezősködni, de ravaszkodva arra gondolt, hogy előbb meghallgatná ennek az alföldi embernek néhány versét. Bence szabadkozott, majd mégiscsak leemelt a polcra egy nagy könyvet, átadta, s engedelmet kérve ment ki a szobából, hogy újabb kancsó bort, harapnivalót hozzon.

A feleségével együtt tért vissza, aki szeretettel köszöntötte a vendéget, majd terülasztalkámat varázsolt a férfiak elé. Az asszony valamiképpen megérezte, hogy abban a zord időben váratlan vendég érkezhet, s éppen megsült a pogácsa. Néhány korty ital után Sándor megszólalt, majd elkezdte hangosan mondani:

*Kenyeret anyám úgy eszik,
mint aki folyvást éhezik,
s darabkájáért, ha lehull,
pokol jár irgalmatlanul.*

Végigolvasta, majd lapozott:

*Most kovácslom életem
fegyvernek, vasruhának,
Döngicséj csak, szerelem,
tapogass meg, bánat!*

Látszott rajta, alig tudja letenni a könyvet. Mégiscsak megszólalt négy-öt vers után.

– Édes bátyámuram, vagyis hát öcsémuram... Bocsánat, egészen megzavarodtam, hol is, melyik évben, melyik évszázadban járunk éppen. Emlékezel ugye, miként köszöntöttem én Arany Jánost versben? Ilyesfélét érdemelnél te is, s meglehet, mire reggelre végigolvasom ezt a könyvet, egy újabb vers is megszületik. Látom én már, hogy hiába múlt el annyi esztendő Segesvár óta, derék magyar emberek teremnek manapság is. A magyar nyelv legyőzhetetlen ereje ragyogtatja a te verseidet. Tudom, egyetlen éjszakánál többet nem illene itt töltenem, de ha engedelmet nyerek, talán egy hétig is itt vendégeskednék nálatok, hogy minél többet megtudhassak rólatok meg a mai magyarságról, s aztán ennek a szellemében vándorolhassak tovább. A mai este alapján jó hírt máris tudok vinni magammal.

– Erre igyunk! S érezd magad otthon! – szólalt meg Bence, majd rakott még néhány hasábot a tűzre. Kati pedig csöndesen kínálgatta a jövővényt.

– Ha a költők megértik egymást – lelkesedett Sándor –, akkor előbbutóbb rendet lehet teremteni a világon. Látom, hogy ifjúkorodban magadhoz illő társat találtál, tollad nagyszerű, kardod éles, legyen erőd a folytatáshoz! Az imént, mikor kimentél, fellibbent itt az asztalon egy

papiros, s láttam rajta, hogy éppen most voltál hetvenesztendős. Ma meg éppen Benedek napja van. Varázsoljál hát testünknek, lelkünknek melegséget! Gyönyörködj minél tovább feleségedben, csaláodban, és segítsen téged az emberi kor legvégső határáig a jóságos Úristen, akiről annyi szépet írtál verseidben!

KONCZEK JÓZSEF VERSTÍPUSAI

Az irodalomtörténészek, de a kritikusok is úgy dolgoznak, hogy szere-
tik a szerzőt térben és időben elhelyezni, valamely rendszer részének
tudni. Ha pályakezdő, akkor elsősorban az irodalmi hagyományhoz
és a kortársakhoz viszonyítva, s amiként halad előre a pályán, egyre
inkább saját addigi útjához is hozzámérve. Természetesen ugyanígy
vannak ezzel valamennyire az alkotók is, először helyet kérnek, majd
elhelyezik önmagukat az irodalmi térben, s tudatosan vagy inkább ösz-
tönösen, de építgetik saját pályáivüket.

Amikor tehát egy alkotóról valami pályaképféle készül, például egy
jelesebb születésnap, mondjuk, a hetvenedik életév betöltése alkalmá-
ból, akkor rendszerint a választott mesterektől, a hatásoktól indulunk
el, majd próbálunk logikusnak mutakozó alkotói korszakokat kimu-
tatni és elemezni. Konczek József esetében csak feltételesen követhető
ez a kitaposott módszertani út. A mesterek kapcsán azért, mert egyér-
telmű, személyhez köthető hatást a hatvanas évek verseiből se nagyon
lehet kinyomozni, s bizony maga a költő sem sietett a segítségünkre.
Nyilvánvaló, hogy szinte minden, a hatvanas években létező költői
iránnyal szembesült, tanulgatta őket, ám egyiket sem utánozta. Egyet-
lenegy áramlat hatott rá egyértelműen, ez pedig a népköltészet. Szinte
hihetetlen, ám egy vallomásából tudható, hogy legelső irodalmi élmé-
nye négyéves korából a *Kőműves Kelemenné* ballada, amelyet unoka-
nővérének kellett megtanulnia, s míg hangosan gyakorolgatta, a kisfiú
megértette és átélte megrázó módon a történetet. A maga szintjén
a létezés tragédiájába látott bele. Útra bocsátó mestere tehát a népköl-
tészet volt.

Konczek József fél évszázada van jelen az irodalomban, ennyi időt
már igazán korszakolhatna egy kétbalkezes irodalmár is. Azonban
mintha a fátum üldözne mindannyiunkat, egy Széchenyi-díjas akadé-
mikus is elháríthatatlan akadályokba ütközne. A pálya ívét ugyebár az

egymás után sorjázó kötetek jelölik ki. S miként következtek ezek az 1969-ben megjelent, a Kilenceket bemutató antológia, az első *Elérhetetlen föld* után? Az első kötet csak 1984-ben (*Galambok, galambok a történelemben*), a második 1987-ben (*Egy szó*) jelent meg, s egyik sem a kor tekintélyes, állami kiadóinál, azok ugyanis elutasították a költő kötetterveit. Majd ismét irdatlan hosszú szünet után következtek az újabb verseskötetek: 2006-ban (*A tájjal maradtam, Ölelhető térség*), 2008-ban (*Formáért sóvárgó*) és 2011-ben (*Vogul szigorlat*). Ezekhez társult 2001-ben a *Damó* című kisregény, majd egy gyerekvers-kötet (*Napozik a dongó*), a fanyar mesék kötete (*Az okos számár*, 2008) és az elsősorban Ahmatova verseit tartalmazó műfordításkötet (*Ahmatova ifjú arca*, 2007). Ha jól számolom, ez már tíz kötet, közülük hét Konczek József líráját tartalmazza, s ez akkor is tekintélyes anyag, ha sejtethető és tudható is, hogy ez még mindig nem az eddigi teljes termés. Mi is hát akkor a gond? Csupán annyi, hogy mindegyik kötet valamiképpen válogatás az akkor éppen meglévő húsz-, harminc-, negyven-, majd ötvenévnnyi anyagból. A verseket olykor ugyan évszámok is jelölik, ám következetesen csupán az 1987-es *Egy szó* igazít el bennünket. S a kötetekben a versek soha nem keletkezési idejük szerint kerülnek egy ciklusba. A költő még azt a tréfát is megengedi magának, hogy olykor új címet ad régi verseinek, olykor egy kicsit a szöveget is megigazítja. A versek időrendjében így még nehezebb a tájékozódás.

Ám olyan nagy baj-e mindez? Véleményem szerint nem, mert bár kétségtelenül van valamennyire kinyomozható időrendje Konczek József költészetének, az egyes kötetek alapján kialakuló összkép kaleidoszkópszerű, azt alapvetően az ismétlődés, az örök visszatérés jellemzi, s úgy vélem, hogy ez eléggé pontosan jellemzi is ezt a munkásságot.

Az ismétlődés azonban nem egyhangúság, nem egyneműség. Úgy vélem, hogy ezt eléggé szemléletesen lehet bemutatni a költő verstípusaival. Ezekre már kezdetben sem az egyneműség, a legfeljebb kétféle változat volt a jellemző, az időben előrehaladva pedig szembeötlő a típusok gyarapodása, egy-két típus visszaszorulása.

A Csontos János által készített, s 1990-ben kötetben is megjelent interjúban a költő így beszél a pályakezdés verstípusairól. Kabdebó Lóránt „Szabó Lőrinc verseinek, stílusának érzékelését látta írásaiban, s én a legkönnyebben ma is ebben a »felállásban« írok verset. Egyetemista koromban a később *Elérhetetlen föld* néven szerveződött költőbarátaim azonban a sokkal keményebb perdülésű, nagyanyám zárt sorsát balladásan elmondó verseimet részesítették előnyben: akkor írtam az *Udvar*, a *Karé Magdolna* címűeket is, de az én igazi szociális-érzelmi hátterem az a proletár-élet volt, ami Tapolcához kapcsolódik.” Bevalom, Szabó Lőrinc soha eszembe nem jutott Konczek József kapcsán, de abban igaza van a vallomásnak, hogy megkülönböztet kétféle verstípust. Azzal már kevésbé érthetek egyet, hogy a verstípusokat a paraszti és a proletár élet különbözőségével különböztette meg. S itt elfeledkezett a kétféle verstípus legfontosabb összekapcsoló élményéről, motívumáról: a természetképről. Leegyszerűsítve azt is mondhatnám, hogy a két típus az elementáris természetélmény, az abból is táplálkozó létezésélmény kétféle megnyilvánulási formája. Az egyik kötött ritmusú, fegyelmezett, tömörségre törekvő, népköltészeti hátterű, erőteljesebb a dalszerűség, a másikat a huszadik századi líra változatai inspirálták, s lírai félszabadversnek nevezném, amelyre hol a szövegáradás, hol a tömörség a jellemző. A szövegáradás mindig, de fiatal költőknél különösen ártalmas lehet, mert a szerző kevésbé veszi észre a szöveg sérülékenységét, félig megformáltságát. Alighanem ezért vonzódtak a barátok a feszesebb, mert kötöttebb formájú szövegekhez.

Az első típus alapesete valóban a négyütemű kétsoros strófákból szerveződő vers, amelyre jellemző példa akár az említett *Karé Magdolna*. Ez az asszony a költő dédanyja, egyik felnevelője, vele a természetet járó, annak titkaira tanító asszony volt. A költő természetélményének megalapozásában bizonyosan meghatározó a szerepe, s Szokolya mellett később Tapolca is elementáris természetélményt adott. A természet megtapasztalásából kiindulva kétféle szemléletmód épül fel, ölelkezik s vitatkozik majd egymással. Az egyiket szenzualizmusnak nevezném, amely hajlik valóság és képzelet egymásra mintá-

zására, a képszerűségre, szimbólumok majd szinte mítoszok kiteljesítésére. A másik egy sokkal szikárabban tárgyias szemléletmód, a látható tényekkel és a megjeleníthető történetekkel a középpontban. Az első esetben a lírai alany szinte eggyéolvadni kíván a létező világgal, a másokban inkább helytállni, vitába szállni, az egyéniség sajátosságait felmutatni.

Először *Udvar* (1961) című verséből idézek:

*Örökké ficáncol a rét,
s a nyársra tűzött jegenyék.*

*Szigonnyal áll a nádas is,
úgy hajladoz a házakig.*

*Kerített udvar, almafák,
oroszlánszájú tátikák.*

*Sövényes udvar oldalán
a szél is oldalogva jár.*

*Istállóajtó tereli
a köd hízott teheneit.*

A másik típus egyik jellemző példája a *Táj* (1965):

*Röppenő fűrjek sóhajtásnyi rétek parázsvirágok hazája
Dombjaid elé morzsolt eső pereg
Gyerekkori völgy fölött küllős margaréta körhintái szállnak
langyos eső csap arcomba Ázott meleg
mezőkön csikók legelnek sörényükbe szúr a fény*

Itt a sorok hossza, ütemszáma, az ütemek szótagszáma szabadon változik, olykor át is hajlanak egymásba. Nincsenek írásjelek. A mondatot azért nagybetű indítja.

E két versben a természetkép a meghatározó, de e típusokban szerepet kap a falu, a kisváros, a család, a szerelem, a társadalom. A kötött ritmusú versekben a kétsorosok mellett természetesen megjelennek a négysoros strófák, s más típusok is. Olykor a népköltészeti hagyomány egészen közvetlenül mutatkozik meg. Ilyen például a volt szerelmeit sorra vevő *Hagyomány*, a *Nádas* ciklus vagy a *Kikiáltó*-versek.

A strófaszerkezet jelentőségének, jelentést módosító szerepének érdekes példája az *E megsuvadt, e vízmosásos...* kezdetű és című vers. Ez *A tájjal maradtam* című kötetben *A szarvasok könyve* ciklus nyitódarabjaként tíz kétsoros szakaszból áll. Két évvel később a *Formáért sóvárgó* című kötetben mottóvers lett, címtelenül, strófatagolás nélkül, s így egyetlen áradássá varázsolódott át a szöveg:

*E megsuvadt, e vízmosásos
parton, merre a rét kifut,
anyám, jókedvű régi május
nyit újra-újra kiskaput.
Gyíkok napoznak fényhomokban,
s a kora nyári hő elől
a boglya – szinte beleroppan –
enyhülni zöld árnyékba dől.
Tyúkok röpülnek, szűk taréjuk
sercen s kilobban, mint a láng,
szárnyuk alá árnyéknyi éj fut,
odahagyva a vadcsalánt.
Itt egy hajnali rókanyomban
csengettyűt bont a gyöngyvirág,
s a patak, amin áthajoltam
egy kutyaugatás iránt,
habosan surranó vizekkel*

*őrzi körül a lépteim,
tudja régtől: „Nem bánt, hisz ember,
és nem tud mást, csak féltetni.”*

Ezt a verset és a *Táj* címűt egymás mellé rakva nyilvánvaló, hogy közös gyökerű testvértörékvésekről van szó. A természetes hazai előzmények, az új népiesség és a népi szürrealizmus mellett érdemes francia példákat is említeni. Az 1956 utáni években ismét népszerűvé vált nálunk az új francia líra. Apollinaire és Francis Jammes válogatott verseinek kétnyelvű kiadása egyaránt 1958-ban jelent meg. Nem tudom, de sejtem, hogy Konczek József is találkozott velük.

A lírai jellegű félszabadvers emlékezetes példája az *Alsó-tó utca* (1975), a *Gyászbeszéd egy fűzfa fölött* (1965) vagy a *Szeptemberi vihar* (1983). S megszülettek ennek a típusnak a ciklikus változatai is. A legelső alighanem az *Ott, a kőverte tisztásokon* (1962–1975), amelynek alcíme: *Virághinta a gyermekkorból*. Talán már itt is, a későbbiekben még inkább egyedi versek kíváncsoznak idővel egy ciklusba, kiegészítve újabb darabokkal, s más típusú versekkel is. A ciklussá szervezés, az abban való gondolkodás Konczek József jellegzetes sajátossága.

A gyermekkor, a természet élmény- és gondolatköre fokozatosan tágul. Talán még pontosabb úgy fogalmazni, hogy ezeket volt képes a költő legelőször maradandóan megragadni, majd egyre inkább ezekhez társultak a történelem, a társadalom, a személyiség témakörei és motívumai. Már az első antológiában is helyet kapott a

DÜRER: HANS IMHOF ARCKÉPE:

*Dürernek ez a festménye
egy harminc év körüli
határozott tekintetű
férfit ábrázol
Kereskedőt
tanácsnokot*

humanista középosztálybelit
vagy valami effélét
Szemöldökét összevonja
szája körül ránc van
kezében irattekercset tart
ékes gyűrűi nincsenek
Olyan mint aki megszokta
hogy kimondja véleményét
akkor is ha magáért
akkor is ha másokért beszél
Én fiatal vagyok
öccse lehetnék
ha elgondolom
hogy egy korban élünk
Bár mosolygok ruháján
kicsit erőszakolt komolyság
lengi be homlokát
: az arc tetszik nekem
Akkor figyeltem föl rá
amikor egyszer apám fényképét kerestem
ezen az oldalon találtam a könyvben
szembenéztek egymással
A könyv azóta
mindig itt nyílik ki
Apám is
Hans Imhof is
rámnéz
Mit akartok?

(1966)

Több mint negyven éve ismerem ezt a művet, az antológiából ez volt a kedvenc Konczek-versem. Nyilván azért is közel került hozzám, mert nagyon szerettem Dürert, a Szépművészeti Múzeumban található *Ifjú*

képmása már diákkoromban kedvencem volt. Ám a vers címében említett kép után nem kutattam. Most éreztem úgy, hogy meg kell keresnem. S bár ez a kérdés nem a verstípusokkal függ össze, nem is a vers értekeivel, hadd tegyek egy kis filológiai kitérőt. A Dürer összes művét ismertető tudós katalógusban *Patricius képmása* címmel szerepel a festmény, akárcsak a madridi Prado albumában. A Dürer ikonográfiából megtudható, hogy a képen sokáig Hans Imhofot vélték felfedezni, de más személyekre is gondoltak. Idővel kiderült, hogy a kép nem 1521-ben, hanem három évvel később készült, s Hans Imhof akkor már nem élt. Megállapították, hogy „az ábrázolt személy nyilvánvalóan felsőbb réteghez tartozott (...) a lenyűgöző és felsőbbiséges képmás, amelyhez oly sok név kapcsolódott, így továbbra is egy ismeretlen képmása marad”. Konczek József versén ez persze semmit sem változtat, csupán annyit jegyeznek meg, hogy feltehetően fekete-fehér illusztrációt látott, mert az ábrázolt személy jóval idősebb harminc évnél, azt pedig nem tudhatjuk, hogy a csak kevéssé látható jobb keze is gyűrűtlen-e.

Még egy kiegészítés, ugyanis a filosz nem nyugszik. Kíváncsi lettem, hogy mindettől függetlenül, ha már egy magyar vers is megörökíti a nevét, ki lehetett az a Hans Imhof? Dürerről tudnivaló, hogy már a nagyapja is ötvös volt, Ajtósról származott, majd Gyulán dolgozott, amiként a fia is, aki vándorútra kelvén Nürnbergben állapodott meg, s dolgozott tisztes mesterként. Európai hírűvé vált fia 1471-ben született, s 1528-ban halt meg. Az ő barátja volt Hans Imhof (1461–1522), a kereskedő, bankár és tanácsnok. Gyermekének Dürer volt a keresztapja. Imhof felesége, Katharina Muffel von Eschenau rokonságban volt Dürer feleségével, Agnes Freyjel: közös ükszüleik voltak. Katharina apja Nürnberg polgármestere is volt. Ez az asszony kora szépségei közé tartozott, idővel hét gyermeket szült; van róla festmény is. Imhof 1505-ben három bankártársával együtt három hajóval csatlakozott ahhoz a portugál expedícióhoz, amely Kelet-Indiába indult, s gazdag fűszerakománnyal tért vissza. Mindenképpen illik tehát rá is az a személyiségkép, amelyet Dürer ábrázolt.

A Dürer-vers tárgyiassága az eddig említett versek alapvetően dalszerű, olykor líraian bukolikus jellege mellett másfajta utakat is kije-
löl. Egyrészt az epikus jelleg lehetőségét, pontosabban epika és líra
vegyítését, másrészt pedig a tömörséget megtartva a dalszerűség mel-
lett egy szikárabb, mindenképpen intellektuálisabb változatot. Mind-
egyik út termékenynek bizonyult. Az epikus jelleg megteremtődött
ciklusokban és a hosszúversben is. Legelőször az *Episztola* (1984)
született meg. Ez a cím barokkosan kiegészült az első közléskor:
„Tisztelev Arany Jánost, Szalontai Mihályhoz, magamhoz és hívőkhöz
zárójelekkel és utóirattal”. A mű egyik részlete később ezzel a címmel
jelent meg: „Episztola barátomhoz, hívőkhöz és magamhoz”, egy
másik részlet pedig pusztán „Episztola” megnevezéssel. Szalontai Mi-
hály irodalmi szerkesztő, újságíró volt, Arany János neve pedig rész-
ben a költői episztola műfaja, részben a szülőhely Nagyszalonta kap-
csán került a versbe, hiszen egy Szalontai nevű ember könnyen lehet
szalontai származék. A több mint négyszáz soros, négy részre tagolt
mű sikeresen újítja meg az episztola szinte elfeledett és leporolhatat-
lannak gondolt műfaját. Nem a felvilágosodás korának hagyományá-
hoz nyúl vissza, hanem Arany és Petőfi pajtáskodó, kedélyes diskurzu-
sához, s azt társítja, visszafogottan a Juhász Ferenc és Nagy László
által meghatározóvá tett hosszúvers műfajával. Elsősorban az 1956
előtti hosszúversek hatottak rá. A bicskaajándékozással induló műben
történetelemek, életrajzi vonatkozások sorakoznak egymás után. Az
emlékek egyik s döntő rétege a személyes, a családi legendáriumot
idézi, a másik a magyarság kulturális kincsét: Arany Jánost, a temp-
lomban éneklő öregek dalait. A költői világ alapelemei: a barátság,
a szerelem, a család, a magyarsághoz, az emberiséghez tartozás. Bár-
melyikhez is kapcsolódik az episztola, bárhonnan indít, az egész
mozdul vele, s így az összefüggések, az asszociációk gazdagon bon-
takozhatnak ki. A tények, az emlékmorzsák az életet mutatják fel, és
az életet dicsérik, de emögött mindig ott van – hol kimondva, hol
kimondatlanul – egy elvontabb sík is: a létezésé. A két síkot a kést
használó, a kést ajándékozó ember alakja köti össze. Mivel az aján-

dékozás kölcsönös, szinte vérszövetség jön létre. Az episztola az élet és a költői teremtés ellentmondásosságának belátásával fejeződik be:

*Itt áll előtte a történet, épülő tegnapi falaival,
szerelmeit, önmagát belé falazza, de minden újabb lélegzetével kihál
valami, ami jó lett volna még, mint megmenteni való ritka vad,
amink van, azt őrizni ezerszer izgalmasabb,
s bár leírható, modellálható, és utánozható és előhívható,
van bennünk valami, amit nem istennek mondok, de mindenható.
A történeten belül lenni és a jó történeten lenni belül
miért csak külön-külön lehet, az öntudatlanul teljes lendületű
íffúság után milyen szabály ez, hinni, elhíttetni magamat,
fűből, bogárból, törött mosolyból építeni a szavak
hűséges seregletével egy újra és újra ellenőrzendő történetet,
amelyik mindennapi létezést ad, amelyik másként nem lehet,
csak ha tudom, hogy nincsen vége akkor sem, ha nekem elvégeztetett.*

A hosszúversnek egészen más típusú változata a legújabb kötetben olvasható *Magya(r)merika*. Ez a mű egy ismeretterjesztő könyv alapján beszél el, Walt Whitman és Kassák szabadverseit is megidézve, az Amerikába kiszakadó magyarok életsorsát, a hazatérőkre és az ottmaradókra, a híresekre és a névtelenekre is gondolva.

A hosszúvers és a versciklus megkülönböztetése nem mindig egyértelmű, hiszen főként a ciklus igen tág fogalom. Konczek József a pálya második felében láthatóan kedveli azt a ciklikus formát, amely közel áll a hosszúvershez, részben az epikolirikus jelleg, részben a látomásos-szimbolikus szemlélet miatt. Ennek legjellemzőbb példája a *Hegyi értekezés*, amely műfaját tekintve persze nem tudós tanulmány, hanem annak költői formája, arról elmélkedve, azt kutatva, hogy lakott-e vajon valaha a hegy belsejében sárkány.

Egy másik, egészen különleges példát a következő epikus keret sorol ide. A *Rénszarvas fia versei*, alcíme szerint a *Korjag-versek* meseje az, hogy volt egy korjag nyelvész-tudós, aki Párizsba került. Fele-

sége a hagyatékában hat verset talált, amelyek nem korjagul, hanem egy megfeythetetlen nyelven íródtak. Ott voltak a szövegek hibás franciaságú fordításai is. A magyar költő ezeket ültette át, s közben elbeszélte a történetet, a rejtélyt is. A korjag (vagy korják) nép Észak-Kamcsatkában él. Három erősen eltérő nyelvjárást beszélnek, a lélekszámuk néhány ezer. Kihaló nyelv tehát, ennek megjósolásához nincsen szükség egy újabb Herderre. Máris megtaláltuk a magyar vonatkozást. Ez a mű ugyanakkor nyelvi játék is, hommage minden nyelv iránt.

Még egy ciklust említék, de ez már kivezet a hosszúversek világából. *A latin szeretők ajánlása: Hommage: álmok Mario V. Llosának.* A nyolc versből öt a szonettformát idézgeti, meglehetősen szabadsággal, s mindegyik szabados hangú szerelmes-szeretkező vers. A szexualitás ilyen fokú nyíltsággal korábban nem jelent meg Konczek verseiben.

A szonettimitáció megint egy újabb verstípus, de nincs időmértékes ritmusa. Megjelennek azonban határozottan időmértékes, szabályos vagy félig szabályos ritmusú versek is. A legtökéletesebben *A kenyérről* két része, az *Áldás* és az *Átok* tanúsíthatja ezt:

*Istenek! ott, kik a kék felhőkkel ölelt magas, égi Olüimposz
csúcán élvezkedtek, és ambrózia tölti meg gyomrotokat,
nektek a legdrágább fogadásokra járni se nagy kunszt,
ám oda minket nem hívnak. Fő táplálékunk a kenyér.
Az élet nem sokat ér, ha ez el van... ehheh!*

Említhetném a néhány prózaverset, képverset, az egysoros verset, a miniatűr versformákat. Mindez azt igazolja, hogy Konczek József költészetét gazdag ritmikai változatosság, sokféle versforma, versbeszéd alkalmazása jellemzi. A versek hangoltsága sem egysíkú: a bukolika, az elégikusság, a játék, az öröm és a komorság, a szkepticizmus, a sztoikusság, a józanság és a felajzottság egyaránt megjelenik. S bár korszakokat nehéz lenne felvázolni, az utóbbi időszak java verseiben egyértelműen az önklasszicizálódást lehet felismerni. A legfrissebb kötetben szerepel *A XXI. század költői* című vers, amelyben Konczek József

„gyermek évszázad apjának” nevezi önmagát és nemzedékét. Bizony, szülei és nagyszülei vagyunk e még gyermek évszázadnak, még csak gondolatnyi évezrednek. Talán elhiszik majd utódaink, hogy nem a költők, nem a versolvasók, nem mi tehetünk arról, hogy ez az évszázad milyenné válik majd, s hogy mire lehet 2100-ban visszatekinteni.

KOVÁCS ISTVÁN

Az elfeledhetetlen történelem

Azt tartja egy régi s valóban bölcs mondás, hogy az okos ember más kárán tanul. Ennek nyilván igaznak kellene lennie az emberek közösségeire, s legtágabban az emberiségre is. Tudjuk azonban, hogy ez koránt sincs így. Az emberiség nem tanul a maga történelméből, nem tanulnak a nemzetek, a kisebb közösségek, s bizony gyakran az egyének sem. Példát ezernyi lehetne hozni. Ha így van, akkor viszont célszerű volna különös figyelmet fordítani a múltunk iránt, beleértve mind személyes élettörténetünket, mind nemzetünkét, mind az emberiségét. A jelenkor, az utóbbi évtizedek tendenciája viszont éppen mintha jelentéktelennek szeretné beállítani ezt a két utóbbit, amelyek pedig elválaszthatatlanok az egyéni sorstól. A „más kára” kifejezés ugyanis nem csupán a szomszédot jelenti, hanem az egész történelmet, különös figyelemmel tágabb szülőföldünkre, amelynek múltbéli kára annyiban a miénk, hogy minket is determinál valamennyire, történt akár több száz éve.

Az emlékezet irányítása, a károkra való figyelmeztetés, a felelősség-tudat formálása, nemesítése is a költészet feladatai közé tartozik. S bár látszólag a kortendenciával szemben halad az, akinek világképében központi a történelem helye, valójában ő képviseli legigazabban mindannyiunk érdekeit. Jeles példa erre Kovács István költészete. *Kézmozdulat a szürkületben* című legújabb verseskönyvét forgatva sem árt emlékeztetni arra, hogy 1969-ben tűnt fel, a nevezetes *Elérhetetlen föld* című antológia legfiatalabbjaként, s bár mind a kilenc költőnek erőteljes volt a kötődése a történelemhez, mind szembesítették a múltat és a jelent, az ígéretek és a valóságot, közülük Kovács Istvánnál mutatkozott ez meg a legkövetkezetesebben. Történelem szakos is volt az egyetemen, s élethivatásának egyik elemévé is vált ez a képzettség: a lengyel–magyar kapcsolatok tudós kutatója lett.

Más azonban a tudomány és más a költészet, bár vitathatatlanul lehetséges átjárás is közöttük. Erre ez az új kötet is kínál példákat. A *Thorvaldsen szobra* az esszévers műfaji minősítést kapta, nagy pontossággal. Aki a történelemmel foglalkozik, az állandóan a történelmi idő folyamataiban is él: egymásra rétegződnek a múlt idősíkjai, s végső soron mindegyikük szembesül a jelennel. Egyúttal arra is figyelemmel célszerű lenni, hogy a különböző helyszíneken s egymástól gyakran teljesen független események között nem lehetséges-e mégis valaminő kapcsolat. Nos, az esszévers különös lehetőségeket kínál minderre. A versnek három főalakja van: a híres dán szobrász, Thorvaldsen (1770–1844), Poniatowski József herceg (1763–1813) és Görgei Artúr (1818–1916). A szobrászt megkérték, hogy készítse el a híres hadvezér lovas szobrát. A mű el is készült, fel is állították, ám igen viszontagságos története volt. Miklós cár meg akarta semmisíttetni, majd egy hercegnek ajándékozta a lebontott alkotást. A megsemmisítés egy következő században, Hitler parancsára történt, s a múzeumi modell alapján lehetett újraönteni. A hadvezért a lengyelek sokáig árulónak tekintették – akárcsak Görgeit a magyarok. A két ország, a két hadvezér sorsában sok a rokon vonás. Kovács Istvánt az is foglalkoztatja, hogy ha készíthetett volna, milyenné formálta volna a dán szobrász Görgei alakját, aki „A Júdás-bélyeggel / történelembe taszított ember”. S azt a párhuzamosságot már ki sem használta az esszévers, hogy Görgeinek is volt szobra, s az is megsemmisült.

Az elfeledhetetlen történelemre példa az *Emlékünnepség* is. A Kertész Imrének ajánlott mű alcíme: „Auschwitz felszabadításának ötvenedik évfordulóján”. A szöveg első pillantásra riportversnek látszik: egy sajtóbeszámoló részletével kezdődik, majd maga a vers egy kétgyerekes családot mutat be az emlékmenetben. A beszélő férfi – aki hadiárvaként 1945 augusztusában született – mindegyre odaképzeli magát, magukat az egykori gyilkos rámpára: „Ki fogja fel, / hogy nincsen *ők*, / és nincs *mi* sem? / hogy együtt vagyunk a *mi* s az *ők* / halottainkkal élő / sebek / és sebhelyek”.

Végül harmadik példaként a kötet címadó versét említem. A *Kézmozdulat a szürkületben* ugyancsak helyszíneket és idősíkokat épít együvé. A 2001-es jelen, egy majdnem harminc évvel korábbi erdélyi úti élmény Felvincen, s az elkerülhetetlenül hozzá kapcsolódó régi történelmi események erőteljesen bekapcsolják a ma élő személyiséget saját léttapasztalatai mellett Közép-Európa ezeréves múltjába, amelyet nem lehet eltörölni, csak tudomásul venni, megpróbálva mégiscsak okulni belőle.

Sejthető e megidézett három vers alapján is, elolvasva őket pedig bizonyossággá válik a sejtés, hogy Kovács István költészetében a történelem- és a létszemlélet termékeny polifóniában él egymással. Ő bizonyos abban, hogy történelmi tudat nélkül nem szabadna élni, hogy annak jelenléte nem korlátozza az embert, hanem éppen ellenkezően: segít teljesíteni, építeni az egyént és a közösségeket is. Igen, bele vagyunk vetve a világba, de rajtunk is múlik, hogy mi lesz mindebből, hogy mi történik, és mi nem. Igenek és nemek vitája a létezés. Ezt fejezi ki a *Haikuk* ciklusa is, amelyben a műforma jellegének megfelelően nagyobb szerepet kap a természet. Íme, egy nem: „Ezért feszült meg? / E végesincs földútért? / Néptelen égért?” És egy igen: „Platán-alagút. / Angyalszárnycsapásnyira / az örökélet.” S ezt a reményt fokozza a csak versben elképzelhetőig az *Aki a mennyországot festi*, amelyben azt mondják „a kevés igazak, / hogy a huszonegyedik csak a szépség százada lehet”.

KOVÁCS ISTVÁN: SHAKESPEARE A CORVIN KÖZBEN

„A történelmiség költője”

Éppen fél évszázada jelent meg a Kilencek költőcsapatának legelső antológiája, s abban volt olvasható a közülük legfiatalabb költő, Kovács István pályakezdő s bemutatkozó versválogatása. Ma már kevésbé köz tudott, hogy ez az irodalomtörténeti eseménnyé nemesedett gyűjtemény radikálisan új, akkor elképzelhetetlennek tartott megoldást kísérelt s valósított meg. Az időben teljesen szabálytalannak látta minden hatóság, beleértve e könyvkiadók szerkesztősegeit is, hogy néhány fiatal öntevékenyen, saját elgondolása szerint, testvéri vitákban és végül egyetértésben állítson össze egy antológiát. Tervüket hosszas ellenkezés, elutasítás után sikerült megvalósítaniuk, de még sokáig kivételnek számítottak.

Kovács Istvánnak szerencséje volt, és jó költői sorsa lett azzal, hogy rátalált a pesti bölcsészkar hamarosan véglegessé váló költőtársaságára. Azóta öt verseskötete jelent meg, s a 2007-es válogatott verseskötetében – *Az idő torkában* – az első antológiabeli versek közül 11 olvasható. Ott is rátalálhatunk a következő négysorosra:

*A szomjas fémlap ismét magasan villan.
Rajtam a sor – hát indulok.
Ellenem fordult eszmében élek.
Három szaváért meghalok.*

(Robespierre)

A vers címét szándékosan – az áthallás elősegítése miatt – a szöveg végére illesztettem, pedig azzal illetet volna kezdenem. Robespierre neve, s még inkább az, hogy kivégzése előtt áll, egyértelmű utalás

a vers születéséhez közeli múltra. Az eszmék az önmagát pusztító nagy francia forradalmat jelenthetik, s a három szó: a szabadság, egyenlőség, testvériség hármas igazsága lehet. Az eszmék szembefordulása – ha a francia forradalom utáni időszakokra gondolunk – minden ideológiai, politikai éles fordulatra is vonatkozhat. Robespierre kezdetben a demokratikus balszárnyat képviselte, s elutasította a kivégzést is. Valójában először ő szakított eszméivel, vele pedig a francia nép. Kovács István verseinek keletkezésekor a terror kétféle fogalma szembesül egymással, s egyiknek sem lehet igaza, hiszen embert ölni bűn. Különösen elítélendő, ha indokolatlanul végeznek ki bárkit. Emlékezzünk itt 1956 forradalmára, Nagy Imréék kivégzésére, a nemes eszméket képviselő forradalmárok bebörtönzésére.

Apró gyerekkorától fogva Kovács István számtalanszor szembesülhetett azzal, hogy a történelem igazságai ritkán válhatnak egyértelművé. Így van ez a forradalmakkal, de a háborúkkal, a hódításokkal, a győztesekkel és a vesztesekkel is. Van nemzedék, amelyik évtizedről évtizedre vesztes, s van, amelyik győztessé képes válni. A magyarság Mátyás király utáni félezer éves történelme köztudottan példázhatja ezt, de akár csak a huszadik századi emlékezet is, amelyből többet-kevesebbet átélhetett Kovács István is. A régmúlt és a közelmúlt értelmezését a történész és a költő is felvállalta, magyarságtudatát a két szakma összekulcsolta, sőt egyesítette. Az olvasó olykor azon medítál, hogy most a történész repít át egy ténybeli történéssort a költészetbe, vagy éppen fordítva, egy vers inspirálja arra, hogy a fontos felismerést költőivé varázsolja.

A lírai és a tárgyas költészet fakadhat egyetlen forrásból is. A huszadik századba átlépve már sem a költő, sem az olvasó ne lepődjön meg az irodalom lehetőségeinek határtalanságán! Azon se, hogy a költő különös címet ad annak a versének (s a kötetének), amelynek – talán nem egészen véletlenül – éppen a kötet közepén van a helye: *Shakespeare a Corvin közben*. Sokan tudják, hogy a Corvin köz 1956-ban a fegyveres harcok legnevezetesebb helyszíne volt. Az angol drámaíró pedig Hamlet híres monológjának felidézése kapcsolja össze a benzín-

palackokkal és a tankok ellen harcoló kamaszokkal. Érzékeltette azt is, hogy ebben a drámában „Már lángol a halál vastapsa” – vagyis a vereség.

A címadó ciklus a Rákosi-kor légkörét idézi fel, s egészen a jelenkorig vezet el a *Decemberi hangulat 2009*. Jelképesen évtizedeket ível át a vallomás, a majd csak később tudatosuló felismerésekkel: „A tanmese: génkezelt história”. A közelmúlt kiábrándító: látvánnyá válnak a kivilágított temetők, „országos bambaságra kábító világ”. A történelmi keresztmetszetet a személyes 1956-os emlék hitelesíti:

– *hajdani merész álmaiért –
újra és újra megvesszőzött város.
Egykor volt városunk:
a játszótereken elhantolt hősöké...*

A családi legendából lép elő Cziffra György egyszerű, barátságos személyisége, hogy a versben később történelemformálónak magasztosodjon alakja. Ő Rákosi börtönében is raboskodott, a Zeneakadémián adott hangversenye a forradalom nyitányát is jelentette (*Cziffra György*). A versfüzér következő darabja – *Ezerkilencszázötvenhat* – már decemberi, önéletrajzi vonatkozású eseményt idéz, s az Arany János-i mottó még a vers olvasása előtt kiemeli a történet jelentőségét: „...nékem álmaimban / gyakorta megjelensz”. Tankok és statáriummal fenyegető plakátok között megy a gyerek a nagymamához szaloncukorért a karácsonyi szerény készülődésben a félelmet keltő városon át. „Bevallhatatlan titkom / az, hogy felnőtt lettem. Tizenegy éves felnőtt... / Gyermekeként ennyit élt.” – summázza a sorsdöntő út hatását a költő.

Kovács István verseiben gyakran összekapcsolódnak olyan emlékek, történetmorzsák, amelyeknek első pillantásra mintha sok közülük nem is lenne egymáshoz. A művekben azonban következetesen és tökéletesen működik a tudatáram-technika. A *Felhőfejes a múltból* nemcsak Kocsis Sándor alakját s hajdani gyerektársát legendásítja, a családi ismeretség – édesanyja udvarlójának apja – révén lepleződik le a világ hazugsága: a finn–szovjet háború valódi története és a szovje-

tek afganisztáni kalandja. A tanulásban kapcsolódnak össze a valóságsíkok: „A kudarcot szenvedett hódítókat is elfelejtik egyszer... Az Angliát meghódító magyar focistákat soha. Aki akkor élt, holtában is emlékezik...” „Aki akkor élt, tudja, a hálóbba vágódó labda világbirodalmakat sodorhat el egy-egy pillanatra.” Azonban nem az erkölcsi győzelem optimizmusa zárja a történetet, hanem a keserűség. A költő rátalál a játszótéren megölt s ott eltemetett pajtásának, a „gyermek vértanúnak” a temetőbeli sírjára kilenc évvel a halála után. Húsz év múlva már nyomát sem leli, mert felszámolták a sírt: „lejárt a huszonöt év. Holtában sem élhette meg a krisztusi kort.”

Gyászvers a *Bánatidő*. A fiatalabb nemzedékek számára mementó, amely elsiratja az ezer éven át földet művelő, nemzetmegőrző népet. Ugyanakkor vádirat is. Ironikus, a futuristák indulóira emlékeztető stílusú korképet ad az ország szocialista átszervezéséről. A szatíra mindezt átfogó: a rendszernek sikerült felszámolnia a munkásosztályt és a parasztságot is, azt a két osztályt, amelyre hivatkozva építette a diktatúrát. A vers tudatja a történelmi tabló készítésének időpontját is: 1959. Állandóan évfordulókat ünnepelnek, és futószalagon gyártják a bűnösöket, „száguldószalagon” a saját hőseiket. „Felelni kell belőlük. / A nagy francia forradalom / – magasztalt terrorjával együtt – / érettségi tétel, / akár a még nagyobb... / a novemberben is októberi... és szocialista.” A versben világosan megfogalmazódik, hogy megváltozott Kovács István történelemszemlélete a pályát elindító Robespierreshez képest. Most már nemcsak tudomásul veszi, hanem el is utasítja ezt a hősfelfogást.

Az időpontok pontos rögzítése a költő számára is fontos. A *fény százada* ajánlása: „Oláh Jánosnak, 2006 októberében”. Mi is történt ekkor? Félévszázados évfordulója volt 1956 forradalmának. Az ünnepi megemlékezés-sorozatok demokratikus tüntetések és ünnepélyes felvonulások egyaránt övezték. A baloldali kormány azonban meggyalázta az ünnepet. Radikális rendőri erőszakkal menekülésre kényszerítette a fővárosi tömeget, ők azonban mozdulni is alig tudtak, többen szenvedtek maradandó testi sérüléseket. Ilyen történelmi háttér alapján már

sejthető, hogy ironikus a verscím. *A fény százada* elsődleges jelentéskörének éppen ellenkezőjét fejezi ki. Hisz már a felvilágosodás évszázada sem teremtett „szép új világot”. A haladást bár nevezik „törzs-, / faj-, / gazdasági, / társadalmi, / tudományos, / kulturális, / civilizációs, / hadművészeti / és lélek nélkül / lelki” fejlődésnek, nem változtatta meg az emberi történelmet. A keserű következtetéssel összegzett történelmi áttekintés végeredménye: „zavartalanul működő halálglyár”. Nem a tudományos eredmények válnak kérdésessé, hanem a személyiség lényegi magva, ismertetőjele:

*Lehet-e az ember magábanvalón
ember,
és lehet-e
maga ellen lázadó?*

A vers lázadó embere börtöncellában létezik akkor is, ha erről nincs tudomása. „Magyarország börtön! – / mondaná Hamlet”. A „világmegváltások századában” is megközelíthetetlenek az igazi célok: a „tartozás – a családhoz, baráti körhöz, hazához, hithez”.

A ciklus utolsó darabjának, az *Elment egy hajléktalan* című versnek épp a közösséghez való tartozás megvallása miatt katartikus a befejezése:

*Egyszer a Liget kocsmában
megkérdeztem:
mi a kedvenc nótája?
Kérte, játsszam el neki a Himnuszt.*

(alcím: SMS fiamtól)

A kitaszítottak, elesettek, szenvedők iránti együttérzés határozza meg a kötet első ciklusának alaphangját is. A kék virágú sudárzsálya ezüstös leveleinek víziójából bomlik ki az első világháború fronthalálra ítélt katonáinak, a széthullott hazának emléke (*Érces fényözön*). A történel-

met faggató hallhatja a romvárosok „csönd-elégiáját”, és megfogalmazódik a keserűség is:

*A tüskés spanyolbak mint rozsdahalom
a „ne ölj!” tilalom parancsolatát
foszforeszkálja az égi torlaszon,
a nagy háború után
száz évvel is...*

Kovács István első verseiben kifejezetten vonzódott a szépséghez. Nemcsak esztétikai és etikai értelemben, hanem a köznapok szépségét úgy emelte fel költészeté, hogy az olvasó ebben megláthassa az elvont szépség felvillanásait. Évekről évtizedekre jutva kifejezetten korlátozta műveinek poétikus vonásait. Nem vált szikárabbá, hanem sokkal inkább tárgyiasan tárgyilagossá. A 2004-ben megjelent *Kézmozdulat a szürkületben* kötetben ez már magától értetődő, s ez folytatódik a 2018-as kötetben is. Ebben a tárgyiasságban is van egy hangsúlyosabb lírai vonulat. A *Shakespeare a Corvin közben* kötetben a költő gyermek-, majd diákkori emlékképei a tárgyiasság és a líraiság sajátos ötvözeteként jelennek meg (*Hangok és nevek* ciklus). Egy bekeretezett fénykép tárgyszerű rajza indítja a nagymamára emlékező verset. De kitágul a tér és idő: együtt virrasztva a nagymamával, felsejlenek benne felmenői, s „egyszerre én vagyok / mind, aki régen / a jövőnek elsíratott / ...megannyi ős-unokája volt. / Fejkendő-felhőt csomóz az égen / az Idő-anyóka: / a csillagtobozokat / fölszedni fáradt.” (*Nagymama*) Két idősíkot kapcsol össze a *Gyermekhang az éjszakában*: a felnőtt és a gyermeki létet idéző időt. A gyermekkor fájdalmas, de tárgyilagosan előadott emléke konkrét vonásait elveszítve, de annál mélyebben tovább él a felnőttben. Ez a gyermekkori történet a második világháború családi tragédiájához nyúl vissza. A kisgyermek nem ismerhette háborúban elpusztult apját; s ha éjjel apja után felsírt, az édesanyja mindig felöltöztette, hogy nekivágjanak az éjszakának. A kisiskolás gyűlölt ellenőrző könyve is világháborús asszociációkkal zaklatta

(*Ellenőrző könyvecske*). Háborús képzeteket kelt a *Balatoni vihar* is, de még inkább a korai Kádár-kor, amikor „a tihanyi Golgota lerombolása után / három évvel” tombolt a vihar.

Diákkori emléket idéző verspróza *A IV. c balladája*. A gimnazisták irodalomtanára következetes szigorral kérte számon a memoritereket. Azzal érvelt, hogy érettségi után 10-12 vers marad csak meg bennük. A régi diák most már érthetően azt teszi hozzá, hogy igazán jól csupán az osztálynévsort jegyezték meg elfeledhetetlenül. Ez a megszorítás azonban nem kisebbíti Perényi tanár úr érdemeit, inkább csak a társak, a közös élmények elbeszéléséhez segít hozzá az ellenpontozás. A költő legfontosabb emlékeiben több történelmi utalás is helyet kapott. Az egyik diák anyjától lengyel szavakat kezdett el tanulni. Egy másikuk örnagy apját 1945-ben az osztrák határnál lötték le. Egy harmadik diák Tóth Kálmán *Előre* című versét szavalta az 1848-as diákhősökről. A tanár úr pedig a hősök említésekor mindig 1956-ra gondolt és az 56-os versekre.

Bohdan Zadura lengyel műfordító születésnapj köszöntése nem hagyhatta említetlenül azt sem, hogy számos klasszikus és kortárs költő között Illyés Gyula barátságára is számíthatott, az *Egy mondat a zsarnokságról* az ő fordításában vált lengyellé.

Ebben a ciklusban kapott helyet két derűs emlékezés is: egyikben összefonódik a festőbarát (Somogyi Győző) és az ő Panka unokájának története. A Rékát, a még ifjabb unokát megjelenítő pillanatfelvételen a nagyapa idillikus szemlélete érvényesül. De nem ez a ciklus befejezése. A nagyszülőktől búcsúzás elhagyottá teszi a magukra maradt időseket, s ők sem tudják, hogy „Mit hoz a jövő?”. A kerti szappanbuborék-fújás a szalmaszállal azonban „nem pusztán riasztó sorsjelkép, / hanem életünkben ólálkodó valóság” (*A búcsúzás kétségei*).

Kovács Istvánnak ifjúkorától fogva elementárisnak mondható élmény- és motívumköre az Erdély-tapasztalat. A Kilencek költőcsoportjának több tagja egyetemista korától kezdve járta – ha módja nyíltott rá – ezt az országrészt. Kovács István újabb versei visszaemlékező jellegűek, mintegy fél évszázaddal korábbi tapasztalatokat, élményeket

idéznek fel. Keresték a találkozást pályakezdő erdélyi költőtársaikkal is. Oláh Jánossal a régi domboldalon üldögélve – 1967-ben – az lesz számukra a fő kérdés:

*Hogyan lehetne élni úgy,
mint azon az egyszer volt, hol nem volt őszön?
Önmagunkra döbbenten, szabadon...
(...) ahogy ma itt is
a futásfalvi hegyoldalon.*

(Jánossal azon az őszön)

S a kérdésre adott válasz: azóta sem változott meg lényegében az erdélyi sors.

Kovács István hitet tesz a cikluscímet adó versben is, hogy az anyaországi és az erdélyi sors elválaszthatatlan. Összekapcsolja a nyelv, az emberi tartás. Egész életre szóló a költő és egy csákányozó helybéli véletlen találkozásának tanulsága:

*A közösen ragozott létigében
azóta érzem
a lélek lüktető vízjeleit –
jelen időben és többes számban.*

(A lélek vízjelei)

Bánffyhungyad és Válaszút között járva félúton egy pusztuló falu látványa ihleti a Kallós Zoltánnak ajánlott verset:

*A sírkert borította dombhát
tűpárnának oly messze látszik,
aranyló vesszőkkel a fűzfák
megstoppolják a szemhatárt is.*

*Egyetlen utca csak a felvég.
 És mintha nem is lakná senki...
 Hol nem lehet Isten a vendég,
 a temetőbe kell fölmenni.*

(Félúton)

E vers balladás hangvétele utalhat Arany Jánosra is, s a 2017-ben, Arany János évében keletkezett *Hóhegy* című verset a nagy költő előtti tisztelgés zárja. S a burgenlandi hegyek hóval borított kőmorzsalékos oldalán „Ágnes asszony / szaggatott lelkéből / idáig sodort leplét” fedezi fel az arra látogató társaság, „amelyen itt-ott átüt / az ércektől duzzadó föld / megrozsdásodott vére”. A *lélek vízjelei* ciklus ellentmondását, a szépség és az elszomorító valóságtapasztalat disszonanciáját oldaná a következő ciklus, a *Mesebeli kert egy nyár derekán*. A békét sugárzó kert csak azért nem tudja a Paradicsom képzetét tartósan felidézni, mert „Hajnalra föltúrva az ég is”. A kert más versekben is az elmúlást hívja elő, a búcsúvers különböző változataival rendre kifejezve a személyiség sorsát, amelyben el fog jönni a „nincs tovább!”.

Egyértelműen életrészművek kapcsolódnak össze a legutolsó ciklusban, a *Virrasztásban*. Bennük a búcsúzás és a változatlan feladatvállalás nem vitatkozik, hanem erősíti a létezőt. Ezt tárja elénk a *Lehetőség*, amely a kötetnek talán a legfontosabb összegző műve. Álom és ébrenlét határvidékén villózik a megszólaló költő, aki egy emberi test torzóját látja meg. A részletesebb leírás után válik egyértelművé, hogy ez egy Krisztus-korpusz, s a látomás tárgyi alapja egy 18. századi falusi templom kincse. A versszöveg már korábban is utalt biblikus jelekre, mint a hajnali kakaskukorékolás, a vércsöppök, a lándzsahegy. De egyjelentésűvé akkor válik a leírás utalása, amikor ezt olvashatjuk: „Nem érek fel hozzá, / hogy megérinthessem.” A tényszerű közlés itt billen át a lét- és küldetésfilozófia szintjére:

*Ketten vagyunk
a kiállítótérre ledózerolt
Golgotán,
ahová jöttem
vagy tévedtem.
Ki tudja?*

*Szemtől szemben Vele
még dönthetek küldetésemről.
Tőle kaptam a lehetőséget...
Tőle,
aki már döntött.*

A szöveg közlésmódja a tárgyiasság és a szimbolikusság sűrű egygyefonódását sejteti, mintegy azt érzékeltetve, a beszélőt ugyanúgy bizonytalanság gyötri, akárcsak Jézust a végső döntése előtt. A vers lírai hősének közlése: „még dönthetek küldetésemről”, nemcsak rá vonatkozik, hanem arra a kétezer évvel ezelőtti régmúltra is, amelyben Jézus állt Pilátus előtt. Ekkor vált Jézus azonossá azzal, „aki már döntött”. A tömör szövegben talán megengedhető az a jelentésárnyalat is, hogy hasonlóképpen Isten is dönt Jézus sorsáról.

A *Virrasztás* versei álom és ébrenlét, elmúlás és halhatatlanság határmezsgyéjén keresik a létezés értékeit; a félelmeket és a megnyugvást is kínáló válaszokat. Az esték, az éjszakák, az imák, a gregorián dallamok vezetnek el az egyetlen versből álló *Testamentum* ciklus zárópontjáig, *A be nem telt idő* világtörténelmi látomásáig. A történelmi tragédiák után az elképzelt és vágyott jövő nevében szól a kérés: „száműzött álmaikat / folytassák jelen időben, / sziklának vetett hátal, / ...még itt a Földön, / ha már-már odaát is.”

A költő, aki számvetést készített a történelemről, személyes sorsáról, a kötet alkotásaival cáfolja a kötet előhangjában megfogalmazott, létformáját illető vádat:

*Nem e világra való vagy – mondanák.
Pedig éppen most képzelem,
hogy az vagyok.*

(Éppen most)

A LÉTEZÉS SOKARCÚSÁGA

Mezey Katalin pályaképe

A posztmodern elméletek szerint egy mű létezésének szempontjából nem a szerző, hanem a befogadó a lényeges, s azok az információk, amelyek magából a műből származnak. Esetleg feltételezhetjük, hogy valóban ez lenne az ideális állapot, kérdés marad azonban, hogy miként válnak értelmezhetővé a műben rejlő információk, ha nincs kellő mértekű általános műveltségünk. Történelmi, művelődéstörténeti, filozófiai, esztétikai, művészeti, irodalmi és egyéb ismeretek szükségesek ahhoz, s nem is csupán középiskolás fokon, hogy egy irodalmi alkotást, egy költeményt érdemben megérthessünk.

Mezey Katalin költészetével foglalkozva legyen példa

A FOLYAMSZABÁLYOZÓ

*ez országban
hol annyi terv
összeomlott
leszerepelt*

*e kis földön
hol annyi érv
hullt le halt meg
a semmiért*

*a párásföldű
főlsziget
fölött hol annyi
nagy szívet*

*fojtott meg ölt meg
e haza
mégis neki lesz
igaza?*

Érdemes lenne száz érettségiző fiatal megkérdezni: ki is az a folyamatszabályozó. Remélhetően azért sokan ejtenék ki Széchenyi István nevét, s ha igen, akkor már elhárult a legfőbb akadály a befogadás előtt. De máris jön a következő kérdés, kire, mire utal a cím után a vers utolsó két sora: „mégis neki lesz / igaza?” Ehhez már tudni kell Széchenyi és Kossuth stratégiai és taktikai vitáiról, a reformok és a radikális, forradalmi út ellentétéről, s ennek feloldhatatlanságáról is. A vers kérdése nem állítás ugyanis, csak elgondolkoztató feltételezés. Ez a kérdés ugyanakkor nem a múltbeli eseményekre vonatkozik, hanem a megírás jelen idejére. A válogatott kötetből (*Szárazföldi tél*, 1991) tudható, s ez is „művön kívüli” információ, hogy a vers 1973 és 1975 között keletkezett. Vagyis egy olyan korszakban, amelyben – 1945 óta folyamatosan – Kossuth volt az igazi példakép, a forradalmár, s vele szemben Széchenyi „csak” reformer, aki 1848 nyarán nem volt képes a császárral szembe szállni. 1848 márciusát összeolvasztották a Tanácsköztársasággal, az 1957-ben megalakult KISZ-szel, évente megrendezték a „forradalmi ifjúsági napokat”. Ha valaki ezekben az években Széchenyi igazának lehetőségét vallja meg, akkor elsősorban nem Kossuth Lajossal vitatkozik, hanem a hetvenes évek hivatalos politikájával, ráadásul éppen az időben, amikor a hatvanas évek végén megindult hazai reformfolyamatokat leállították, amikor a felnőttek nagy tömegében ott élt még a fényes szellők lendülete, a kommunizmus eszményi világának bővülete, sőt 1956 mámora és tragédiája is. A folyamatszabályozó magatartás minden korok társadalma számára szükséges, s ritka szerencsés történelmi pillanat az, amelyikben egyetlen személyben testesülhet meg Széchenyi és Kossuth szellemisége. Mezey Katalin költeménye nem szembeállítja, hanem a történelem hullámmozgásában is szerves kapcsolatban látja a kétféle magatartást. Nem kijelenti, hanem kérdezi,

hogy „mégis neki lesz / igaza?” Magában a versben egyazon nemzeti sors halhatatlanjaként jelenik meg a két politikus, „annyi nagy szív” között. Mindehhez még valamit hozzá kell tenni, amiről ebben a költeményben egyetlen szó sem esik, de a költői életmű addigi alakulástörténetéből kikövetkeztethető. Ezt a nemzedéket a forradalmak szellemében nevelték, s az ifjúság amúgy is hajlamos az éppen létező radikális megváltoztatására vagy legalábbis ezen igényének a bejelentésére. E vers megírásakor tehát a személyes történelemszemlélet fordulópontra ért: a számára adott jelenkorban követendőnek egyre inkább az alkalmazkodó, ámde szívós építkezést tartja.

Talán egyetlen vers alapján is belátható, hogy a mű és a keletkezés kora között kapcsolat van, s a versben megmutatkozó személyiség nem csupán egy önmagába zártan létező különösség. Ilyenként nem is igen lehetne értelmezhető a befogadó számára, mert ő sem így létezik, hanem azokba a közösségekbe ágyazottan, amelyek életidejében léteznek, ám amelyeknek megtörtént múltjuk és elképzelhető jövőjük is van. A ma élő legidősebbeknek, a százéveseknek is inkább csak történelemként jelenhet már meg a századelő világa, de gyermekeik és unokáik számára élőbbé teheték azt emlékeikkel. Lassan ez a sors vár a századközepre s már a hetvenes évekre is. S amiről nem vagy kevésbé szól a családi emlékezet meg a történelemkönyvek sora, azt leginkább az irodalom segíthet számon tartani. Ám elengedhetetlen a kölcsönhatás: a művön kívüli információk segítik a megértést, a műbeliek esztétikai erejükkel elmélyítik a művön kívülieket.

Így természetes, hogy egy életmű teljesebb megismeréséhez hozzásegít az írói életpálya korba ágyazott története. S ha korszak, akkor abban a társadalom helyzete, a szellemi, a művészeti, az irodalmi életé. Mezey Katalin 1943-ban született Budapesten, s életkorából következően a hatvanas években kísérelhette meg, hogy publikálni kezdjen. A hatvanas évekről sokféle, többnyire nosztalgikus kép él az utókor-

ban, még a szakemberek körében is. Való igaz, ez az évtized a megelőzővel összevetve évről évre barátságosabbnak, nyitottabbnak mutatkozott, s nemcsak a társadalom mindennapi életében, hanem az irodalomében is. Az akkori fiatalok azonban ebből keveset érzékelhettek. Paradox helyzet állt elő, ugyanis a korábbi publikációs tilalmak feloldásával a folyóiratok és a könyvkiadók a kéziratbőszéggel küszködtek, s egészen 1968-ig alig törődtek a pályakezdőkkel. A mai helyzethez képest elképesztően sokat kellett várni az első kötetre, amelyet 28-30 évesen lehetett kézbe venni. S a kötet szinte feltétele volt a folyamatosabb folyóirat-publikációknak. A fiatal költő két-három kötetkéziratot összeállított az évek során, azokat sorra visszakapta az akkor létező, mindössze két szépirodalmi kiadótól, míg egy újabb kísérlete egy szinte „válogatott” anyaggal eredményessé válhatott.

Az irodalmárnak készülő ifjak általában bölcsészkarra jelentkeztek, a magyar mellett kötelezően még egy szakot megjelölve. Mezey Katalin is így tett. Az ELTE bölcsészkarra már régóta pályára indító műhelynek számított, s a diákok, főként a kollégisták, az Egyetemi Színpad munkájában részt vevők egyre jobban megismerték egymást. Így alakult ki a hatvanas évek közepén a Kilencek költőcsoportja. Úgy határoztak, hogy közös antológiában jelentkeznek, amelyet ők maguk szerkesztenek meg. Ez a tervük akkor évekig kivitelezhetetlennek bizonyult. A szocialista elmélet ugyan hangoztatta „az alulról jövő kezdeményezések” fontosságát, de a gyakorlatban ezt gátolta. A kiadók visszaadták a kéziratot, az elvileg lehetséges magánkiadást nem engedélyezte a minisztérium, pedig Nagy László, Kormos István, Juhász Ferenc és Váci Mihály egyaránt támogató lektori jelentéseket írtak. Végül Darvas József, az Írószövetség akkori elnöke állt melléjük, s a szervezet kiadásában jelenhetett meg 1969 karácsonyára az *Elérhetetlen föld* című antológia Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Molnár (Péntek) Imre, Rózsa Endre és Utassy József verseivel. Alighanem ekkor is csak azért, mert 1968 nemzetközi eseményeinek hatására rádöbrent a politika, hogy nem célszerű a huszonéveseket tartósan elzárni a nyilvánosságtól. A kiadók is anto-

lógiaikat szerkesztettek, próbálták azokba beterelni a Kilenceket, de sikertelenül. Mindenesetre a nemzedék betört az irodalmi életbe, s megkezdődött a szükséges esztétikai és a káros politikai szelekció. Az *Elérhetetlen föld* közönségvisszhangja nagyszerűnek nevezhető, a kritikai is elfogadható. A pártállam hivatalossága viszont, főleg néhány első kötet megjelenése után támadásba lendült. Megakadályozták, hogy a Kilencek csoportként létezessen a nyilvánosság előtt, s egyenként is gátolták működésüket. A *Kísérlet* címen három számmal megszerkesztett folyóiratot az engedélyezés után betiltották, a számokat lefoglalták. Akadályozták 1970 után az első, még inkább a második kötetek megjelentetését. A rendhagyó pályáivű Konczek Józseftől eltekintve nyolcan átlag 28 évesek voltak az első kötetek megjelenésekor, s hét évet kellett várniuk a másodikra. Mezey Katalin első könyve, az *Amíg a buszra várunk* 1970-ben jelent meg, a második, az *Anyagtanulmány* 1978-ban.

Az antológiát Nagy László írása vezette be, amelyben pontosan megfogalmazta a lényegét. Ezek a fiatal költők: „Leszámolnak az álszocialista önteltséggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is. A torkonvágott forradalmak pirosát s gyászát viselik belül.” Ugyanezt érezték meg a Kádár-korszak irodalompolitikusai, s ezért tekintették veszedelmes ellenzéki ségnek a Kilencek költészetét, nemzedéki szerveződését. Elfojtották a korabeli magyar irodalom egyik ígéretes kezdeményezését, miközben arról papoltak, hogy ezek a fiatalok nem akarnak eléggé „forradalmárok”, „közéleti elkötelezettségűek” lenni. Az irodalmi élet rombolásában eredményesek voltak, a költőket mégsem tudták legyőzni. Példa nélküli a magyar irodalom történetében, hogy egy önszerveződő írói csoport minden tagja a szakmában maradjon, nevet, elismerést szerezzen, életművet építsen. Az *Elérhetetlen földet* pedig most már történelmi távlatból lehet a *Holnap* mellett a huszadik század legfontosabb, pályakezdőket bemutató gyűjteményének nevezni.

Pályát kezdeni sokféleképpen lehet. Mezey Katalin első verse az antológiában a *Fohász utoljára*. Így indul:

*Istenem, adj eleséget,
harchoz halálíg ellenséget,
forró egedhez kemény szárnyat
messzeségedhez merész vágyat,*

*csókomhoz adj kerek száját,
szabadságomhoz olajágat.*

A fiatal József Attila jellegzetes magatartására, a *Tiszta szívvel* elszántságára emlékeztet ez a vallomás. A bölcsészkarfi fiatalok tudatosan vállalták e programot, diákfolyóiratuk címéül e verset választották. A tisztaság, a fiatalság és a teljességvágy sugárzik Mezey Katalin verséből is, átszőve harci elszánttsággal. Mint társai, ő sem azért vállalja a társadalmi küldetést is kereső költő-szerepet, hogy csupán e hagyomány útját járja. A halálos harcnál jobban illik hozzá a szabadság olajága, s egyik első nagy életproblémája éppen abból fakad, hogy a „szabadságot”, a társadalmi cselekvés lehetőségét folyamatosan és több életszinten is korlátozotttnak kell látnia. Talán ezért is olyan eleven benne a veszélyérzet: nem az ifjúság elmúlásától, hanem eszmeiségének elvesztésétől félti önmagát és nemzedékét is:

*Jaj mit ér az ifjúság,
ha önmagába fullad!
(...)
Nagycsüörtörtök, nagypéntek,
arcomig érő bánat,
szabadságom tört virága,
van-e húsvét utánad?*

(Nagycsüörtörtök, nagypéntek)

Kétséges tehát, hogy a szenvedést követi-e húsvét ünnepe. Reménytelennek mutatkozik az életút a be- és megérkezés. Olyan világban kell élni, ahol „értelmetlenül elmúló ünnepek” követik egymást, ahol az ember „az egyhangúság emlékművei közt” jár, s az önbiztatás legfontosabb szava a „türelem”, ahol nem lehet ismerni „az ellenállás törvényeit”. A küzdeni vágyás rendre tehetetlenségbe fullad. Jogos a lázadás mindez ellen, de eredménytelennek mutatkozik. A személyiségnek a létezéshez való jogát is állandóan igazolnia kell, s még ezután jönné a neheze: a sajátyszerűség elismertetése. Számadásversek, vitaversek születnek, „bíróság” előtt érzi magát a lírai én, de nemcsak saját személyét, hanem egész nemzedékét. A legszebb szándék is kisszerűvé silányul így. Az első kötet címe a versbelinél is tágabb, szimbolikusabb jelentéssugárzással fejezi ki ezt a tehetetlen és lehetetlen helyzetet: *Amíg a buszra várunk*, azalatt sem lehet kiszakadni a korlátozottság és a túlzott meghatározottság szürkességéből.

Az első kötetet, amelyek versei 1960 és 1968 között keletkeztek, nagyrészt a nemzedéki közérzet elemzése hatja át. Ez az elemzés gondolati igényű, s bár szándékait tekintve mindenképpen társadalmi célú, már ekkor benne van csírájában a lételméleti jelleg is. Mezey Katalin korai verseit ez teszi sajátossá, s különíti el számos pályatársától. S bár vannak e lírai közérzetnek kiegyensúlyozottabb ellenpontjai, nem ez, hanem a nyugtalanság a meghatározó.

A pályakezdő évtizedben háromféle verstípus jelent meg. A legkorábbira a népdalszerű hang és az érzelmi jellegű versépítkezés a jellemző (*Fohász utoljára, Fordított Kőműves Kelemen, Esőkergető, Legegyek*). A második típus elemző, analitikus versnek nevezhető. Ez látzólag széttördeli a versegységet, s a montázstechnikához hasonlítható eljárással dolgozik, több szólamot érvényesítve. A vers tárgya azonban pontosan körülhatárolt, így a montázsok szigorúan megszerkesztett láncolatban illeszkednek egymáshoz. Ez végül is azt eredményezi, hogy az analitikus vers egyúttal szintetikus is lesz: a részletek egységgé szerveződnek (*Hamlet, Kifutópályák, Amíg a buszra várunk*). Az analitikus vers közvetlenül vezet a harmadik típushoz, amelyre a nyelv

*egy morva**ma**s hogy egy magyar**s egymásra hogy a három**s hogy nézek én*

A vers indításával mindjárt a lényegyet emeli ki: a meglehetősen viharos múltat, az egymással sokszor összeütköző nemzeti történelmeket. Erre a kiindulópontira épül a gondolati váz, amelynek lényege: múltunk meghatározza ugyan jelenünket, de a múltbeli ellentéteket nem szabad abszolutizálni, megmerevedve továbbhurcolni. Hiszen egyenrangú nemzetek élnek itt is, s egyiknek sincs több oka és joga bármit is a másik szemére vetni. A fontos az, hogy bár nehéz próbákon keresztül, de e népek megmaradtak, őrzik nemzeti jellegüket évszázadok után is, minden hódító törekvés, elnyomó hatalom után is. Kölcsey Ferenc szép gondolatát, a „megbűnhődte már e nép / A múltat s jövőndöt!” tágitja Duna-tájivá a József Attila-i meghatározás jegyében Mezey Katalin. A „rendezni végre közös dolgainkat” egyre inkább paranccsá váló óhaja munkál e vers szemléletében. S ott van a rejtett keserűség, hogy ilyen nehéz történelemmel, ennyi áldozattal a hátunk mögött bűnösnek nézhetnek bennünket, s hogy nem tudnak e népek igazán tiszta tekintettel még ma sem egymás szemébe nézni. Ez a vers negyven éve keletkezett, s ma újraolvasva, újabb szomorú tapasztalatok birtokában kell megállapítanunk, hogy a mai helyzet semmi lényegi változást nem mutat.

A második kötet későbbi versei a szintézisteremtés újabb lehetőségeit ígérlik. A költő általában kétféle típust egyesít, s feltűnő, hogy többször él a népdalszerűség hagyományával. Az édesapa emlékét idéző *Rekviem* második része így szól: „tavasszal majd / bezúzza a víz // mel lére / lehúzódik // juharfa / vánkosáról // idővel / eltűnik”. A szöveg dallama, a természetmotívumokból épülő kép egyszerű szépsége teszi elviselhetővé a halálra következő végső pusztulást, mikor a test eltűnik. Mindezt ilyen tömören s egyúttal érzékletesen az újabb poétikai és nyelvi eszközök birtokában lehetett megvalósítani.

Mi történik az évek során a *Tiszta szívvel* léthelyzetével? A pályakezdő, a családi kötöttségek, a hétköznapi robot s a társadalmi determináltság, mozdulatlanság ellen lázadó fiatal értelmiségi feleség lesz és családanya, s a harc és a szabadság jelentéstartalmai fokozatosan módosulnak világképében. A felelősség is más lesz, közvetlenebb és elementárisabb. A család, a három kisgyerek nevelése teher is, de egyúttal a személyiség elhagyhatatlan s értékképző részévé alakul az anyaság. Az anyaság világát belső hitelességgel, minden romantikát mellőző pátosszal fogalmazza meg például az első válogatott kötetnek címet adó *Szárazföldi tél*: „nem kérdik hogy kié / fölépítik // de ami az enyém / én nem adom // én szültem / én neveltem // a hátán tengeri / széltörülködő”.

A lírai történelemszemlélet az évek során elmélyült, összetettebbé vált. A hagyományos forradalmárszerep teljesen elmosódott, s a helyébe, mint erről a bevezetőben szó esett már, a reformer, a megőrző képe lépett. A költő a társadalom és az egyének sok konfliktusát látva is megmaradt cselekvőnek és másokat cselekvésre sarkallónak, de közben sok mindent szemlél kijózanodva. Nem esetleg túlzó álmait kéri számon, sőt magatartása nem számonkérő, nem tragikus hangoltságú, mint több kortársáé. A normális, alkotó hétköznapiakat szeretné közénk hozni végérvényesen, a rettegés nélküli tevékeny életet. Ez az eszmény, ez a morál, a megvalósítást kereső magatartás teszi gondolatilag is gazdaggá ezt a lírát. S a szerves építkezés tovább folytatódik. Miként az első kötetben csírájában ott volt a második kötet anyagának java, hasonlóképpen sejlik fel a második kötetben mindaz, ami a harmadikban, az érettség könyvében teljeseedik ki. A magatartás változását feledhetetlenül ragadja meg egy korántsem istenkáromló vers: *Ha Krisztus még egy esztendőit megér*.

*Ha Krisztus még egy esztendőit megér,
nem feszítetteti keresztre magát,
leteszi a Messiás-csuhát,
és halat fog a Genezáret taván.*

(...)

harmincharmadik év. Villámcsapás.

Irgalmatlan fény, felismerés:

hogy a gonosznak ellent kell állani,

és nem fontos a gyors mennybemenés.

Romlékonyságtudat... Filozófiai szakszónak is megtenné egy új kategóriát bevezető tanulmányban, de itt egy újabb pályaszakaszt bevezető kötet talán legjellemzőbb fogalma. Bár így, szó szerint leírva csak egyszerű olvasható az *Újra meg újra* című kötet (1985) záróversében (*Ez marad*), visszafelé is megvilágosító erejű ez a fogalom, de előre is, a pálya további alkotásaihoz közelítve. Úgy gondolom, kétféle oksor láncolódik együvé a romlékonyságtudat hátterében. Egyrészt az akkor negyvenedik életéve körül járó ember eszmélő magatartása, amely abból adódik, hogy az emberélet sűrűjében járva, most már az életidő felén valószínűleg túljutva, kifelé, az elmúlás felé kell haladnia. Másrészt adott a második évezred végének katasztrófaélménye, az emberiség többféle önpusztításának lehetősége. E költészetben nem az önmagát korán öregedővé stilizált lírai hős elégikus borongása jelenik meg. Nem is valamiféle egzisztenciális szorongásélmény a meghatározó. A romlékonyságtudat nagyon pontos, tárgyyszerű kifejezés. A tudati életnek olyan rétegét jelöli, amely nyirkos őszi ködként mindent áthat, mindenhol jelen van, de mégsem tartozhat mindig és mindenhol a dolgok lényegéhez.

Ha az emberi létezés nagy színtereit nézzük, amelyeket leginkább magánéletnek és közéletnek szoktak nevezni, kétségtelen, hogy e lírában a magánéleté lett a fő szólam. De legyünk körültekintők! Magánélet-e csupán egy háromgyerekes család és ezen belül egy családanya mindennapi élete a maga sok aprónak, jelentéktelennek tűnő mozzanataival a huszadik század utolsó negyedében, Magyarországon? Bizony, soha nem csak az. S nemcsak a család nagysága, hanem egyáltalán a családi élet középpontba állítása is feladatvállalás. Hiszen a magyar társadalom egyik legbizonytalanabb és legkényesebb színterévé vált ez

időben a család, s a helyzet ma még rosszabb. A család felbomlasztása a társadalom önpusztításának radikális formája, s ennek tudatosítása igazi közéleti s költői feladat. Gond és öröm együtteséből születik meg az a felelősség, amely a családközpontú szemléletet áthatja, s amely hatásával a családi életre is nevel a művészet eszközeivel (*Három alvó, Szárítás, Japánkakasunk halálára, Szerepek*).

Bármennyire családközpontú is az ember, teljesen soha nem oldódhat fel a családban, főként, ha alkotó értelmiségi. Mezey Katalin költészetében a „ki vagyok én?” kérdése ugyanolyan hangsúlyos, mint az, hogy „mi lesz a családommal?” Egy bodzafán üldögélő rigó tömör leírása után szerepel a kérdés: „Melyik könyvben vagyok / – tőlem függetlenül – / ilyen pontosan rögzítve én?” (*Rigó*) A pontos rögzítés igénye e líra egyik alapvető vonása. Nemcsak önmagát akarja az alkotó ily módon megörökíteni, hanem környezetét: az életet meg a tárgyi világot is.

Mély megfigyelésekkel vannak teli azok a sorok, amelyeket ezzel kapcsolatban Weöres Sándortól a harmadik kötet fülszövegeként olvashatunk: „Mezey Katalinnál nincs elvont emberiség, hanem a környezetebe tartozó emberi lények egyenként vagy kis csoportokban, minden fájdalommal és kevés örömmel. S az emberek körül ott röpül a sok levetett ing, mosatlan tányér, szobasarak-gyűjtötte szeretett hulladék. Rácáfol arra a régi tételre, hogy a líra személyi megnyilvánulás. Nem, itt a líra már csak közvetít a személyek között, és minden felolvad ebben az együttélésben, mely csupa izgatott rezgés, de végső lényegében csupa szeretet.” Számomra azonban ez a líra továbbra is személyi megnyilvánulás. Ennek a személyiségnek az is a lényegéhez tartozik, hogy közvetít, hogy együtt él, hogy szeret.

A ki vagyok én? kérdése nemcsak a családhoz kötődően vetődik fel, hanem kifejezetten énközpontú versek sorában is. Megfogalmazódik a kétely: van-e értelme az emberi létezésnek? Mi az értelme, ha a tipikus léthelyzet: „A lánc egyetlen láncszemének lenni” (*Credo*)? Mind ezt bonyolítja az, hogy a lírai hős másféle elképzelésekkel vágott neki az életnek: „Bennem hajdan / vakmerőn nyílt a lélek, / a „nyiss nekem tért” / homlokomra forrt”, s ezzel szemben a jelenben: „A világ fényes /

almája kezemben – / arany tükrén / törött fogam / karcolást sem hagyott. / Elnézem, mert / még mindig érthetetlen, / hogy egymás értékére / miért voltunk vakok?” (*Ki hitte volna?*)

A láncszem-problémakört egészen különlegessé az teszi, hogy a lírai hős nem a költészet esztétikai értékeinek romlékonyságával néz szembe, mint lehetséges veszéllyel. Nem költőként és nem is többgyermekes családayaként perel az elmúlással, az életértékek kétségé torzulásával, hanem egészen egyszerűen: emberként. Úgy szól mindannyiunk nevében, hogy akármelyikünk bőrébe bújik bele, akármelyikünk tudatállapotát rögzíti: „Van-e kajánabb csapda a tudatnál? / van-e fájóbb a lét-nemlét sebénél?” (*Credo*) A válasz e kérdésekre nem filozófiai, hanem etikai síkon teremődik meg:

*Élni az ősi összetartozásért,
nem mások rovására, s nem más helyett
fenntartani ezt a kétes, kiélt,
jobb híján létező tenyészetet.*

E pontról visszatekintve még érthetőbb, hogy a család élete oly központi szerepű. Nemcsak a társadalom számára adott mintaprogram van benne, hanem a személyiség kiteljesítésének egyik lehetséges útja: az egyéniség lehetetlennek feszülő feladatvállalása. Ezért lesznek oly fontosak a legszűkebb családi körön túl a tágabb család tagjai is, ezért nem tud az édesapa halálába évek múltán se beletörödni, ezért olyan emlékezetes az édesanya példája. Ezért lesz fontos minden pozitív emberi kapcsolat, névtelenekkel és jeles költőtársakkal egyaránt. Az eddigi életmű alapján egyértelmű, hogy Weöres Sándor és Nagy László a két legfontosabb példakép: a személytelenség és a személyesség nagymesterei, akik egyaránt halhatatlanok.

Mezey Katalin negyedik verseskönyve nem önállóan jelent meg, hanem a válogatott és új verseket tartalmazó *Szárazföldi tél* (1991) utolsó három ciklusaként. Gazdag kötetnyi versanyag ez, amely most már nem a megelőzőhöz képest való poétikai elmozdulásokkal hívja fel

magára elsősorban a figyelmet, hanem a megtalált versbeszéd folytonosságával, a szemléletben pedig az ideál és a való szembeállítás helyett a valóság rétegeinek olyan reflexiós rögzítésével, amely a tudat érzékelő és értelmező hullámmozgását, azaz változékonyságát is felmutatja. E versekben az válik nyomatékosná, hogy minden folytatás újakezdés is, minden újakezdés folytatás is. Nem a lét ellentéteinek elsimítása ez erőnek erejével, hanem a tudat senkiföldje helyzetének lehetséges feloldása vagy legalábbis emberszabásúbbá szelídítése. Hiszen gyakorta szükséges fogcsikorgató erőfeszítés a legegyszerűbbnek mutakozó folytatáshoz: a hétfőkhöz, keddekhez, szerdákhoz is, különösen akkor, ha az életút olyan szellemi kilátóponthoz érkezett, amelyről már nem beláthatatlan távlatú a végpont, amelyről a megtett út kiköveteli a maga minősítését. Kötelező az önvizsgálat, s annak pontossága személyiség- és életmentő lehet. Az elfogadható életút alapvető ismérve továbbra is a tiszta szív erkölcsi igényessége, s emellett kezd megszólalni a bizakodó istenkeresés is, ami a későbbi versekben felerősödik.

Nem változások nélküli tehát e líra 1984 után sem, de továbbra is az a szemlélet mozgatja és szervezi, amelyik a hétköznapiak kisvilágát, az apró tényeket és az emberiségtörténelmet rétegezi egymásra oly módon, hogy mindegyikben ott vibrál egyrészt a létezés és az elmúlás, másrészt a biológiai lét, az életvegetáció és a tudatos, filozófiai igényű lét feszültsége. A legegységesebb és mégis legkevésbé megválaszolható kérdéseket vetik fel a költemények, a tapasztalatot és az ész erőfeszítéseit egyaránt felhasználva:

*Mi vagyok? – nem tudom. Leszek-e, mi lehetnék,
tudatom ha az időn áthatolna
és ezer évig feleződne az emlék?
Ámulat és megnyugvás nyílik bennem.
Egyszerre lépek át létemen és valómon.
Az, amit megsejteni mégis képes vagyok,
felvet, mint az ár, s mélybe húz, mint az ólom.*

(Nappal és éjszaka)

A kétely, a lehetséges filozófiai válaszok bizonytalansága azonban nem semmisíti meg az emberi élet fontosságát, s ez minden egyes létező minden egyes napját jelentéssel telivé tudja formálni. A filozófiát költészetté lehet varázsolni, s az élet lényegét is. Élet és költészet mégsem mosódik együvé, s önmagában egyik sem ad se gondolati, se érzelmi megnyugvást, hiszen inkább csak önmentésnek lenne jó az életből a költészetbe vagy a költészetből az életbe menekülni. Megoldást csak az adhat, ha mindegyiket ugyanannak a személyiségnek a belső tartása sugározza át, ha a jellemet következetes etikai igényesség formálja. Jellegzetes az *Önarckép vályúval* helyzetelemzése:

*Háromszáz éve hányadik bolond vagy,
akit a hármas eszme megdobogtat?*

(...)

*Te meg, eszméik láncán, becsapottan,
nézed, miként tülekedik a csorda
a tele vályúk valamelyikénél.*

És nem vagy képes beállni a sorba.

A válogatott verseskötényv után hosszabb szünet következett. Nem az elvégzett munka lett kevesebb. Legalább meg kell említeni, hogy Mezey Katalin sokműfajú alkotó. Regénye, kisregényei, gyermek- és ifjúsági irodalmi könyvei készültek el, s drámákat is írt, amelyek 1994-ben jelentek meg könyvformában. Komoly műfordítói munkát végzett. S az író mellett mind hangsúlyosabban jelentkezett az irodalmi élet szereplője is. 1987-ben az ő kezdeményezésére alakult meg az Írók Szakszervezete, amelynek titkára, majd főtitkára lett. A kilencvenes évek elején létrehozta a Széphalom Könyvműhely irodalmi kiadót, s azóta is irányítja azt. Következetesen segíti az írogató diákokat, a pályakezdőket.

Már az új évezredben jelent meg a *Párbeszéd* (2002) és a *Holdének* (2007). Az utóbbi címe így folytatódik: „és más versek gyerekeknek”. Sajnálatosan lemaradt a befejezés: „és felnőtteknek”, s így félreérthető

a kötet, bár a művek nagyobb része valóban felfogható, igaz, inkább tíz éven felülieknek szóló gyermekversként.

A kötetcímmel kezdve: voltaképpen minden költői alkotás párbeszéd. A megszólított a szerző alakmása, idealistább vagy kétkedőbb énje, s emögött vagy ez elé helyezve: a másik ember, a természet, az isten, a létezés maga. E beszéd módja, jellege azonban igen sokféle lehet. Mezey Katalin továbbra is kifejezetten intellektuális költő, aki ezzel együtt tárgyiasásra törekszik, miközben megőrzi személyiségét is. Egyik sem elvont, még akkor sem, amikor elvonatkoztat konkrét élményektől, mert azért azok is mindig felsejlenek. Ez a líra egyszerre élet- és létközpontú: nem minősíti le a legapróbb, talán esetleges hétköznapi dolgokat sem, sőt ezekben is a létezés értelmét keresi. A korábbi évek keresése, készülődése után meghatározóvá válik az istenhit. Nem ájtatosan, hanem szemérmesen, s nem feledkezve el a bennünket körülvevő valóságos világról, az isten meghalt tézisééről és annak hatásáról. Nem ódai vagy himnikus, hanem elégikus e versek hangvétele. Az egyre több élettapasztalat egyre megértőbbé tesz, s a világ és lakói elleni ifjúkori lázadást régóta s egyre határozottabban a szeretet, a megértés etikai parancsa váltja fel. Ennek legszebb példái az édesanya-versek. A mindig önálló édesanya hosszú életének végére olyan beteg lett, hogy mindennapos ápolásra szorult. A felnevelő szülő újra gyermekké vált: „Játszunk anyámmal: / anyuka vagyok, / és ő a kisbabám, / remegő kézzel / emeli a bögrét, / messziről csücsörít, / erőlködve, hátradőlt fejjel kortyol. / Jobban szereti, ha itatom, / de én önállóságra nevelem, / még szüksége lehet rá” (*Játszunk anyámmal*). Az önállóság és a szabadság két hajdani bajnoka összezsizsolódik: „Akár a rozsdás késeket, / egymással köszörül / minket az Isten” (*Akár a rozsdás késeket*).

A rég halott édesapa, az új halott édesanya, a halott költőtársak megidézése meghatározóvá teszi a halál motívumát, de nem a halál-, hanem az életközelség élményét hangsúlyozza ez is. S így az emlékidéző és a köszöntő versek szervesen egymáshoz tartoznak a kötet sűrűjében s lezárásában is. S mindezt ellenpontozza a *Holdének* versvilága, amely talán nem csupán azért a legharmonikusabb, sok derűt is sugárzó

Mezey Katalin verseskönyvei közül, mert gyerekekhez is szól, hanem azért is, mert most már unokák seregétől is körülvéve, s a szeretet útmutatását követve megtalálta mindazt, amiért otthon érezheti magát egyetlenegy életében.

OLÁH JÁNOS: SZÁMÚZOTT TÖRTÉNETEK

A sok műfajban otthonos Oláh János két korábbi elbeszéléskötet után (*Az Örvényes partján*, 1988, *Vérszerződés*, 2001), főként azokból szerkesztve, tematikus gyűjteményt adott közre. A 27 novella és elbeszélés laza időrendet követve az 1945 és 1975 közötti magyar világot mutatja fel, a középpontban egy közepes méretű faluval. Feltűnik még az onnan elérhető város, mely nyilván a megyeszékhely, s két történetben a főváros is. Földrajzilag bárhol lehetne ez a falu, csak az a lényeg, hogy a helyszín: Magyarország. A határban folyik az Örvényes nevű patak, amely bővebb vízjárás esetén el is ragadhatja a kisgyereket, s amelybe akár bele is lehetne fojtani „a nép ellenségeit”. A falunak, Avaskérnek van egy barokk kastélya, lakosai pedig a második világháború előtt alighanem ugyanolyanok lehettek, mint bárhol másutt. Szorgalmasak és lusták, szegények és gazdagabbak, jók és gonoszak népesítették be. S ugyanez mutatkozott meg a gyermekek világában is. A lazán ciklikus történetláncolat a II. világháború befejeződésével indul, s igen gyorsan eljut 1948/49-hez, amelyet annak idején a fordulat évének neveztek el. Ekkor kezdődött a totális bolsevik diktatúra, a Rákosi-kor. Ma ez már régmúltnak nevezhető történelmi időszak, az elbeszélések szerzője és nemzedéke azonban gyerekként, kamaszodva végigélhette ezeket az éveket. Kortárs tehát, szemtanú, aki hitelesen emlékezhet, s a maga részéről nem történelmi regényt vagy elbeszélést ír, hanem „társadalomábrázolót”, arról a jelenkorról, amely, mint minden korszak, mára történelemmé vált az újabb nemzedékek számára. Az elbeszélő, ha nem is mindent, de sokat tud erről a korszakról, s tudásának és ítélőképes-ségének birtokában tárgyias történetmondásra törekszik. Nem bírói székben ülve mond ítéletet, hanem szemlélőként, az események pontos írói megformálásával, a céltudatos megszerkesztettséggel, a lelki folyamatok érzékeltetésével készíti a megértésből fakadó állásfoglalásra a befogadót.

A fiatalabbak rendszerint némi viszolygással, idegenkedéssel tekintenek vissza az „özönvíz előtti” dolgokra, főként azokra, amelyekről elődeiktől, azaz szüleiktől, nagyszüleiktől hallanak. Hol van az már! – mondják, ma már más idöket élünk, minket más érdekel! Abban sok igazság van, hogy a mai világ és a 60-70 évvel ezelötti szinte beláthatatlan távolságban van egymástól. Talán soha korábban nem keletkezett ekkora különbség két emberöltö alatt. Ezt azonban érdemes lenne mindenkinek tudatosan megélnie. S nem volna szabad feledni azt sem, hogy az ötvenes évek ugyan a magyar történelem egyik legsötétebb évtizede, ám ez korántsem épült be eléggé a köztudatba. Akik közvetlenül átélték, ma már mind a nyugdíjas korosztály tagjai. S közülük is sokaknak hiányos az emlékezetük. A hatvanas évek második felétől a fokozatos konszolidálódás sok mindent elfeledtetett. Miként Ferenc József hosszú uralkodása alatt: előbb-utóbb jöttek a „békeévek”. A feledés érdekében egyébként a Kádár-kor mindent megtett. Mindvégig azt írták a hivatalos kézikönyvek, azt tanították az iskolában, hogy a „személyi kultusz” időszaka csupán 2-3-4 évig tartott, de még ez alatt is „a szocializmus épült”. Micsoda hazugság volt ez!

Oláh János elbeszéléseiben talán csak egyetlenegyszer van konkrét időpont-megjelölés, történelmi ismeretek birtokában mégis eléggé pontosan beazonosítható, hogy az egyes művek cselekménye körülbelül mikor játszódik. Zömmel az 1945–1956 közötti időszakban, de szép számmal később. Három évtized már nagyobb történelmi korszak, s nem csak a Rákosi-korról, hanem erről a három évtizedről sugallja azt a történetek sora, hogy lényegi azonosság jellemzi őket.

Móricz Zsigmond vallotta meg, hogy akkor vált igazán íróvá, amikor rádöbrent, hogy írni arról kell, ami nagyon fáj. Nos, Oláh János ezt ugyanígy tudja: mindvégig arról ír, ami nagyon fáj, s nemcsak neki, hanem szülei, elődei nemzedékeinek is. Az ősök fájdalma és a személyes olvad eggyé. Igen komor világ mutatkozik meg ezekben a történetekben, az emberi sors szinte mindig kietlennek, reménytelennek bizonyul. Érthető, hiszen a háború, a diktatúra, a forradalom után annak vérbefojtása határozza meg a társadalom életét. Pokoli törvények zak-

latják az embereket, zúzzák szét a közösségeket. Kulcsmotívum az erőszak, s annak minősítőjeként a fanatizmus, az értelmetlenség.

Az erőszak legszélsőségesebb formái halálhoz vezetnek. A legerősebben 1956 forradalmában. A városban a tüntetők-ünneplők közé lőnek, a diák is alig menekül meg (*Október mérge*). Az ártatlan orvost agyonlövik az oroszok (*Koppány doktor*). A faluban a forradalmi csapat tagjait egyenként kivégzik, mert egy falubeli sorra feladja őket, vezetőjüket pedig rágalmozással öngyilkosságba kergetik (*Papírsárkány*). Gyilkosság, öngyilkosság, baleset, tragikus történet után agyvérzés áldozatává válnak a történetek főszereplői. A halált többször előzi meg olyan testi-lelki megnyomorodás, olyan különleges felindultság, amelyet a hatalom erőszakossága idéz elő. A legdöbbenetesebb, a legnagyobb hatású példa a *Nincs Isten*. A téesszervezések idejében járunk, az ötgyerekes Gajzágó nem akar belépni. Egyik este levelet küld neki a tanácselnök, azonnal menjen be hozzá. Amíg várakoztatják, rendőri segítséggel elviszik istállójából az összes állatot, kutyáját pedig agyonverik. A férfi csak azután írja alá a belépési nyilatkozatot, hogy megesketi az elnököt Istenre: az állatait nem fogják elvenni. Aláír, hazamegy, s szembesül a valósággal. Felesége hiába csitítgatná, emlegeti a nagyapát, aki rosszul lett, a férfi fogja a fejszáját, s kimegy a határba a Krisztus-kereszthez. Ez egy ezeréves villámsújtotta tölgyfa törzséből készült. Felindultságában felkiált a férfi: Nincs Isten! Kívágja a keresztfát, amely rádölvé agyoncsapja őt, aki nem is akar elugrani a zuhanás elől.

A téesszesítés feledhetetlen elbeszélése *Az intéző háza* és a *Kölcsönkenyér* is. Ezekben nem a tanácselnök, hanem a rendőrök a gonosztevők, hol testi, hol lelki kínzással. A téesszek szervezése tulajdonuktól fosztotta meg azokat, akik nemzedékek óta ugyanazon a földön gazdálkodtak, botladozó gyerekkoruk óta ismertek minden barázdát, s azokat is, akik csak pár éve jutottak földhöz. Elvették állataikat, amelyeket maguk neveltek, amelyekhez személyesen kötődtek, rendszerint érzelmileg is. Elvették öntudatukat. A közös tulajdonba vétel, a kifosztás, a rablás, a püsztitás a diktatórikus erőszak egyik megjelenési formája,

ugyancsak állandó motívum az elbeszélésekben. Ősi emberi tulajdonság, amit az is mutat, hogy már a gyerektől elveszik a nagyobbak a bicskáját, a megszolgált pénzt (*Vasalt bakancs, Levelibéka*). Lelopják más termését (*Hajnaltól estélig*), ellopják a borjút (*Fölkel a nap*). A rendőrök fizetség nélkül szolgáltatják ki magukat a kocsmárosnál, boltjából viszik, amire szükségük van (*Kölcsönkenyér*). Az otromba falusi párttitkár „kultúrát” akar adni a falunak, művelődési házat építet a kastély elé, hogy az új eltakarja a régit. Leromboltatja a barokk kastély kapuzatát, portásházát, hogy a múltnak nyoma se maradjon, s eltüzelte az épületben talált régi iratokat is, mondván: „Így jár mind, aki utunkba áll, mindön népnyzó bitang!” A postamester csellel meg tudta menteni a papírokat, azok később mégis eltűntek. Az öreg tisztaspedig rádőlt a lángokra. A hodályszerű új épület hamarosan használhatatlanná vált (*Az elveszett hivatal*).

Rendszeres a verés, a megfélemlítés, a fizikai erővel, a hatalommal való visszaélés, s nemcsak az osztályharcra hivatkozva, hanem a hétköznapi élet semlegesebb történéseiben is. Igazságszolgáltatás nincsen. A tanácsháza propaganda-kirakatában éppen a klérus helyi ügynökét gúnyolják név szerint. Egy gyerekcsíny kapcsán fiát gyanúsítják, aki hiába tagad, büntetésül beállítják a kirakatba apjának papírszobra mellé (*Tücskök, bogarak*). A rendőrök aljas kínzással kényszerítik a belépési nyilatkozat aláírására az ellenkező embert (*Az intéző háza*). Balázs Gergelynek hiába lopták el a borját, segítséggel hiába találja meg, be kell látnia, hogy nem kaphatja vissza, mert a tolvajt a rendőrök védik (*Fölkel a nap*). Törekös Józsi hiába próbálna megvédi egy lányt a táncmulatságon, a laktanya erőszakos katonáival szemben tehetetlen, a lány pedig naiv, s leitatják (*Vége a táncnak, Hajnali madárszó*).

Itt normális embernek érvényesülnie aligha lehet. A kudarcok tipikus kísérője a halál, a végleges megbetegedés mellett az eltűnés. Nyomtalanul tűnnek el emberek, családok. Nem látható hatalmi intézkedés következtében, hanem megmagyarázhatatlanul. Menekülnek vagy elhallódnak, ki tudná megmondani. A falu szülötte fiatal papot elhelyezik, a családja se tudja, hová. A Jó pásztor szobrát felállító pásztor-

család eltűnik, s idővel maga a szobor is (*Isten báránya*). Hasonlóan jelképes erejű *A ligeti harang*. Ez az aprócska kis település a falu mellett a téészesítés következtében teljesen elnéptelenedik, egyetlen öregember él ott, akinek csontjaira végül a korhadozó templomban talál rá börtönből szabaduló jehovista fia. Ő is ott marad, a harangot pedig a városi szobrászművész vásárolja meg tőle öt kecskéért. A magányos férfi apja sorsának követésére készült.

Ebben a világban, bármily meglepő, semmi nyoma annak, hogy a kifejezés jó értelmében épülne a szocializmus. Az ellenkezője látszik: a leépülés. Igaz, a falu régi élete sem tárul, mert nem is tárulhat fel előttünk, csak utalások szintjén. De egyértelmű, hogy volt egy működő világ, amelyben volt szellemi és erkölcsi értelme is a munkának, amelyben volt magántulajdon, amelyben működött a család, a falu közössége, fontos szerepe volt a hitnek, az ezeréves hagyományoknak, s az elbeszélések jelen idejében mindezt feldőlják, elfeledhetetlenül. Minden torzul, romlik. Menekülés se nagyon lehetséges. Aki a fővárosba megy dolgozni, hamarosan hazatérne, de baleset áldozata lesz (*Foggal, körömmel*). Aki főiskolát végez, s visszajön postamesternek, helytörténésznek, értelmiséginek, gyengének bizonyul, s belerokkan a hiábavalónak bizonyuló küzdelembe (*Az elveszett hivatal*). A kiváló hitszónok papot túlzott népszerűsége miatt helyezik át a faluba, ám egy ostoba helyzetbe keveredvén idegösszeroppanást kap, szanatóriumba kerül, majd eltűnik (*Hajnali madárszó*). A városban élő Bacsa Pistának csodadoktor híre támad szülőfalujában. Hazalátogatva sorra fogadja a segítségre szorulókat. Egyszer azonban a helyi orvos ráküldi a rendőröket. Elviszik, rövid időre lecsukják, s ő soha többé nem tér vissza a faluba. Közben testvére örökségéből is kifosztja (*Fekete üröm*). Egyedül Galamb doktor, az állatorvos tud a maga módján, a maga szakmájában érvényesülni, ő az, aki segíteni próbál a helytörténésznek is (*Az elveszett hivatal*).

A bolsevizmus birodalmi rendszerében Magyarország, bár nyugatra esett, s potenciális hadszíntér lehetett, mégis perifériának számított. Az országon belül a vidék volt periféria. Ezekben ez elbeszélésekben a falu

s Varasd, a város, egyaránt a periféria perifériája. Mintha a világ végén lennénk, ahová a hatalomnak csak a legostobább végrehajtó képviselői jutnak el, akiknek nincsen egyetlen normális gondolatuk. Így lesz Avaskér „a lét és nemlét határán imbolygó falu” (81). Bármely cselekvéssort, motívumsort vizsgáljuk, az értékpusztulás a meghatározó. Sorra történnek a személyes és a közösségi tragédiák, s egyre kevesebb az ellenerő, egyre kisebb az esély a katarzistra. József Attila annak idején a remény derűjével azt írta, hogy egyszer majd „finomul a kín”. Ezeknek az elbeszéléseknek a világában ebből semmit sem lehet érezni. Azt sugározzák, hogy a kín nem finomul, legfeljebb megszokottá válik, felejtődik, s a lét igazi nagy kérdései helyett másodrendűek kerülnek középpontba. Az elbeszélő, aki egyszer szemlélőnek nevezi magát, e történetekben ritkán szólal meg közvetlenül. Egyszer a falusiak véleményét is a magáéba olvasztva, s visszapillantva az egész korszakra, mert 1975-ben játszódik a történet, így nyilatkozik meg: „valahol a huszadik század második felében járunk, a szocializmus építésének rögzös útján botladozó Magyarországon. Olyan korban, amikor nemcsak az egyház csillaga van leáldozóban, de az egyházat s a nemzetet az ezer viszontagság ellenére mindmáig fenntartó hité is. (...) Azt azonban a falusiak, különösen az öregek végképp nem értették, hogy a hit, amely nem rontotta a költségvetés helyzetét, nem buzdított a győzőknek fizetendő hadisarc megtagadására, csupán a szeretetre, ráadásul ellenségeink szeretetére is, miért vált üldözendővé, kiirtásáért miért harcolt olyan engesztelhetetlen dühvel a párt, a megbékélés helyett miért választotta a békeharc mindent felperzselő indulatát. (...) Nem csoda hát, hogy a mindenáron élni akarás csapdájába szorult kisember a menekülést ígérő mellékutakat kereste. Pillanatnyilag éppen a kiskerti fóliás zöldségtermesztés, valamint a háztáji disznótartás terén” (*Vége a táncnak*).

Addigra azonban az ezeréves tölgyfából ácsolt kereszt ki van döntve, a Jó pásztor szobra eltűnt, a harang a múzeum pincéjébe került, a kastély kapuját lebontották, a régi iratok elkallódtak, a falu 1945-ös naplóját ellopták, a ligeti templom talán össze is omlott. Száműzötté

vált ezer esztendő. 1956 októberétől eltekintve nem volt lehetőség a szembehelyezkedésre, az ellenállásra. Megalázták, megnyomorították az embereket, torzultak a jellemek, s a tragikus példák okulásul szolgáltak. A tanácsházát csak a gyerekek merik ürge-bombákkal megdobálni, társuk mellett csak ők állnak ki, az agitációs kirakatot csak egyikük próbálná kövel betörni. A hajnali utcán négykézláb haladó, agyongyötört gazdát a falusiak látatlanba veszik. S mindig akadnak olyanok, akik a hatalom helyi képviselőihez törleszkednek. 1956 végén egy falusi vezeti a kivégzendőkhöz az oroszokat. A helyi legényből lett rendőr végrehajt minden utasítást. A tanító, a rajztanár szolgálalkúen képviseli a diktatúra politikai céljait. A nézelődő falusiak számára közböbs, hogy lebontják a kastély barokk kapuzatát, s általában mindezt csöndben tudomásul vesznek. S ami a legváratlanabb: 1990 után nem akarták a jeltelen sírokban fekvő rokonaikat méltón eltemetni. Az ebben az ügyben buzgólkodó tanárt pedig eltávolítja az iskolából az a vezető, aki 1956-ban a megtorlást vezette, s mindezt a falu egyetértésével. Az egyetemről a városi iskolába száműzött tanár pedig lenézi a számára egyként buta diákokat.

Magyarország 1945 utáni fél évszázadának történelme természetesen sokkal összetettebb annál a képnél, amely ebből az elbeszélés-láncolatból kibontakozik. Ez a romlás világa, s érthetően, hiszen az ötvenes évek vannak a középpontban. A másik nézőpont a megírás, a publikálás időszaka, ez pedig döntően a szocializmusnak a nyolcvanas években egyre inkább elmélyülő válságával esik egybe, az úttévesztés és a keresés mind általánosabb élményével. Ekkor fogalmazott meg Csoóri Sándor a szocialista rendszer kapcsán három meghatározó hibát: az egypártrendszer, a magántulajdon felszámolását és az egyházak elleni támadást. Oláh János művei a történesek elbeszélői gondolatmenete alapján teljesen hasonló következtetésre jutnak. Mindez kiegészítendő azzal a kései Kádár-korban egyre általánosabbá váló nézettel, mely szerint a miénk egy beteg lelkeű ország.

Az elbeszélésgyűjtemény utolsó darabja, a *Kutyakomédia* kilép a perifériáról, de vissza is vezet oda. Igen hamar felismerhető, hogy ez egy

Latinovits-sors-parafrázis. Egy nagy színész története, akit ideggyógyintézetbe kerget szűkebb-tágabb környezete, akit egy szerelem mintha megmentene, akit eltiltanak a szerepléstől, aki háza előtt várja a fő-fő illetékest, hogy engedje játszani. Ez az elvtárs Varasdról emelkedett a csúcsra, főtestőre Avaskéren volt rendőrpáncsnok. A színészt pedig a zseniális-botrányos bemutató után Avaskérre, a nagynénjéhez menekíti szerelme. A Színész naplójegyzetei így fejeződnek be: „A szabadságharc véget ért. Az önfeladás évtizedei következnek. Én ezt már nem akarom a száműzetés keserű kenyerén végig élni. Nem akarok eleven meghalni. Felejtsetek el, mintha soha nem is éltem volna!” A halál hivatalosan öngyilkosság, a család szerint baleset, s akár gyilkosság is lehetett.

Avaskéren nem maradhatott meg, aki nem szürkült bele a periféria világába. Ha pedig próbált alkalmazkodni, csöndben maradni, mániássá, beteggé vált, mint a helytörténész. De a nagyvárosban is az alkalmazkodás a kötelező, s a zseni elviselhetetlennek bizonyul. Latinovits 1976 júniusában halt meg. Ebben a történetben nincs évszám, ám a kötet időrendje alapján csakis a hetvenes évekről lehet szó. A *Kutya-komédia* többszörös visszaulással, ugyanakkor idő-, tér- és szemléletbeli tágitással zárja le a *Száműzött történetek* világát. Nincsen remény? Lám, mégiscsak van. A gyermeket váró színésznő vallomásával fejeződik be a történet: „most már életfogytiglan harcolnom kell”.

Oláh János elbeszéléseinek komorsága az írói világkép természetes következménye. Költeményei, regényei, drámái és elbeszélései szervesen kapcsolódnak egymáshoz, s e művekben a személyiség a lét értelmetlenségének képzetét erősítő tapasztalatok dacára próbál meg élni: a hétköznapiakban és az alkotásban egyaránt. Társadalom- és létfilozófia vetül egymásra az elbeszélésekben is, s az átütő erejű életanyag tárgyias szemlélete az értékbizonytalanság, az értékpusztulás tudatavaros társadalmi viszonyai között a pusztulással a hiányra, az érték nélkülözhetetlenségére hívja fel a figyelmet. Olyan epikus képek rögződnek a kötet olvasóiban a motívumok láncolatából kiemelkedve, sorsképletté, szinte festménnyé, költeménnyé, látomásos szimbólummá

válva, mint a kirakatba állított gyerek apjának papírbábú figurájával,
mint az omladozó templom a település utolsó lakosának csontvázával,
mint a lázadó férfi, aki a Krisztus-keresztet a földre dönti, magára
rántja.

A 65 ÉVES PÉNTEK IMRE KÖSZÖNTÉSE

Tegnap a mai alkalomra készültem, azaz *pénteken szombatoztam*. Ma viszont *szombaton Péntekezek*. Nagybetűvel írva és mondva. És *Imrézek*. Mert köszönteni jöttem. Köszönhetnék *Molnárt*, köszönhetnék *Filoszt*, de legpontosabban mégiscsak *Péntek Imrét* köszönhetem. Aki születésekor a Molnár családnevet örökölte, de mivel e név foglalt volt már az irodalomban, változtatnia kellett. Választhatott volna egy megkülönböztető betűjelet, egy kiegészítő keresztnévet is, de ő inkább újjászületett Péntek vezetéknévvel. Bölcs döntés volt, mert Molnárból igen sok van. A mostani fővárosi telefonkönyvben több mint négyezren szerepelnek, s csak Imréből van több mint hatvan. Péntek viszont száz sincsen, s köztük Imre egyáltalán nem található. A Péntek Imre név tehát ritkaság, s ez már önmagában is érték. Hadd említsem meg az Új Magyar Irodalmi Lexikont is, amelyben 39 Molnár szerepel, Péntek viszont mindössze három: a mi Imrénk mellett egy XVIII. századi pálos szerzetes, aki valószínűleg szerzője egy iskolajátéknak, és egy kortárs nyelvész, kolozsvári egyetemi tanár.

Annak idején, réges-régen, az elmúlt század hol boldogabb, hol boldogtalanabb éveiben el-elgondolkoztam azon, hogy Imre miért éppen a Péntek nevet választotta. Mástól lehet, hogy kért tanácsot, tőlem nem, s ezt okosan tette, mert messze is éltünk egymástól, nem voltak mobiltelefonok, vezetékesek is alig, mert nélkük biztonságosabban épülhetett a szocializmus, s akkor még csak futólag ismertük egymást. S nekem aligha támadt volna ez az ötletem. Defoe regényének ifjúsági kiadását én tízéves korom táján elolvastam legalább ötször, s a Péntek névről természetesen azóta is arra a civilizálódó vademberre gondolok először a névválasztást illetően.

A névcseré valamilyen mértékben, virtuálisan mindenképpen felveti a személyiség önazonosságának kérdését, a személyiség és a társadalom viszonyát. S aki a kezdetektől, az *Elérhetetlen föld* című antoló-

gia verseitől figyelemmel kíséri ezt a költői-írói pályát, az emlékezetébe vésődötten tudhatja, hogy a versek sorában megjelenő lírai személyiség soha nem volt harmonikusnak nevezhető viszonyban a világgal. A névváltoztatás időszakában különösen nem, hiszen egy a végekről induló, elsőgenerációs értelmiségiről van szó, akinek kora gyermekkorától azt tanította a társadalom, hogy az ő számára is épül az új világ, s akinek fővárosi egyetemistává, majd pályakezdő humán értelmiségivé válva folytonosan azt kellett megtapasztalnia, hogy ez a szocialista világ nemcsak az eszményeitől, de a könnyen megvalósítható céljaitól is igen messze van. Gondoljunk csak 1968-ra, s arra, hogy ez visszaidézte 1956-ot, a Rákosi-kort, a kádári megtorlások éveit. S bár 1970 táján ezeknél sokkal nagyobb volt a szabadságfok, reményteljesebb a mindennapi élet, a pályakezdő fiatalok számára alig mutatkozott perspektíva. Péntekék voltunk mindannyian, akiket egy újabb, egy másfajta világba kívántak bevezetni, ám nem okos, a felvilágosodás klasszikus eszméit képviselő Robinsonok, hanem olyanok, akik egy új társadalmi rend vadembereiként viselkedtek. S így nekünk kellett igazi Robinsonokká válnunk, megkeresnünk a magunk lakatlan szigetét, s ott kísérletezni a szabadság világának megteremtésével. Egy ilyen képzetes lakatlan sziget azonban soha nem helyettesítheti a társadalomba ágyazott személyiség igazi szabadságát.

Péntek Imre sem tudott, s aligha is akart kimenekülni a számára adott világból, kereste a helyét. Földrajzi, egzisztenciális és költői értelemben egyaránt. A zalai gyermekéveket és kamaszkort követték a fővárosi egyetemi évek, majd sorra jöttek Magyarország különböző megyéi és városai: a szülőföld után Miskolc, Veszprém, Szombathely, Keszthely, Székesfehérvár, majd újra Zalaegerszeg. Miskolctól eltekintve mindvégig a Dunántúl. Az Alföldet alighanem túl laposnak találta a fiatalember, vagy csupán ódzkodott attól, hogy Petőfi epigonja legyen. Még valószínűbb, hogy átengedte e tájat barátjának, az alföldi születésű Kiss Benedeknek, s egy kicsit az ugyancsak odavalósi Győri Lászlónak. Mindazonáltal vándorlegénynek tekintettük őt, családalapításaitól függetlenül.

Közismert Tamási Áron szép gondolata: *azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne*. Egyébként ezt Amerikában mondja Ábelnek egy fekete férfi, egy újkori Péntek tehát. Ifjúkorunkban igen népszerű költő volt Váci Mihály, aki pedig egyik kötetének azt a címet adta, hogy *Mindenütt otthon*. Ellentmondás lenne e két fel fogás között? Kielező aligha. Hiszen Váci is úgy gondolta, hogy ez a „mindenütt” a számára való emberi léptékű helyeket jelenti. Péntek Imre esetében célszerűbb azonban ez ügyben Illyés Gyulára hivatkozni, akivel kapcsolatban az irodalomtörténészek már régóta két szimbolikussá emelt helyszínt említenek: Ozorát és Párizst. A tolnai községet a szülőföld, a magyarság és a világ történelmének és művészetének egyik legfontosabb városát az egyetemesség példájaként. S ezek békés harmóniában léteznek együtt Illyés szemléletében és művészetében.

Péntek Imrét barátai régebben, barátságosan és humorosan nemcsak Filosznak, hanem a legnagyobb hazai kozmopolitának is nevezték. Eközben nyilván arra gondoltak, hogy náluk sokkal inkább vonzódik a klasszikus és a neoavantgárdhoz, s egyúttal sokkal kevésbé kötődik ahhoz az irodalmunkban a huszadik században is mindvégig eleven hagyományhoz, amelyet népinek és nemzetinek szoktak nevezni, s amelynek éppen Illyés az egyik vezéralakja. Ne feledjük azonban, hogy a húszas évek elején Illyés is az avantgárd vonzásában kezdte írói pályáját, amely ugyan később másként alakult, de az avantgárd tudása mindvégig megmaradt benne, annak hajszálgökörei is táplálták műveit. S irodalomszemlélete mindvégig olyan volt, hogy elismert mindenfajta esztétikailag mérhető irodalmi művet. Nem vált tehát egyetlen igazság rabjává, amely a művészetekben mindig egyoldalúságot jelent. Noha Péntek Imre nem az Illyés-féle utat követi, ez ügyben vele rokon nézeteket vall. Úgy gondolja, hogy sokféle út, sokféle poétika, sokféle nyelvhasználat létezhet egy időben s egyaránt eredményesen. A nézetek és a művek vitatkozhatnak egymással, de az idő folyásának megbékítő áramában egyaránt érvényesnek bizonyulhatnak. Gondoljunk például Ady, Babits, Kosztolányi, Kassák költészetére! Mi az egyér-

telműen rokon bennük? Az, hogy maradandóan érvényesek. Régvolt vitáikkal csak az irodalomtörténészek foglalkoznak.

Az irodalom történetének ezt a tanulságát, amelyet egyébként Berzsenyi és Kölcsey óta folyamatosan megtapasztalhattunk, érdemes lenne a mindenkori jelen idő irodalmi életének is kamatoztatnia. Hiszen például mi az értelme annak az ádáz szembenállásnak, amelyet a nyolcvanas évekre radikálissá váló hazai posztmodern képviselt irodalmi hagyományainkat támadva? A hagyományok megmaradtak, élnek tovább, a posztmodern pedig ugyancsak hagyománnyá vált. Az már más kérdés, bár sajnálatos, hogy a posztmodern hagyományúnak nevezhető irodalmi tábor ma sem képes megbékélni azzal a ténnyel, hogy nemcsak ő létezik. 1984-ben jelent meg Esterházy Péter *Kis Magyar Pornográfia* című könyve. Ebben elmélkedett a népi-nemzeti elkötelezettség hagyományáról is, így: „megnyugtatóbb, ha bizony az író nem népbennemzetben gondolkodik, hanem alanyban-állítmányban”. Szállóigévé vált ez a félmondat. Sajnos a közvetlen folytatása nélkül, amely így íródott le: „Nem mert hazátlan bitang. Hanem mert ha egy kicsit is jó, akkor úgyis nyakig az egészben, ha meg kicsit se jó, akkor hiába *mondja*: csak cifrázza... A hazaszeretet minőség kérdése.” Az idézett első félmondat kiélező szembeállítás, egy irodalomfelfogás summája, s ilyenként egyoldalú féligazság, a folytatás viszont ennek nemcsak magyarázata, hanem részleges visszavonása is. Gondoljunk bele: melyik jelentős írónk hanyagolta el az alanyban-állítmányban való gondolkodást? S egyáltalán: miként lehet úgy válogatni a megfelelő alanyok és állítmányok közül, ha nem valamilyen tartalmat szeretnénk megfogalmazni?

Idáig jutva talán morgolódnak néhányan: mi köze van mindennek Péntek Imre munkásságához? Szerintem nagyon is sok. Az ő előbb már említett „kozmpolitizmusa” ugyanis arra is utalhatott, hogy nem – vagy nem eléggé – gondolkodik népbennemzetben. Ennek azonban nincs objektív mérőeszköze, hacsak nem az előbb említett minőség fogalma. Én egyáltalán nem ítélem el azt, aki világpolgár, vagy talán negatívabb hangulatú kifejezéssel: kozmpolita. De azt se tudom lesajnálni, aki

földhözragadtabban gondolkodik a magyarsághoz kötöttségéről. Ady Endrét konzervatív kortársai elítélték. Pintér Jenő irodalomtörténete szerint a századelő irodalmát az jellemezte, hogy elhajlott a nemzeti iránytól. S van-e magyarsághoz kötöttebb alkotónk Ady Endrénél? Mondhatnánk, hogy tévedni emberi dolog. De ekkorát tévedni nem illik.

Ne tévedjünk Péntek Imre megítélésében sem. Sokoldalú alkotó ő, s ez csupán költészetét vizsgálva is egyértelmű. Vannak jeles alkotók, akik inkább csak egy húrt szólaltatnak meg hitelesen, vannak, akik többféle hangszeren játszanak s többféleképpen. Péntek Imre ez utóbbiak közé tartozik. Számos olyan avantgardista-groteszk verse van, amelyeket felolvasni nehéz lenne, mert az írásképnak is jelentősége van. Most egy hagyományosabb versét idézném meg, amely gyűjteményes kötetének címét is adta, s amely némiképp válasz is az előbb tárgyalt kérdésre.

KÉNYYSZER & KÉPZETEK

*Die Muttersprache, die Muttersprache,
milyen kényelmes börtön vagy te...*

*Lapultam benned negyven évet.
Az ember legyen konzekvens,
ha már másra nincs lehetősége.*

*Jaj, de könnyű így élni!
Jaj, de nehéz így élni!
Hazai kozmopolitát
játszani még nehezebb.*

*Nyelvek zsivajgó Babelében
Szól az elveszített Éden...
Nem hallom, hogyha hívnak,
akárhogy szólongatnak –
pedig a bőrömről volna szó.*

*Itt vagyok „őshonos lakó”:
fönt a régi padláson
szúrágta láda mélyén
por őrzi – ha kell, ha nem kell –
„nemzetes” identitásom.*

*Hívogat, szól(it) az Éden,
elveszített énem...
Egyszer talán kiderül:
ki(de)formált (hogya formált),
s szabta rám a „normát”
ezen az ember(tér)képen.*

Ha most feltámadna s eljönne közénk Pintér Jenő, akinek hárman se bírnánk súlyos könyvsorozatát, bizonyára ismét csak elszörnyülködne. Mi azonban legyünk megértőbbek. S most egy olyan verset idézek meg az újabbak közül, amelyre talán még ő is rábólintana, bár hozzátenné: Vargha Gyula azért szebbeket írt. S mondaná: ha ifjú barátom ilyeneket képes írni, akkor miért fáraszt minket alig olvasható „rontolmányaival”.

KÉK SZEPTEMBER

*A fölsuhogó seregélyek
vonulása egyre mélyebb;
sebes szárnnyal felkavargók,
szinte söprik a vén tarlót.*

*Jó azoknak, akik arattak,
kamráikban gyűlt dús arany mag.
Nyugodt szívvel várják az estét,
idő kezükből nem pereg szét.*

*Köztük lesunyt fejjel járok,
ne kelljen adni semmi számot,
mert az üresség úgy zokog rám,
hogy félelemből lesz az orcám.*

*Fölpislogok a tiszta égre,
mint tegnap – ma is olyan kék-e?
némán reszket a hús magasság
cirógatva az isten-gazdát.*

Bizony ez a vers Arany János hangján is szól, de József Attiláén átszűrve, s végső soron egy ezredfordulói ember számvetése, panasza is, megnyugvása is. Nem bátorság kell ahhoz, hogy ezt meg merje kísérelni egy mai költő, hanem a tehetség mellett szerencse is, hogy sikerüljön. Meg kell menekülni az emberevők elől, Péntekké kell válni hozzá, s így szabaddá. Az Imre keresztnév ehhez már csak ráadás, isteni ajándék. S mivel e germán eredetű névben a király szó is benne rejlik, viselője, mint minden igazi költő, kiválasztott ember.

Kiválasztott azért is, mert életidejének hazai történelmét tekintve szerencsésnek mondható, hogy viszonylagos épségben és egészségben megérhette a 65. születésnapját. Amikor megszületett, mint említettem, a Molnár családnevet kapta. Aztán a Pénteket választotta. De már újszülöttként is Péntek volt, hiszen pénteki napon született. Kedves öcsémuram, nálam egy hónappal fiatalabban, én, egy szerdai ember, csak azt kívánhatom neked, amit magamnak is szeretnék: élj egészségesen, alkotóerőben minél tovább. A legújabb prognózisok szerint az évszázad közepére annyira megváltozik a Kárpát-medence időjárása, hogy narancsligetek lesznek itt. Zsenge ifjúkorunk kopasz bálványa, Rákosi pajtás csak ábrándozott erről, te akár még meg is érhetnéd ezt. S érék meg mindazok a költők, írók, akik ugyanennek az 1942-es évjáratnak a szülöttei: Veress Miklós, Kodolányi Gyula, Győri László, Konczek József, Kerék Imre, Szepesi Attila, Czakó Gábor, Nádas Péter,

Ladik Katalin, Oláh János, Serfőző Simon. Jó névsor ez a Parnasszus 42-es asztala körül.

Kedves Imre, engedd meg, hogy ne csak a magam nevében, ne csak a nemzedéktársak képviselőjében, hanem a Magyar Írószövetség elnökségének és elnökének, Kalász Mártonnak a nevében is szeretettel köszöntselek e jeles nap alkalmából.

A 75 ÉVES PÉNTEK IMRE KÖSZÖNTÉSE

Kedves Imre!

Volt egyszer egy huszadik század. Nem a legjobb, de talán nem is a legrosszabb. Te s mi is sokan ebbe az évszázadba, s ennek is a közepébe születünk. Jobb lett volna korábban? Vagy talán később? Lehetnek nemzedékek, amelyek úgy érzik, hogy túl korán születtek, mások meg azt gondolják: túl kései kor adatott meg számukra. Kinek lehet igaza? Vagy minden elődünk tévedett, s mi is csak bolyongunk az idő rengetegében, amely egy élőlény számára csak kevéske időt engedélyez. Meditálhatunk napestig, de akár évtizedekig is, visszaálmodhatjuk magunkat akár évszázadokkal korábbi világba; de képzelődhetünk arról is, hogy vajon milyen lesz az emberiség sorsa, végül is mindig oda kanyarodunk vissza, ahonnan elindultunk. A számunkra rendelt életidő ígéretei és korlátai közé.

Alighanem túlzás lenne azt állítani, hogy mi vagyunk a negyvenkettes nemzedék. A naptár szerint Te ugyan 1942-ben születted, akárcsak én, s most vagyunk, most leszünk 75 évesek. De hát nem is a pontos naptár számít, hanem mindig egy-egy nemzedék, amelynek tagjai életkorban is egyivásúak, s egyazon kornak a sorsa és sorsfordulói formálták őket még akkor is, ha számos dologban soha nem értettek egyet. Költővé, irodalmárrá, művésszé, tudóssá, tanárrá, értelmiségivé váltunk, s átélhettünk előbb ösztönösen, majd egyre tudatosabban olyan történelmi fordulópontokat, amelyeket nem mindenki élhetett túl, s amelyekből olykor egyetlenegy is túlságosan megviselt bennünket.

Kedves Imre! Hetvenöt életév nagy idő. Ezért sokan megirigyelhetnének Téged, s persze engem is, aki most köszöntelek – 30 egész nappal idősebben. Ám az elismerés legnyomatékosabban nem az életidőnek szólhat, hanem annak a munkának, annak a teljesítménynek, amelyet magadénak mondhatsz.

Erre a 75 évre persze te magad emlékezhetsz a legjobban. Ám ha egészen pontosak akarunk lenni, a kezdet, az első két-három év nem szokott az emlékezetünkben rögzülni. Ez a hiány számomra a létezés egyik nagy rejtélye. Persze én tévedhetek is, hiszen lehetséges, hogy éppen Te a kivételek közé tartozol, s a kezdetnek már a kezdete is ott bolyong benned. Az én első maradandó emlékeim Budapest ostromának hónapjaihoz kötődnek. Remélem, hogy Te szerencsésebb lehettél, s talán még 1944 késő nyarára, őszére is vissza tudnál tekinteni, a napfényes szeptemberre, a természet édenkertjére, majd a megélt és egyedül élhetőnek gondolt gyermekkorra, kinek-kinek a maga gyötrelmeivel és gyönyörűségeivel.

Ám most zárjuk az élet előjátékát, s azt az időt is, amelyben még nem ismerhettük egymást.

Hiába vagyunk egyidősek, hiába lettünk a bölcsészkar hallgatói, akkor még nem találkozhattunk, mert én csak négy évvel az érettségi után lehettem bölcsészhallgató, mivel a Kádár-rendszer származásom miatt erre alkalmatlannak tartott. Felvettek ugyan azonnal, de a tanévkezdés előtt megmásították a döntést. Nem itt van a helye, mondták, hogy a magam meg a szüleim életkörülményeit idézzem fel, de ha a Te életutadra gondolok, vallomásaidat olvasom, s ha felidézem azt a tapasztalatot, ami áthatja egész költészetedet, axiómaként jelenik meg előttünk a Rákosi-, majd a Kádár-kor kettősségeiben is egymást folytató szellemisége. Vagy inkább szellemtelenséget kellene emléteznünk?

Iskolás korodban Te is megtapasztalhattad, hogy a kommunizmus szép tájainak közelébe sem jutottunk el. 1956 októberében azt, hogy csak „pernyi szabadság” jutott nekünk, s nem dönthetünk a magunk sorsáról. Kelet és Nyugat egyetértett abban, hogy Magyarország sorsa lényegtelen a világ számára. (Persze ma is nagy az egyetértés, ha rólunk van szó.) Később a mi kis világunkban is megszületett az újabb kiegészítés arról, hogy „aki nincs ellenünk, az velünk van”. Majd eljutva az ezredforduló közelébe azzal szembesülhetünk, hogy bármit is tesz Európa, az igazából soha nem számunkra való. József Attila még elkép-

zelte azt, hogy ő tudatos jövőbe láthat, de most már attól kell tartanunk, hogy aki ilyet mond, az csaló.

Mi a költő dolga? Mit tehet a XX. század második felében, majd átlépve az újabb évezredbe? Sokféle válasz képzelhető el, s bármelyiknek lehet érvényessége. Hiszen ezer év vershagyománya is lehetőséget kínál a változatosságra. Te, Imre, egy olyan utat választottál, amelynek e gazdagságban sem volt jelentős előzménye, s amely szemben állt a nyolcvanas évek hivatalos szemléletével, vagyis hogy az emberiség a szocialista-kommunista társadalmi rendszerekben a legjobb úton halad a Kánaán felé.

A hatvanas, hetvenes évek fordulóján fokozatosan megerősödött benned a társadalomkritikai meggyőződés a rendszer alapvető elhibázottságáról. A Kádár-kor túlélést kínáló alkalmazkodása korlátok közé szorította az emberek életét. Te olyan költő voltál, aki soha nem elégedett meg ezzel a korlátozottsággal.

Ennek a kornak a költői főként a tragikum vagy az elégikusság esztétikai minőségét választották világszemléletük kifejezéséhez. Te először a groteszk felé fordultál. Ez a hatvanas években szinte különségnek számított, bár a sokarcú Weöres Sándor élt már korábban ilyenfajta szemlélettel is, majd a hatvanas évek végén Örkény István prózája, majd drámája tette népszerűvé és klasszikus értékűvé ezt a szemléletmódot. A próza persze sokkal tárgyiasabb, mint a költészet, s abban még a múlt század végén is elvárták a személyességet, s abban a pozitív értékek melletti állásfoglalást. Én úgy gondolom, hogy a groteszk olyan menekülés volt számodra, amely megnyitott egy oda s vissza is járható kiskaput. Ugyanakkor a magad számára felfedezhetted az abszurdot is. A groteszk olyanféle szerkezeti hibáját mutatja fel a létezésnek, amely nem végzetes és végérvényes, amely elvileg javítható. Az abszurd viszont javíthatatlannak mutatkozik. Igaz, átjátszanak egymásba is.

Részéről líratörténeti cselekedet volt, amikor Juhász Ferenc és Nagy László 1954 után kiforró költői útjától radikálisan eltérve megtaláltad a saját hangodat. Legalább egy évtizednek el kellett telnie, amíg mások is hasonlókat kezdtek próbálgatni.

A groteszk természetesen megtűri az iróniát is, amelyet az akkori „konszolidált” társadalom ugyancsak kritizált. Ebből a nemzedékből Petri György ironikus szemlélete vált meghatározóvá. Azon akármelyikünk okkal meditálhat, hogy nálad, egy-egy Péntek Imre-versben miként, hányféle változatban kapcsolódnak egymáshoz a groteszk, az abszurd, az ironikus elemek, s mikor találkozhatunk elégikussággal, mert hiszen erre is vannak példák.

Imre, Te nem elégedtél meg a hagyományosnak mondható hangnemek változatosságával. Tovább lépve még újabb utakat is kerestél. A hetvenes évek közepén lépett színre a neoavantgárdnak nevezett mozgalom, majd azzal szinte egy időben a posztmodern áramlat. Az előbbi főként a költészetben, az utóbbi inkább az epikában jeleskedett. A neoavantgárd – hasonlóan a régebbi, klasszikusnak mondott avantgárdhoz – lényegében minden hagyományt kérdésessé tett. Imre, Te neoavantgárd is lettél, posztmodern is. Kísérletező, kereső és mindentudó. Ki vonhatná kétségbe, hogy Te az egyik leghagyományosabb európai verstípusnak, a szonettnek kiváló s modern mestere vagy? Akár külön kisebb antológiát lehetne összeállítani pályád kezdetétől a mai napig írt szonettjeidből. S az sem lenne félrevezető, ha ezen antológiadarabok alapján próbálnánk megrajzolni pályád ívét. S ha kiegészítjük a többivel, tényleg teljessé válhat a kép. Egy régi versedet azzal fejezted be, hogy „jó volna végre hazaérni”. Úton vagy most is, de a költészetben vitathatatlanul hazaértél, otthon vagy. A szavak vándorköszörűseként számomra Te babérkoszorús vagy. Úgy legyen!

A FÉRFIKOR SZÁMVETÉSE

Rózsa Endre: „Se hía, se hója...”

Az utókor feledékenységről könyvtárnyit összeírtak már elődeink s mi magunk is, mégse törődhetünk bele abba, hogy évtizedről évtizedre egyre több vitathatatlan érték vár arra, hogy az újabb nemzedékek, de idősebbek is megismerjék, gazdagodjanak általa. Természetesen nem csak a szépirodalom alkotásairól, s nem is csupán művészeti alkotásokról vagy történelmi emlékekről van szó, ám úgy gondolom, hogy az ezredforduló két évtizedében talán éppen az irodalom vált a legnagyobb vesztesé, nyolcszáz év magyar- és több ezer év világirodalma sodródott a közgondolkodás perifériájára. Az elmúlt egy-két száz év irodalom- és művelődéstörténete, bár hullámmozgásokkal, értékingadozásokkal, de kialakított egy olyan értékrendet, amely szinte egyértelműnek mutatkozott, s amely körvonalazta azt a tudásanyagot, amelyet az érettségi szintjén művelt embernek ismernie kellett. Ehhez elvileg hozzátartozott az az igény is, hogy a felnőtt egész életében szépirodalmat is olvasó lény. Manapság, sajnos, egyesek már az irodalomtörténeti igényű közoktatás szükségességét is kezdik kétségbe vonni. S ha ezt nem is javasolják, gyökeresen szűkítenék az ismeretek körét, hiszen állítólag már nem csak Pázmány Péter vagy Zrínyi Miklós, hanem Jókai Mór, sőt Arany János is „nehéz” olvasmány a jelenkor ifjai számára.

Ha ez a helyzet a 19. század legnagyobb klasszikusaival, mire számíthatnának a közelmúlt alkotói? Például Nagy László vagy Sánta Ferenc, akikről néhány éve mondták nekem magyar szakos bölcsész-hallgatók, hogy műveik nehezen megérthetők. S mire számíthat az a költő, író, aki el sem jutott addig, hogy kötelező vagy ajánlott olvasmány legyen? Aki meghalt, mielőtt még Kossuth-díjat vagy más nagyobb elismerést kaphatott volna?

Mire számíthat például Rózsa Endre életműve? Ő 1941. október 30-án született Pécsen, tehát még most is csak hetvenesztendős lenne, ám 1983-ban súlyos betegség támadta meg, s 1995. április 18-án meghalt. A hatvanas évek végén nemzedékének egyik vezéregyéniségeként tűnt fel, megérdemelten és indokoltan. Erősítette ezt a szerepet, hogy nem egymagában, hanem egy csapattal együtt indult, a Kilencek néven elhíresült költőkkel, akiknek 1969 decemberében jelent meg az *Elérhetetlen föld* című antológiájuk. Ez a könyv irodalomtörténeti jelentőségűnek bizonyult, s Oláh János címadó verse mellett embléma-értvényűvé vált Utassy Józseftől a *Zúg március* és Rózsa Endrétől az *Elsüllyedt csatatér* is. Ez az utóbbi vers azt üzenté az állandóan a forradalmiságról harsogó kornak, hogy nincs lehetőség forradalmi érvényű cselekvésre, pedig voltaképpen szükség volna rá. Hasonlót fejezett ki, már címével is erre utalva a második kötet (*Senki ideje*) élén az *Önarckép*: „ha árulás / kinek az árulása // történelemszünet”. Elégge egyértelmű, hogy a forradalom, az árulás 1956-ra is utal. Ezt egyébként Nagy László antológiabeli előszava világosan kifejezte: a Kilencek „a torkonvágott forradalmak pirosát s gyászát viselik belül”. Belátható, hogy ez a költőcsoport nem vált a hatalom kedvencévé. Gátolták nemcsak elindulásukat, hanem kibontakozásukat is, ám ők még e korlátozottságban is érvényt tudtak szerezni maguknak. A nyolcvanas években azonban a neoavantgárd után kibontakozott a posztmodern áramlata, s ez kapóra jött a halódó szocializmus kulturális politikájának. Mindvégig paradox helyzetben léteztek ugyanis: az „elkötelezett”, a társadalmi feladatokat felvállaló irodalmat tekintették eszményüknek, ugyanakkor a valódi társadalomkritika az irodalmi alkotásokban is irritálta őket. Így szinte megőrültek az irodalmat a valóságtól elválasztani kívánó törekvéseknek. Nemcsak az akkor még negyvenéves koruk táján járó Kilencek és társaik, hanem fokozatosan az idősebbek, sőt már klasszikus alkotók is, mint Illyés Gyula, Németh László, Nagy László a perifériára kerültek, arra hivatkozva, hogy korszerűtlenek, hogy nem képesek megszólítani a mai olvasókat, beleértve természetesen az új írókat is. A klasszikusoknak ebbe az előkelő társaságába

került tehát másokkal együtt, alig ismerten, ismeretlenül Rózsa Endre. Aligha hihető viszont, hogy ezeknek az alkotóknak a művei csupán az idősebb, sőt a legidősebb korosztályhoz képesek érvényesen szólni. Igaz, minden korszak más, minden nemzedék más és más szemléletű, életérzésű, a nemzedékek láncolatában azonban sokkal több a közös elem, mint azt a mindenkori ifjak elképzelni szokták. Nem hiszem, hogy előítéletektől mentes, nyitott szemléletű emberekkel nehéz lenne megszerettetni Rózsa Endre költészetét. Álljon is itt mindjárt példaként egy olyan vers, amely kivételesen még azt az életkort is megadja, amelyben a költő megírta.

„SE HÍJA, SE HÓJA...”

Töprengés verseskönyvek mellett,

35. évemet taposván

A szívem, a vállam erős még,
se híja, se hója hajamnak,
s ha tagadnám negyvenegy őszét,
hihetnél friss-fiatalnak.
Ép szellemem és a gerincem.
(Csigolyámban a mész sokasul már.)
Gyülevész birodalmam: a nincsen,
s *ami lenne, ha volna* – koholmány.

Ami lenne, ha volna... Vajon mi?
Mi kellene, mondd, mi hibádzik?
Példást még futja dalolni,
s mersz *majd* cselekedni gigászit?
Mit akarsz, mire vársz, mire áhítsz,
ki ígéz, hova jutsz, ha elindulsz?
Bezárul a válasz, e nyár is...
Örülj, ha megáll egy üres busz,

örülj, ha Budára a kompon
átúszol egy óra gyönyörre,
S nem pottyán a satnya falombból
finnyás hernyó a sörödbbe.
Örülj, ha sötét szemeidre
még visszaragyognak a lányok...
Örülj: *Aki többre se vitte,*
förmedhet: „Még mire vágyott?”

Itt kell magamat kiröhögnöm!
(Önirónia... Hm. Kiderült-e?)
Ki ránt ki e kátyú-időből?
Rám forr vad iszapja gyűrűzve.
Ragadd meg az üstöködet – s föl!
Mindennapi már ma e példa:
magadat – te cibáld ki e helyről,
ama Münchhausen te legyél ma!

Nem adom magamat meg a múltnak!
Sorsunk – ez a dolga – betelhet;
de bennem idők igazulnak,
s igazolva jövőbe emelnek!
Utólag – minden előzmény.
Se hitem, se lejárt fogadalmam.
A szívem, a vállam erős még,
se híja, se hója hajamnak.

A magyarázó alcím megad egy műfaji érvényű kifejezést: töprengés. Értessülünk egy vers-életrajzi helyzetről: minderre verseskönyvek mellett kerül sor. A kötetek tartalmazhatják akár a szerző munkáit, akár száz más költőét is. Akaratlanul is felidéződhet bennünk Vörösmarty Mihály híres műve, a *Gondolatok a könyvtárban*, azzal a kiegészítéssel, hogy ott az emberiség történelmi sorsa a tét, itt elsősorban a szemé-

lyisége. Ott az egyetemes tudáskincs kerül a mérlegre, itt pedig egyetlen életút. Még hozzá az átlagos emberi élet útjának „felén”, amikor oly sokan jutnak „nagy, sötétlő erdőbe”, s keresik az igaz utat. Minimális eltéréssel krisztusinak is nevezhetjük a szerző életkorát, amelyet aligha véletlenszerűen nevezett meg, ráadásul ilyen pontossággal. A 35. évhez azt is érdemes magyarázatként hozzátenni, hogy ezekben az évtizedekben ez volt a fiatal életkornak szinte hivatalosan is a határa. A művész eddig számított fiatalnak. Eddig kaphatott például a „fiataloknak” fenn tartott keretből lakást. A Fiatal Írók József Attila Körének ekkor éppen Rózsa Endre volt a titkára, s betöltve az évet, le kellett mondania. A „friss-fiatalság” minősítésének érvénytelensége tehát nem is annyira életerőben, mint inkább a társadalom értékrendje szerint válik kérdésessé. Nyilvánvalóan az 1976-os esztendőről van szó, s a versbeli jelen idő még pontosít is: a nyárvég fogalmazódik meg. Maga a vers a *Tisza-táj* 1976. novemberi számában jelent meg, tehát a megírás után hamarosan egyébként a 35. évet éppen betöltve.

Mintha már vége lenne a nyárnak, ám a személyiség a „férfikor nyarában” jár, legalábbis ott kellene éreznie magát. Fizikailag, biológiai szempontból hangsúlyozottan ép és egészséges ember képe bontakozik ki. Már a vers címe is ezt nyomatékosítja: „Se hía, se hója...”. A szív, a váll, a szellem, a gerinc ép és erős volta fejezi ki a látszólagos hibátlanságot, s ezt csupán játékosan és zárójelesen kérdőjelezi meg a kezdődő meszesedés. És az sem a szellem mellé jelképes erővel helyezett gerincre vonatkozik, csak a csigolyákra. Később ragyognak a sötét szemek, s „visszaragyognak a lányok”.

Az idézőjeles verscím Adyra utal. Az ő *Álcás, vén valómmal* című költeményében szerepel ez a kifejezés, de tanulságos az egész verset újraolvasni:

„Vén, lógó fejemnek / Fiatal az arca: / Mintha a gyermekség, / Eljátszott gyermekség / Játszadozna rajta. // Ingó lábaimmal / Bátorakat lépek, / Minthogyha cél felé, / Nagyszerű cél felé / Hajtana az élet. // Barna üstökömnek / Se hía, se hója, / Mintha tán ez volna / És igazi volna: / Lelkem takarója. // Nagy szemeim olykor / Asszonyoknak

intnek, / Minthogyha az öröm / Az eleven öröm / Pártfogolna minket. // Álcás, vén valómmal / Titkon nyögve, fájva, / Ifju szívvel megyek, / Csúfolódva megyek / Az öreg halálba.”

Az üstök szó igencsak régies manapság, ám nyilván azt is az Ady-vers emléke építette be Rózsa versébe. Ez a szó inkább csak a szólásban él már (Ragadd üstökön a szerencsédet!), s közismert humorral erre játszik rá Münchhausen báró mesés története. Logikusan kap helyet tehát a báró úr is. Az Ady-vers egyébként 1908-ból való, a mindössze harmincéves költő műve, s a fiatalság és az öregség, a látszat és a valóság kettősége hullámszik át rajta. Rózsa Endre verse nem erre épül, nem a halálra, hanem az igazabb életre készülő férfi mutatkozik meg, aki nem kijelent, hanem medítál, töpreng, vitatkozik – önmagával és a köznapi életérzésekkel. Hangsúlyosan kerül át Adytól az asszony-motívum, lánnyá fiatalítva, s ahhoz is kötődve, de általánosítva az öröm képzetköre.

Akár 33, akár majdnem 35 évesen megérinthez bennünket a számvetés igénye, s bármikor szükségessé válhat, ha sorsunk valamiért kiélezett helyzetbe kerül. Ilyen lehet önmagában az is, ha véget ér a fiatalságunk. S valóban kevés vigasznak annyi, hogy az idősödésből semmit se láthat az, aki ránk tekint. A gondok megértéséhez kulcsszó a *kátyú-idő* kifejezés, amely egy létállapotot terjeszt ki hosszabb időszakra, továbbá segítenek a kurzivált kifejezések, amelyek az időbeliséghez és az értékek világához kapcsolódnak: „*ami lenne, ha volna – majd – aki többre se vitte – mindennapi – utólag*”. Meghatározó a kurziválás nélkül megismételt „ami lenne, ha volna”, a hiányérzet nyomatékosított kifejezéseként. Ez az, ami nincs, ezért nevezhető gyűlevésznek a birodalom, s a rosszálló jelentésű melléknév értékhiányra utal. Egyértelmű, hogy az elképzelt, személyesen megvalósítandó életértékek köre és maga a megvalósulás között tátong valamiféle szakadék. Igen ám, de „Példást még futja dalolni”, s ezt éppen ez a költemény is bizonyítja. Viszont ott marad a jövőre vonatkozó patetikus-romantikus kérdés: „mersz *majd* cselekedni gigászit?” Rózsa Endre persze pontosan tudta, hogy nem a Petőfi-példa legújabb megvalósítása lehetne a gigászi tett, s ezt szemlélteti közvetlenül is a néhány évvel korábbi *Petőfi* 73, vala-

mint a költői hivatással foglalkozó versek sora. A „*Se hía, se hója...*” záró versszaka nem ad konkrét választ a gigászi cselekedetre, nem értelmezi azt, ám ez nem is várható el, hiszen elhangzik az önfeladást elutasító kijelentés, s ennek alapján a dal, a mű igaz és az életet igazoló lesz majd.

E vers különlegessége, hogy sokrétű, de nem egyértelmű az életút és az életmű kapcsolatrendszere. Két sorsvonal, amely hol szorosan egymás mellett, hol távolodva fut. Nyilvánvaló, hogy a személyiség mindegyikben a tökéletességet keresi. S feltűnő, hogy a hiányérzetet nem a poéta-teljesítmény kapcsán fejezi ki. A magánélet, a társadalmi hétköznapiak hagyják kielégítetlenül, s ezt boncolgatva állítja szembe tulajdon sorsát az átlagéval. Bizony, miért lenne külön a költő élet-sorsa, mint bárki másé? A versbeli kérdések sora számtalanszor megbolygathatta a gondolkozó embert, s az öröm, a mulandó gyönyör, a ragyogás apró, megélt idilljeivel próbálkozhatott vigasztalódni. Az önbiztatás az öröme eleve korlátozott, hiszen annak miért kellene örülni, hogy működik a főváros tömegközlekedése? A gyönyör miért csupán egy órányi? A lányok sokaságának említése semlegesít, hiszen az egyetlenre lenne szükség. Különben is vége lesz a nyárnak, satnya a falomb, s kijózanító a képzeletbeli átlagembernek a nagyot akaró telhetetlenséggel szembesítő kérdése. Bizony, szükséges az önirónia, de a kátyú-idő iszapja fojtogat, s a megoldás csak a veszélyben lévőből várható. Szembe kell fordulni, szakítani kell a múlttal. De melyikkel? Nem a költői ars poeticáról van szó, akkor pedig csak az életsors lehet veszélyhelyzetben. Felidéződhet bennünk József Attila utolsó előtti verse, a kérdéseivel is: „Végre mi kellett volna, mondd?”, s a válaszával: „örülj, ha jut tüzelőfára, / örülj, itt van egy puha párna, / hajtsd le szépen a fejedet.” A drámai felhangú önirónia itt is meghatározó, József Attila azonban a legutolsó számvetéshez jutott el szárszói verseiben, Rózsa Endre pedig még csak egy életszakasszal vetett számot, azt kívánta lezárni, s az életerő át is lendítette a krízisen.

Az olvasónak persze nem feltétlenül szükséges sem a vers keletkezési korát, annak társadalmi viszonyait részletesebben ismernie, sem

a szerző életrajzát. A 35. életév és a kor felfogásának kapcsolata talán mégis hasznos közlés volt. S az sem lehet egészen felesleges, ha megtudjuk, hogy e vers megírásának időszakában a költő magánélete, házassága válságba került, végül válásra kényszerült. Bár erre egyetlen utalás nincs a vers szövegében, mégis ez a kátyú-idő elsődleges jelentése, ebből kell kiszabadítania magát. Szétfoslott a magánélet elképzelt birodalma, *ami lenne, ha volna*, az *nincsen*, s így *koholmány* megletét állítani. Azokban az években a válás még nem számított mindennapos dolognak, a versbeli kifejezés elsősorban aligha erre utal, inkább arra, hogy az ember csak magára számíthat: vagy megadja magát a múltnak, vagy cselekszik, bármennyire nehéz és fájdalmas a szakítás. Ez a költemény egy adott életrajzi helyzetet általánosít, bármely krízis megoldásának útját vázolja fel, azzal a tudattal, hogy mindez nem könnyű, s hogy ami volt, ami megtörtént, az nyomtalanul nem törölhető el. Egy interjúban vallotta meg a költő: „Életre szóló nagy traumám az, hogy annak ellenére, hogy nem terveztem én ezt a válást, ki kell bírnom a lányomtól való távollétet.” (*Olvasó Nép*, 1989. 1. 111.) S bár az új házasság boldogságot ígért, egy fiúgyermek is született, a traumát csak mélyítette az 1983. őszi tragikus betegség, az *Agy-érelzáródás*, amely kényszerűen eltörölte a „*Se hija, se hója...*” testi-lelki állapotát, s a változatlan erejű versekben az elképzelt jövőt egyre inkább a haláltudat hatotta át. Végérvényesen *koholmánynak* bizonyult az eszmény, lehetetlennek a *gigászi* cselekedet. A *fogadalmak* egy része betarthatatlanná vált. Igen, igaz: „*Utólag* minden előzmény.” S ami megtörtént, az valóban nem feledhető. Az élet végén *Az ötvenharmadik ős* elégikusan idézi fel a múltat, a *friss-fiatalságot*, s részben még a most elemzett verset is: „Ötvenharmadik ős, mit vársz még, mire még? / Nagylányunk, Lidiánk mély szemeket függeszt / a – ki tudja, hová? Bár jelenés vakít, / nem válunk soha – s itt vagy még!”

Van egy talányos sor az utolsó versszakban: „*Se hitem, se lejárt fogadalmam.*” A mondat szerkezetileg visszaental a címre, s két fele önmagában könnyen értelmezhető lenne, de együttesük rejtélyes, hiszen egy tagadás és tagadásként megfogalmazott állítás egymás mellé

helyezése. A fogadalmak változatlan érvényessége a házasságkötés esküjére, elköteleződésére kevésbé vonatkozhat, hiszen éppen az veszti el érvényességét. Inkább a személyiség következetes vállalását jelzi: a *kátyú-idő* leküzdése nem fog személyiségátformálódással járni. Az akkor következhetne be, ha *megadná magát a múltnak*. Ám mégiscsak elképzelhető az is, hogy e sor értelme szerint nem a beszélő egykori fogadalma vesztette érvényét, hanem a válság mélyülése miatt az a hite vált semmissé, hogy még minden rendbe jöhet. De ha mégsem így van, mire utalhat a hit hiányának közlése? A vers egészének összefüggésében nyilván nem a vallásos hitről van szó. Az is belátható, hogy költészetének erejéről, távlatairól meg van győződve a szerző, hisz bennük. Értelmezésem szerint abban nem hisz a vers vallomástevője, hogy a *kátyú-idő* múlttal terhes jelene megváltoztatható, a hajdani rendezettség helyreállítható, mert az „*ami lenne, ha volna* – koholmány”. Nincs más megoldás, csak a távozás. Lehetséges tehát e sornak az értelmezése a konkrét életrajzi helyzet, s lehetséges a versben nem részletezett válság szintjén. Ez a kettősség polifonabbá teszi a jelentést.

A döntés ugyanakkor kudarc is. Annak bevallása, hogy a magánélet birodalma *gyülevésszé*, az életterv koholmánnyá vált. A felelősségről nem esik szó. Tökéletes ember nincs, a felelősség mindig közös, ez a vers azonban az elmenekülés, az elindulás szükségességét hangsúlyozza abból az állapotból, amelyet mások célnak, a megállapodottság ideálhelyzetének tekintenek a munkahely, a család, a lakás háromságát elérve. Ám ha a család felbomlik, ha az otthonosság, majd a lakás is elvész, bizony kétségessé válhat a jövő, s akkor marad a versbeli jelen időben az „egy óra gyönyör” s a lányok szeme villanása. Bizony kell az ironia, kell az önironia, s a játékosnak vélt, ám groteszk rájátszás Münchhausen történetére. A mesehős lehetetlent cselekedett, s a vers hőse is erre készül, biztatja önmagát, de sejti, hogy csak a mesében biztos a csoda. S az emberi idő más, mint a mesebeli. E versben folytonosan szembesül a három idősík. Az életidőben a fiatal felnőtt éppen középkorú férfi lett. A költői munkásságban nincs elmozdulás, mindhárom idősík a mű érvényességét érzékelteti. A személyiség felnőttkori

életében történik radikális változás. Egy másfél évtizedes férfi-nő kapcsolat bomlik fel, a kezdetben nyilván ideálisnak, életre szólónak elképzelt válik folytathatatlanná. Ez a jelen. A jövő, a *majd* kérdéses még, de az életerős férfi önmagában bízva zárja le e versben a drámát.

Rózsa Endre következetesen vállalta a magyar líra több évszázados szellemi-szemléleti hagyományait, s ragaszkodott ahhoz is, hogy használja a klasszikus versformákat, ritmusokat. Pécs szülötte „pannon” természetnek bizonyult, az antik hagyományok ápolójaként kedvelte az időmértékes verselést. Feltűnően gyakorta használt anapestuszi ritmusokat, kortársai közt bizonyosan ő volt ebben a legkövetkezetesebb. Általában is megfigyelhető, hogy a magyar költészet sokkal jobban vonzódott a nyelvünk ütemhangsúlyos ritmusának könnyebben megfelelő, ereszkedő jellegű daktilusokat, trocheusokat használó sortípusokhoz, mint az emelkedőekhez. Azok közül csak a jambikus ritmus terjedt el, a jambusokkal kevert anapestuszi sor kezdettől ritka. Ez utóbbi ritmus a sok aprózás miatt jóval dallamosabb hatást kelt, az emelkedő jelleg pedig végső soron határozottságot, szellemi harciasságot is kifejezhet, amelyet erősíthet, ha az anapestus hosszú, tehát nyomatékos szótagjai a szavak belsejében helyezkednek el. Így van ez a „*Se hía, se hója...*” esetében is.

A *se hía, se hója* léthelyzet egyetlen embernél sem tarthat örökké. Van, akinek a haja hullik, van, akié fehéredik, másnak a szeme, a halála, az emésztése károsul. Egyre több hía lesz az egészségnek. A szellem is ritkán marad mindvégig ép. Rózsa Endre egészségét túl korán érték túl súlyos csapások, s korán elhagyott bennünket. Ám itt maradtak a versei. Besorolódtak nyolc évszázad legszebb magyar versei közé. Magunkat szegényítjük, ha nem ismerkedünk meg velük.

HÚSZ ÉV MÚLTÁN

Rózsa Endréről

Két évtizede távozott el közülünk Rózsa Endre. Mindössze 53 esztendő volt, s ez úgy látszik, veszélyes életkor a költők számára, mert ennyit élt Kormos István, Ratkó József, Nagy László pedig meg sem érhetette ezt a születésnapját. 53 életév kevés, de húsz esztendő az utókorból bizony már soknak számít, különösen akkor, ha ezek – Nagy Gáspár szellemes megnevezése szerint – „ezredváltó, sűrű évek”. A felnőtté válás értelmében két új nemzedék is pályára lép ennyi idő alatt, s ezeknek már az említett költők mindegyike „múlt századi”, tehát régi. Klasszikus abban az értelemben, hogy valamennyire középiskolai tananyag lehet, mint Nagy László, vagy éppen az óvodások mesekönyveinek, a Vackor-történeteknek a szerzője, mint Kormos István. Igaz, az óvodások inkább emlékeznek Vackor nevére, mint Kormoséra. Persze tekinthetjük ezt népköltésszé válózásnak, folklorizálódó klasszicizálódásnak, s ez sem kevés, még akkor sem, ha Kormos nagyszerű költészetét kevesen ismerik. Ratkó Józsefet sajnos még kevesebben olvassák, bár igaz, hogy Kelet-Magyarországon, ahol részben nevelkedett, majd felnőttként élt, szép kultusza van. A Pécsről elszármazott Rózsa Endre számára se élteben, se holtában ez sem adatott meg mostanáig. Emlékszem elégikus panaszára, sóhajtására, hogy szülővárosa, amelyben 19 éves koráig élt, amely már a gimnazistának közölte néhány versét a *Jelenkorban*, nem vesz róla tudomást, egyszer sem hívja meg, nem számít rá. Igaz, addigra a város és folyóirata már fokozatosan a posztmodern irodalom egyik fellegvára lett, s Rózsa Endrétől távol álltak ezek a törekvések. Ám Pécsnek olyan gazdagok voltak kulturális hagyományai, hogy a sokarcúságot az ezredvégen is megőrizhette volna, ha másban nem, legalább könyvbemutatókban, író-olvasó találkozókon.

Rózsa Endre életművét nem csupán azért kell felidézni, mert húsz éve halt meg, nem is azért, mert jövő ősszel lenne 75 éves, hanem azért, mert jelentős költő volt. Ha valamilyen csoda folytán ma antológia készülne nyolc évszázad magyar költészetéből, abban neki is kiiktathatatlan helye lenne. S költészetének ismerője, de akármelyik új olvasója akkor máris belekezdhet a komoly játékba: melyik lenne az az öt vers, amelyet betenne az antológiába – vagy magával vinne a lakatlan szigetre, vagy akár a Holdra. Bevallom, nem könnyű a feladat. Persze, az idős ember már tudja, hogy ha egy életművel régi a kapcsolata, s ráadásul a szerzővel egyidős lévén, szinte a jelentkezésétől kezdve folyamatosan figyelhette a pályát, sőt többször írhatott is róla, akkor különböző időpontokban nem feltétlenül ugyanazokat a verseket választotta volna ki. Még akkor sem, ha csupán a pálya lezárulta utáni válogatásokat vennénk figyelembe. Most ez lenne a listám: *Szépasszonyvölgye*, *Se hía, se hója*, *A tűz rapszodiája*, *Lélekharangszó*, *Ami megőriz*. S érzékeltetve, hogy számomra mennyire nehéz a választás, ez lenne a tartalék-ötös: (*B. D.*), *Árnyékszobrok*, *Oleander*, *Öregszik a szél*, *Az ötvenharmadik ősz*. Ha csak egyetlen verset választhatnék, a *Se hía, se hója* lenne az, ha hármat, akkor melléje kerülne *Az ötvenharmadik ősz* és az *Ami megőriz*. Az egyetlen versről néhány éve már készítettem egy elemzést (*Magyar Napló*, 2011. 11.). A *Se hía, se hója* „35. évemet taposván” keletkezett, s a költő ezt egy alcímbe közölni is szükségesnek tartotta. Az *Ami megőriz* 1991 októberében jelent meg (*Kortárs*), amikor Rózsa Endre éppen ötvenéves lett, s ő jelentősnek élte meg ezt az életfordulót.

AMI MEGŐRIZ

*Hagyna magamra a tűz
parittyás szikra-fiával.
Máglyaként hűnyjon a tűz,
hisz e láng csak megharap, átmar –
hagyna magamra a tűz.*

Hagyjon el engem a víz:
tavi hullák illata, bomlás.
Cseppenként szökjön a víz.
A tenger – az ősi hasonmás,
hagyjon el engem a víz.

Hagyna magamra az ég
üresség létrafokán bár.
A talpamig érjen az ég!
A lepke az égbe kitárva
a bálvány,
hagyna magamra az ég.

Hagyjon el engem a föld.
Tüntess, milliárd
csupa zöld uniformis!
Rögönként fogyjon a föld:
kirúgom magamat, megyek úgyis –
hagyjon el engem a föld.

Megőriz a máglya, a csepp,
meg a tenger, a lég, meg a hant is.
Tűz, víz, ég, föld – elesett.
Evezünk, a hajónk ahogyan visz.
Nem kérdés, mekkora volt,
s hogy süllyedt el Atlantisz.

De bárhová ússz – már nem feleled,
Miurunk mire vár,
míg alakja a szélbe lebeg...

...Ő, Ő örök, és
ha belehalsz is –
a fényözön-úr, a galaxis.

A vers címéből csupán annyi hiányzik a teljesebb egyértelműséghez, hogy „engem”. Ám már a legelső sor tisztázza a személyességet: első személyű vallomásról lesz szó. Mégsem ilyen egyszerű az értelmezés. Az egyes szám első személyben megszólaló beszélő ugyanis az ötödik versszakban megváltoztatja az igék funkcióját. A vers időszemlélete ugyan mindvégig egy majdan bekövetkező jövőre utal, arra, amelyik a beszélőre vár, aki felszólító, óhajtó módon sürgeti, szinte követeli ennek a jövőnek a bekövetkezését. A „megőriz” formula viszont elsőként ennek a jövőnek a jelen idejű létét állítja. Bármiféle jelzés nélkül is nyilvánvaló, hogy ez az őrzés az eddigi beszélővel kapcsolatos, de a következő, egyértelműen cselekvésre utaló ige többes szám első személyű. Az „evezünk” mindannyiunkra, minden emberre vonatkozik, s ez visszautalva a megőrzést is általánosítja. A verset lezáró utolsó hat sorban az *én* és a *mi* után az önmegszólító jellegű *te* és a nagybetűs írásmóddal is kiemelt *Ő*, azaz Miurunk jelenik meg. Ez a *te* az ige-használat dacára sem azonos már azzal az *én*nel, aki azt kívánta, hogy a tűz, a víz, az ég, a föld hagyja el, hagyja magára. A „megőriz” kifejezés ugyanis azt sejteti-közli, hogy a négy kívánság teljesült, a versben megszólaló személy már nem él, vagy legalábbis elképzei a létezés utáni sorsot. Mintha egy másfajta létezést képzelne el, hiszen evezésről, úszásról van szó. A vízmotívumnak a verszárlatban ez a kiemelt visszaterése azonban felidézheti az alvilágot is. Áttételesen erre is utalhat az elsüllyedt Atlantisz. Kharón ladikjára is gondolhatunk, annál is inkább, mert a sor: „Evezünk, a hajónk ahogyan visz.” azt fejezi ki, hogy ezt a hajót nem mi irányítjuk. S elbizonytalanító a célképzet szempontjából a „de bárhová ússz” közlése is. Legvégül azonban, az önhalottság tudata után, s nem kétségbeesésként, hanem létfelismerésként fejezi ki ez a költemény, hogy bár minden élet halállal zárul, nem értelem nélküli.

De honnan s hogyan jutunk el idáig? A figyelmes olvasó számára magától értetődő, hogy ez a mű életszámvetés. Az ötvenedik életévéhez még csupán közeledő, de – más verseiből tudhatóan – már súlyosan beteg ember az élni akarás és az elmúlástudat kettősében az utóbbit tartja meghatározónak. Igazából tehát elsősorban nem is a hagyomá-

nyos értelemben felfogott létszámvetésről van szó, sokkal inkább létezés-számvetés ez. A közelítő halál képzetével élve minden emberben felfokozódhat egyetlen személy-voltának tudata, ugyanakkor szükségképpen az is, hogy ő az emberiség része, sorsa pedig elkerülhetetlen ember-sors. Különösnek tetszik az is, hogy a vers beszélője a létrehozott életmű maradandóságáról, annak lehetséges halhatatlanságáról egyetlen szót sem ejt, s arról sem, hogy az egyetlen személynek milyen érdemei, tulajdonságai, kapcsolatai voltak. A költők gyakorta írtak életművük halhatatlanságáról, esetleg kételkedve az utókorban. Születtek olyan versek is, amelyek az átlagembert tették maradandóvá, mint Kosztolányi Dezső a *Halotti beszéd*-ben. Rózsa Endre versében csupán annyi válik lényegessé, hogy az emberre elkerülhetetlenül vár a halál. De ezt a törvényt kiegészíti azzal, hogy az emberiség által teremtett kultúrák is pusztulnak, miként Atlantisz. S ha ez bekövetkezhetett, akkor bármi megsemmisülhet, akár az emberiség is. Érdemes e gondolat kapcsán felidézni egy részletet a fiatal Bartók Bélának egy leveléből, amelyet reménytelenül szerelmesen írt Geyer Stefinek: „Egészen bizonyos, hogy egy évezred múlva, 10 ezer év múlva egész munkásságomnak nyoma se lesz, tán az egész magyar nép és magyar nyelv örökre a feledésbe sülyedt. Vagy ha még nem akkor, hát később. S mindnyájunk munkájának ugyanez az osztályrésze. Nem volna kellemes munkánkat csupán ezzel a lesújtó tudattal végezni. Ehhez életkedv és érdeklődés kell azért a szentháromságért, a melyről a levelében olyan szépen ír. Ha én keresztet vetnék, azt mondanám: »a Természetnek, a Művészetnek, a Tudománynak a nevében...«” Bartók itt nem említi az emberiség, a földgolyó elpusztulásának a keresztény vallásban és a modern természettudományban is meglévő tézisé, legfeljebb sejtelmesen utal rá a tízezer évnél is későbbi időtávlattal. Ám az „örökre a feledésbe sülyedés” képzetének pontosan megfeleltethető Rózsa Endre versének ez a két sora: „Nem kérdés, mekkora volt, / s hogy sülyedt el Atlantisz.” S e vers kapcsán Bartók Béla „szentháromságából” a legelsőt szükséges párhuzamként említeni: a természetet, pontosabban a természetelvű világértelmezést. Ugyanis ez határozza meg Rózsa

Endre költői világképét, a kései pályaszakaszban a legközvetlenebbül és legkövetkezetesebben éppen az *Ami megőriz* strófaiban.

Az általunk ismert ősi kultúrák többségének világértelmezése szerint kezdetben volt a Káosz, abból alakult ki a Kozmosz, s ennek négy alapeleme a Tűz, a Víz, az Ég és a Föld. Közülük a víz, a világóceán több változat szerint annak a káosznak az állapota is, amelyből kozmosz, azaz rend születik, s amelybe a kozmoszból visszahullhat az, ami-aki elpusztul, illetve újjá is születhet. A természeti népek rendre felismerték, hogy létezési terepüket, életüket ezen a földön élve a víz, az ég (a levegő) és a tűz (meleg, fény, Nap) határozzák meg. E fogalmakat kategóriákká emelve különböző szimbolikus világképeket alkottak, s ebben sok a rokonság a görög–római és a zsidó–keresztény kultúrák között. Az Ószövetségben Mózes első könyve magától értetődően a világ teremtésével kezdődik, leírva, hogy a káoszból miként lesz ég és föld, világosság és sötétség, Nap és csillagok, hogyan népesül be a föld, s teremti meg Isten a maga képére az embert. Vergilius dalnoka a *Hatodik eklogában* így foglalja össze a teremtést: „Mert a dal arról szólt, hogy a végtelen űrben a földnek, / tengernek, légnek csirái a tiszta tüzekkel / mint keveredtek rég; hogy minden azős-elemekből / kelt hajdan, maga zsenge világunk is, meg a mennybolt; / majd hogy kérge szilárdult már s a habokba huzódott / lassan Néreus is, mint formálódtak a testek; / s mint bámulta a föld, hogy kezd lángolni a napfény” (Lakatos István fordítása).

A tűz teremtő erő, aktív, pusztításra is képes férfi-jelkép. A víz ősananyag, női jellegű, megtisztulást, újjászületést is jelent. A tűz és a víz együtt az élet forrásai. Az ég ugyancsak férfi-jelkép, termékenységre utal, spirituális tartalmak kifejezője. A föld női jellegű, teremtés-, anyaság-jelkép, anyagi természetű, s az alvilágot és az újjászületést is magába foglalja. Az ég és a föld is egységet alkot az emberi létezésben.

Rózsa Endre versében a négy elem abban a sorrendben követi egymást, amelyet az alkímia is alkalmaz, s amely az előbb felsorolt ellentét- és egymásrautaltság-párokat is figyelembe veszi. De tudományosan is logikus, hogy előbb volt a világegyetemben a naprendszer s csak

később a víz, s előbb volt az ég, a világűrt jelentve is, mint a földgolyó. Persze nem szükséges a mitológiai és a tudományos változatokat számon kérni ezen a versen, amelyben mintha egy jelenkori, racionalista módon létező sámán végezne ön-varázslást, alászállva a földalatti és felemelkedve az égi világba.

E versben a már említett őselempárokat keresztezi-kiegészíti egy másikfajta csoportosítás. Ebben a tűz és az ég, illetve a víz és a föld tartozik szorosabban össze, s ezt a „hagyna magamra” és a „hagyjon el engem” megkülönböztetés emeli ki. Figyeljük meg: az utóbbi a nőinek nevezett, az előbbi a férfias tulajdonságú őselemekkel kapcsolatos. A víz és a föld főként az ember anyagi jellegű létének alapelemei, a tűz és az ég sokkal inkább a szelleminek. S persze mind a négy jelképe nemcsak az életnek, hanem a halálnak és a halál utáni állapotnak is. A vízről mint őstengerről és alvilági folyóról már volt szó, de akár belefúlladni is lehet („tavi hullák illata, bomlás”). A föld felszíne „milliárd csupa zöld uniformis”, de ha gödröt ásnak, „rögönként fogy” és sírhely-lyé válik, s amúgy is az alvilág, a pokol terepe. A tűz ugyan az élet feltétele, de a halotti máglya („Máglyaként húnyjon a tűz”) végül magát a tüzet is kioltja. Ám lehet a pokol tisztítótüze is. S végül az életadó Nap is megsemmisülhet. A versben az ég értelmezése a legbizonytalanabb, hiszen már az ősi világértelmezésekben szükségszerűen összekapcsoltan jelentette az anyagi természetű földi légkört, a levegőt és az égi hatalmakat, az isteni képzeteket. A versszak nyomatékos, s az egymásra rímeléssel is erősített kifejezései: „üresség létrafokán bár”, „bálvány” feltételelesen utalhatnak egy Isten nélküli égre, de akár a nem az égben lelhető Istenre is, s ezt majd a befejezés értelmezi át.

A Biblia így kezdődik: „1. Kezdetben teremté Isten az eget és a földet. 2. A föld pedig kietlen és pusztá vala, és setétség vala a mélység színén, és az Isten Lelke lebeg vala a vizek felett.” Isten tehát nem része sem a Káosznak, sem a Kozmosznak. Pontosan ezt fejezi ki a vers is. Adott az őstenger, amelynek káoszába visszahull minden létező, s adott Miurunk, akinek „alakja a szélbe lebeg” és „Ő örök”, s vele együtt a világegyetem. A mítoszok nem tudhattak a galaxisok létéről, csak

geo- és teocentrikus világképet gondolhattak el. A mai ember annyival, de csakis annyival bölcsőbb, hogy racionálisan kezelhető elképzelései vannak a Föld keletkezéséről és várható élettartamáról, de a világegyetem idődimenziói aligha tárhatók fel számára. Így logikus és modern Rózsa Endre felfogása, amely a földgolyó életidejéhez képest méri parány nál is parányibbnak az egyének létét. Már az ókori világ is mindent időben létezőnek látott: minden keletkezik, létezik, majd megszűnik, nemcsak az ember, hanem a Föld is. Persze a Tejútrendszer galaxisa sem örök, de azt is, még inkább magát a világegyetemet az emberi tudat önmagához mérten hitelesen öröknek nevezheti, akár csak azt az elvet, képzetet, amelyet a vers Miurunknak, a Biblia Istennek nevez.

Látszólag ellentmondásos a vers megőrzést közlő része: „Megőriz a máglya, a csepp, / meg a tenger, a lég, meg a hant is. / Tűz, víz, ég, föld – elesett.” Belátható azonban, hogy itt a szimbolikus őselemekről és azoknak az anyagszerűen létező változatairól van szó. A költő hangsúlyosan ezektől az ő életében is nyilván fontos szerepet játszó szimbolikus tartalmaktól akart elszakadni, s racionálisan vetni számot az elmúlással, annak fizikailag is megragadható elemeivel, amelyek, lám, mind kétarcúak: életelvűek és a halált is kifejezőek. Ugyanez vonatkozik a hajó-motívumra is: az élet tengerén ugyanúgy haladhat, mint a Léthe vizén. S ezzel máris visszatér a mű a spirituális szintre, ahol a hiteknél és a kételyeknek megfelelően többféleképpen is feloldható a „már nem feleded, / Miurunk mire vár” sejtelme. Hasonló következtetéssel zárul Rózsa Endre egyik legutolsó alkotása, *Az Isten vár*:

*Ősrobbanások, s száll a por cikázva.
Univerzum lesz minden porcikája.
Az isten vár. Valamit tartogat.*

Rózsa Endre klasszicizáló hajlamú költő volt, ami elsősorban annyit jelent, hogy a költemény szerkezetét, gondolati ívét, ritmikai, nyelvi megformáltságát mindig a hagyománykincset folytatva és gazdagítva formálta meg. Kedvelte az időmértékes ritmusokat is, különösen az

emelkedő jellegű, igen dallamos anapesztikus sorokat. Ebben a műben is ez a meghatározó, de egy lényeges különbséggel. Az első négy versszakban a nyitó sor mindig ismétlődik zárósorként, tehát igen nyomatékos. Nos, ezek a sorok ereszkedő, daktilusi ritmusúak, s ez alighanem erősíti a távozás erélyes gondolatát. Az ereszkedő-emelkedő jelleg ritmushullámszáshoz vezet, s ezt fokozza a sok rövid szótag, mert ezek lényegesen dallamosabbá teszik a művet. Ebben a hangoltságban szinte fel sem tűnik, hogy az őselemek mindig háromszor kerülnek rímhelyzetbe, s ezek az egyszótagos önrímek magukban is szinte refrénként ismétlődnek, kiemelve meghatározó szerepüket.

Rózsa Endre Pécssett, igazi városban s egyúttal a Mecsek természeti világában élve nőtt fel. Legelső verseskönyve, a *Kavicsszüret* (1970) igen gyakran és nagyfokú változatosságban élt a víz, a föld és az ég motívumkörével, a tűzzel, a Nappal akkor még ritkán. Ezeknek a verseknek a szemléletében a természetélmény a meghatározó, az anyagi jellegű valóság, gazdagon használva az adódó szimbolikus lehetőségeket, de még nem élt bennük az őselem gondolattal. Később ritkább, de egyre gazdagabb lesz ez a fajta természetélmény, s egyre jobban áthatja a gyakori ars poeticákban is a létfilozófia. Például így: „Kriptaköveken is / átfúrja, / átveri magát, / kicsírázik / a tűz levele! // S szilajodnak / a lángok: / nem / légből kapják, / fényből – / égből / harapják, / a szélből kiszaggatják, / rabságuk mélyeiről / magukkal cibálják elő // a szabadságot!” (*A tűz rapszodiája*). Az *Ami megőriz* szomszédságában már rendre felbukkan a meghalás kérdése, s ennek kapcsán az, hogy mi van a halálon túl (*Túl*). Az *Öregszik a szél* és az *Ami megőriz* szinte társversei egymásnak:

Ti üresség tárt koronái!
Tövetekben a tűz se figyel.
Hát itt van a föld is – elásni.
Gabonát belevethet akárki,
learatni se tudja mivel.

*Továtűnő mozdulatokra
a levegő hullámai
emlékeznek: fura bokra
a tájnak, a térnek, ami
magától nem tud szertefoszlani,*

s a mindenségben széjjeloszani.

Az *Ami megőriz* beszélője nemcsak az első pillantásra őselemnek alig mutakozó tűz-víz-ég-föld egyszerre anyagi és szellemi jelentéskörű fogalmaitól kívánja magát elhatárolni, hanem sorra megjegyzi azt is, hogy ennek milyenek a következményei. A tűz nem pusztító máglyaként mutatkozik meg, „hisz e láng csak megharap, átmar”, vagyis nem árt. Persze voltaképpen a Nap is máglya, s talán nem felesleges említeni, hogy a költő napimádó, a forró nyarat is kedvelő ember volt. A víz kapcsán látszólag nem személyes vonatkozásúak a közlések a következményről, ám „A tenger – az ősi hasonmás” mégis személyhez is köt, hiszen itt a tenger nemcsak a víz egyik változata, hanem a világóceán is, így minden változásnak, kezdet és vég körforgásának, a személy változó sorsának is jelképe. Itt is érdemes utalni arra, hogy a tenger motívuma Rózsa Endre költői szemléletében meghatározóan van jelen. „A talpamig érjen az ég!” a földön járó gondolkodásmód számára inkább azt a tényt rögzíti, hogy az ég valóban a föld felszínéig hatol, vagy ott kezdődik. De a lepke-motívum következtében inkább az a lényeges benne, hogy az ember a földtől elszakadva lebeghet az égi űrben, amelyet ürességnek is nevezhetünk. A lepke elsősorban lélek-motívum, a „halott” bábból kiröppenve az átváltozást jelképezi, de a létezés titokzatosságát s a feltámadást is. E versben megnehezíti az értelmezést a bálvány szimbolikus fogalma, amely a pogányság szemléletében isten, szellem jelentéskörű. „A lepke a légbe kitérve / a bálvány” kijelentés tehát három spirituális fogalmat köt össze. Ugyanakkor, mint közismert, ég szavunknak főnévként két alapjelentése van: a levegőt és a Mennyszágot is jelenti, s ezt az anyagi és szellemi ket-

tösséget a vers egymásba játszatja, amit természetessé tesz az, hogy az életnek a levegő is feltétele, az emberének a szellemi élet; a versnek viszont az az alapkérdése, hogy mi lehet a halál után. A föld kapcsán határozott személyes cselekvésről van szó: „kirúgom magamat, megyek úgyis”, vagyis ha a föld nem hagyja el őt, akkor ő fog távozni. Hová? Lélek-lepkeként a légbe? Vagy vissza- és előreutalva a szövegre, az őstengerbe: „Evezünk, a hajónk ahogyan visz.”? S ebben a halottság-állapotban, amely időtlennek mutatkozik, hiszen „már nem feleded, / Miurunk mire vár”, mégis újra belép az időtényező, hiszen a világegyetem és az Úr örök léte mellett mintha az ember számára bekövetkezne a valóságos földi után a spirituális halál is. Vagy gyakorlatiasabban értve a verset: az elképzelt után a megtörténő halál.

RÓZSA ENDRE EMLÉKEZETE

Hetvenéves lehetne Rózsa Endre, ha élne, tehát még csupán az időskor kezdetén állna ma is, ha 1983 őszén meg nem támadja a gyalázatos betegség, amely aztán 1995 tavaszán végzett vele. Aligha ötlött fel benne, amikor 1978-ban Vácra költözött, hogy bármi baj támadhatja meg. Még szinte csak karnyújtásnyira távolodott el attól az életkortól, amelyet ifjúságnak szoktunk nevezni. Sikeres embernek tekinthette magát, hiszen nyomdában volt már a harmadik verseskötete, s mire az a következő év tavaszán megjelent, megkapta a József Attila-díjat. S elrendeződött magánélete is. A kudarcba fulladt első házasság, a válás, a kislányától való elszakadás fájdalma után már egy újabb házasság boldogságának örülhetett, s újszülött kisfiával érkezhettek erre a lakótelepre. Pécs városának szülötte hosszú fővárosi évek után azért is otthonosan érezhette magát itt, mert Vác is hegyek alján terül el, ez is ősi lakott település, ezeréves város, amelyben a múlt és a jelen, a természet és a társadalom szervesen és megélhetően kapcsolódik egymáshoz, s mindennek hangulata és gondolatísága egyezett személyiségével. Úgy gyanítom, most is itt élhetne, ha betegségének természete és munkahelye miatt a közlekedés bonyodalmassága nem kényszeríti arra, hogy visszatérjen Budapestre, ahol 1995 tavaszán elhalálozott.

Bár Rózsa Endrének csak 1970-ben jelent meg az első kötete, ez abban az időben nem számított rendkívüli késedelemnek. S már az előző évben felhívta rá s költőtársaira a figyelmet a Kilenceknek elnevezett csapat antológiája, az *Elérhetetlen föld*, amely elsőként jelentette be a lassan konszolidálódó Kádár-korban az irodalom autonómiaigényét, s hangsúlyosan fejezte ki, hogy a fiatal nemzedék folytatja a magyar irodalom legnemesebb hagyományait, s nemzeti és kritikus szemléletű. Már az antológiában feltűnést keltett a nemzedéki életérzést tudatosító vers, *Az elsüllyedt csatatér*, amely a kor forradalmi romantikájával szembeszállva jelentette ki, hogy se forradalom, se normális

cselekvési tér nincs a társadalomban. Egy néhány évvel későbbi Rózsa Endre-vers szerint a *történelemszünet* korszakában kell élnünk, újabb évek múlva pedig *történelem-eltérítésnek* nevezte a magyar nép évszázadait, amelyekben egyre *elérhetetlenebb* minden nemes cél. Ezek a költői képek tehát nem csupán a fiatalok életének erős korlátozottságát fejezték ki, voltaképpen az egész társadalomra kitágították érvényességüket. Idővel maga a szocializmus kora vált történelemszünetté, eltérítéssé, a korszak lezárultával a kezdetekhez kellett – kellett volna – a lehetséges mértékben visszatérni.

Rózsa Endre tudatos költő volt, igazi poeta doctus, aki igen alaposan ismerte a mesterség minden elsajátítható titkát, ugyanakkor a világ költői birtokbavétele számára egyenlő mértékben volt képi és nyelvi, valamint gondolati feladat. Intellektuális költőnek szoktuk az ilyen alkotókat nevezni, s ez persze nem a minőségre utaló, hanem szemléleti, módszertani megnevezés. Az elvontság, a gondolatiság, a pontosság, az érzelmesség és a képszerűség egyéni szintézisét valósította meg, s ezt kötetjeinek címei is tanúsíthatják: *Kavicsszüret*, *Senki ideje*, *Kietlen ünnep*, *Az anyag emlékezete*, *Szomjúság örökmécsei*, *Árnyékszobrok*, *Az ámokfutó álmái*.

A költő legfontosabb cselekedete a verse, ám valamiként mind-egyikbe beszívárog az egész ember: kenyérkereső munkájával, közéleti tevékenységével, családi életével, baráti és más közösségeivel. Rózsa Endre tevékeny ember volt: dolgozott újságíróként, tisztviselőként, könyvkiadóban szerkesztőként. A hetvenes években második elnöke volt a Fiala Írók József Attila Körének. Nagy László útmutatását követve ő is testvéri kapcsolatba került a bolgár irodalommal, de más nyelvek költőit is fordította. Azt vallotta, hogy a férfi élethivatása: alkotni, szeretni és utódokat nevelni. Számára magyar volta kitüntetés és kötelesség volt. Tudta, hogy meg kell felelnie a sok évszázados nemzeti tradíciónak. Olyan években vált éretté költészete, amelyben igen radikális szemléleti és formai-nyelvi újdonságok jelentkeztek. Ő azzal hárította el a korszerűtlenség vádját, hogy formailag következetesen „konzervatív” maradt ezen a szomorú ezredvégen is. Bár szeretett ját-

szani, vallotta, hogy az nem elég, s hogy egy széthullni készülő világban többszörös értékke válhat a fegyelem: a gondolatban, a nyelvben, a képekben egyaránt. Verseit olvasva beláthatjuk azt is, hogy a pontosság, a zeneiség ellenpontként a létezés harmóniáját villantja fel. Betegen, pokoli bugyrokot megjárva is ragaszkodott ehhez, a semmivel farkasszemet nézve is a lét értelmét kereste.

Rózsa Endre mediterrán lélek volt. Alkata szerint a kiegyensúlyozottság, a derű embere. A nyaré, napfényé, s a vízé, amely az emberiségnek ugyancsak ősi szimbóluma. A forrás, a tó, a folyó, a tenger. Itt Vácon a Duna mindennapos közelségében lehet élni, s Rózsa Endre másik nagy élménye a bulgáriai utakról a tenger, más nyarokról a Balaton. Éppen ezekben a váci esztendőkből születtek leginkább a vízmotívumot középpontba helyező alkotásai. A tragikum és a fenség, a halhatatlanság és az elmúlás, s bizony a szépség és a boldogság is ott hullámszik e versekben, akár csak az életben. Nagy Lászlót idézve, *Arccal a tengernek élt ő is*, s halála óta ott áll a magyar költészet nyolc évszázados panteonjában, *öntve szoborrá*.

RÓZSA ENDRÉRŐL SZEMÉLYESEN

Rózsa Bandival csaknem egy időben születtünk. Ő három hónappal korábban, mint én, ő Pécsen, én pedig a fővárosban. Szüleinek szegénysége és kamaszkori ábrándjai miatt a II. Rákóczi Ferenc katonai középiskolába jelentkezett, ám az első évet elvégezve az 1956-os forradalomnak köszönhetően megszabadult a katonai kiképzéstől, s visszatért Pécsre, gimnáziumba. Számára logikus volt, hogy bölcsészhallgató legyen, hiszen már kiskamaszként verselgetett, az érettségi évében pedig versei jelentek meg a *Jelenkor* lapjain. Az egyetemi évek alatt előbb a bölcsészkar *Tiszta szívvel* című időszaki kiadványában, majd folyóiratában is közölni kezdték verseit. A Kilencek néven megszerveződő költőcsoport 1966–67-re összeállította a maga antológiáját, ezt azonban elutasították a kiadók. Hosszas próbálkozások után végül az Írószövetség elnökének, Darvas Józsefnek a támogatásával sikerült könyvüket megjelentetni 1969 karácsonyára. Az antológia az akkori ifjak nagy részét szinte azonnal meghódította. Néhány versüket ismerem már, de elkötelezett hívükké akkor váltam én is.

Mivel én több év késéssel válhattam csak bölcsészhallgatóvá, diákéveinkben kevés volt az átfedés. Lényegében csak 1970 után ismerkedhettem meg velük, természetesen Rózsa Bandival is. Az Írószövetségben nyilván a fiatal írók valamelyik rendezvényén találkozhattunk először, vagy a szövetség KISZ-szervezetében, vagy az elsőkötetes költőket bemutató sorozatban, melyet Fodor András szervezett talán 1961-től. Bandinak 1970-ben jelent meg az első önálló könyve.

Már az Írószövetség létrejötte után, 1950 táján történtek kísérletek arra, hogy összetereljék a pályakezdő írókat, s létrehozzanak számukra egy szervezetet, amely mintegy előkészítője lehetne a majdani szövetségi tagságnak. Mindezt tartósan csak 1973 tavaszán sikerült elérni. Ekkor jött létre a FIJAK, amely 1987-ben JAK néven újjászerveződve és önállósodva folytatta tevékenységét, s eleinte 35 évben jelölte meg

a felső korhatárt. E szervezet létrejöttében komoly szerepe volt annak, hogy az Írószövetség KISZ-szervezete 1971-ben újjászerveződött Szentmihályi Szabó Péter irányításával, s érdemi szakmai munkát kezdett végezni. Ezt belátva jutott el oda az állami vezetés, hogy nagyobb mozgásteret engedélyezett a fiataloknak. A FIJAK első elnöke Marosi Gyula lett, ő azonban váratlan politikai bonyodalmak miatt lemondott, s a vezetőség ekkor, 1974 elején választotta meg Rózsa Endrét, aki 1977 végéig, tehát 35. életévének betöltéséig a szervezet titkáraként dolgozott. Én pedig mint KISZ-titkár a vezetőség tagjaként Rózsa Bandi legkövetlenebb munkatársa s hamarosan barátja is lettem. Ebben annak is lehetett némi szerepe, hogy mindketten pestszentlőrinci lakosok voltunk néhány éve.

Elég gyakran találkoztunk, lakásainkon is, Bandiék lányával és a mi kettő, majd három gyermekünkkel.

Bandit én rendkívül nyugodt, kiegyensúlyozottan élő személyiségként ismertem meg. Egymással nem vitatkoztunk, hanem eszmét cserélünk. Egyetértettünk abban is, hogy számunkra József Attila a közelebbi múlt legelőbb példaképe, s abban is, hogy Nagy László a jelenkor egyik legjelentősebb művésze. Ízlésünket az is egymás közelébe sodorta, hogy ő a *Tiszta szívvel* 1966-os számában hosszasan elemezte *A zöld angyal* versvilágát, egy évvel később én ugyanerről a műről készítettem örömmel szemináriumi dolgozatot Király István tanár úr részére.

Bandi igazi pécsi lélek volt. Nem véletlenül született ott. Fenntartás nélkül azonosult a hegyoldalakkal, a Mecsekkel, a Dunántúllal, egész Pannóniával, mintha valóban a régi rómaiak örökösének született volna. Nemcsak a hegyek déli lankáit szerette, hanem a forró, tüzes nyarakat is. Nyaranta otthon érezte magát Szigliget partjainál, s mint néhány verse tanúskodik erről, Bulgária tengerpartján is.

Ő Pécsen a Sándor utca 14. számú házban nőtt fel, szinte közvetlenül a hegyek alján. Apjával nem annyira kirándulni jártak a Mecsekbe, hanem sokkal inkább gombászni, tüzelőt gyűjteni. Ha a népes családnak nem volt vacsorája, segített a gomba, s a tűzrevaló is hasznosnak bizonyult a nagy szegénységben.

Bandi már tízegynéhány évesen kezdett verselgetni, gimnazistaként pedig lassan szinte szakemberré vált. A verselés mellett az éneklésben is jeleskedett. Édesapja a pécsi börgyár dalárdistája volt, s ő is járt vele – testvéreivel együtt – énekelni. Családi körben sem hanyagolták el ezt a szép szokásukat. Alighanem a ritmus- és dallamérzéknek is komoly szerepe lehetett abban, hogy verseinek először a dallama és ritmusa született meg, formálódott benne, s csak aztán kapott szöveget. Ennek egyik jellemző példája lehet első, érettségi előtt megjelent publikációja, akkor még Rózsa András néven a *Jelenkorban*:

TAVASZI DOMBON

*Pihegő, puha dombra a húnyt havú, lomha
Idő felüdülni zihálva szökött,
Csupasz ágak alatt ibolyákra fakadt,
S fürdött a rügyek pihe-bolyha között.*

*Kirohanva pirulva a kis hegyi útra,
Feljöttem a lanka szelid vonalán,
A lapályban a sáros arany színű város
Felhő-habokat lihegett szaporán.*

*Csak álltam a dombon, a sokszínű gondon
Töprengve, mi hajtja az életet így,
Hogy a sír mire ásít, ha zsendül a pázsit,
S miért, hogy a fény olyan álnok, irigy.*

*Sugaraktól ígéztén a nap felé néztem,
Az ég poharába szívem belehullt,
Kivirultak a vásznak, a könnynek, a gyásznak
Nyomát letörölte a hószavú múlt.*

Bandi katonai középiskolába részben apjával folytatott vitái, részben kamaszkori romantikus olvasmányai okán került. Ha végez, aligha kerülhette volna el azt, hogy katonatisztté neveljék. Az intézmény az ő szerencséjére harmadikos koruk után megszűnt, így hazakerülhetett Pécsre. A katonás kiképzés viszont hatalmas fegyelmező erő. Minden kamaszos szélsőséget korlátok közé kényszerítenek. Bandi az évek során nyugodt, kiegyensúlyozott emberré vált, s ezt a magatartását később egyetemistaként, majd a FIJAK titkáráként is megőrizte, érvényesíteni tudta nehéz körülmények között is.

Kezdetben tartós boldogságot ígért Bandi házassága a szintén bölcsész Vörös Évával. Idővel lakást kaptak a lőrinci KISZ-lakótelepen, s megszületett Lídia lányuk is. De valami megzavarta köztük a harmóniát. Bár nem mutatták semmi jelét, legfeljebb sejteni lehetett a gondokat. Bandi egyszer annyit mondott nekem, mintegy vallomásként, hogy az ember három dolgot szeretne élete során: verseket írni, szeretni és gyereket nevelni. 1976-ban végül elvált, s nyilván már valamivel korábban rátalált Klárára, akit hamarosan feleségül is vett. 1978 elején megszületett gyermekük, Dániel. A válás után ugyancsak Lőrincen meglehetősen szegénységben béreltek egy mosókonyhaszerű helyiséget, ahol se fűtés, se víz nem volt, csak az udvart használhatták. Közeledett a tél. Mi pedig, mint háromgyerekes, s még éppen fiatalnak számító szülők kaptunk egy háromszobás szövetkezeti lakást a kőbánya-újhegyi lakótelepen. Bandiéknek felajánlottuk, hogy költözzenek hozzánk, hiszen várhatták, hogy hamarosan kapnak Vácon egy kétszobás lakást a Művészeti Alap segítségével. Amikor a baba megszületett februárban (?), Klári az ő édesanyjának lakására vitte a családot, s heteken belül költözhetek mindannyian Vádra.

Bandi az egyetem elvégzése után az Eötvös Klubot vezette, 1967–68-ban nevelőtanárként dolgozott, majd 1968 és 1979 között egy üzemi lap, a *Fonómunkás* szerkesztőségében dolgozott, s közben járta az ország fonóipari üzemait is. Ezután körülbelül egyetlen esztendeig a Művelődési Minisztérium irodalmi osztályán dolgozott. Utána a Móra Kiadó szerkesztője lett, ahol igazán kedvére való feladatot kapott.

Elsősorban az első kötetükre váró fiatal költők kiadói-szerkesztői munkáját végezhetette, s így módon az 1977-ben elhunyt Kormos István, majd a Mórától 1980-ban az Írószövetség titkárságára került Nagy Gáspár addigi munkáját folytathatta. 1990 után a Móra Kiadó is sok változáson ment keresztül. Bandit idővel nyugdíjazták mint beteg embert.

Történt ugyanis, hogy 1983 késő őszén Vácott Bandi éppen egy előadást tartott a Babits-centenárium alkalmából a művelődési házban. Előadása közben kis szünetet kért, nem érezte jól magát. A munkát azonban nem tudta befejezni. Negyvenegy évesen agyembóliát kapott. Olyan súlyosan megbetegedett, hogy egy ideig beszélni sem tudott, a jobb lába lebénult. Mintegy másfél év után mondhatta csak azt, hogy nagyjából felgyógyult. Szellemileg teljesen, nagyszerű verseket írt, de a jobb kezét csak csonkán-bonkán tudta használni. Mi a váci kórházban szembesülhettünk szomorú állapotával, majd örülhettünk folyamatos gyógyulásának. A kiadóban is újra tudott dolgozni. Ahhoz is kaptak segítséget, hogy az ő számára most már nehezen megközelíthető váci lakás helyett kapjanak egy fővárosit a Füredi úti lakótelepen 1985 táján. Ugyanazon a lakótelepen élt Utassy Jóska is, s ennek Bandi különösen örült. Amiként annak is, hogy még gyerekként előbb a színészmesterséget, majd a versírást próbálgató fia Utassy Jóska tanítványa lett.

Ennek a baráti-életrajzi kapcsolatnak nagyon szomorú a végki-menetele. Tudtuk, hogy egyre több gondja-baja van az egészségével. A rokkantsága is egyre jobban megviselte. Alighanem egyre magányosabbnak érezte magát. Gondolom, hogy orvosokhoz se nagyon járt, nem ellenőrizték rendszeresen. Arról is szállongtak hírek, hogy többet iszik, mint jó lenne. Én soha életemben nem találkoztam vele boros állapotban. Egy-két pohárral mindig megelégedett.

1995. április 18-án délután különösen furcsán érezte magát. Kihívták az orvosi ügyeletet, majd a mentőt. Addig lefeküdt pihenni, és elaludt. Már nem lehetett felébreszteni, mire megérkezett a mentő. Állítólag a mája mondta fel a szolgálatot. 54 éves volt, javakorabeli férfiként távozott váratlanul közülünk.

Jó baráttól búcsúzni szörnyen fájdalmas, még nehezebb, ha gyászbeszédet kell mondanunk. A sírnál Oláh János és én szóltam róla. Nekem ez volt életem legelső ilyen feladata, s a legfájdalmasabb is.

Vác városa tisztelettel ápolja Rózsa Endre életművét. Barátjának, Németh Péter Mikolának a kezdeményezésére a város emléktáblát állított a váci Vám utca 14-es épületének falára 2012. november 30-án, majd egész napos rendezvénysorozatot is szervezett.

A Magyar Írószövetségben 2011-ben és 2016-ban is rendeztünk emlékünnepeket, amelyen megjelent Rózsa Klára és versmondással is szerepelt Rózsa Dániel. Én is beszéltem a költőről.

UTASSY JÓZSEF

Portré

Utassy József versei komoly irodalmi folyóiratban először 1965 decemberében jelentek meg, tehát 25. életében. Nemzedéktársaihoz hasonlóan ő is csak késleltetve kezdhetette el pályafutását. Magyarázatul szolgálhat erre az is, hogy a hatvanas éveket irodalmunk egyik virágkorszakának nevezhetjük. Fokozatosan enyhült a diktatúra, az idősebb nemzedékek számos tagja is újrakezdőnek számított, a fórumokhoz képest hirtelen sokan lettek az alkotók. Megfontolandó az is, hogy az 1953 utáni évtizedben szemléleti-poétikai forradalmak zajlottak le, leglátványosabban a költészetben. Ma már klasszikussá vált életművek bontakoztak ki vagy újultak meg, s ezek mellett különösen nehéz volt az önálló hangot megtalálni, észrevehetően kezdeni a pályát. Utassy József jó érzékkel választotta ki a saját tehetségéhez leginkább illő utat. Gyerekkorától ismerte, magáévá tette a népköltészet szövegeit és dallamait. A kortársak közül részben ahhoz a látomásos-szimbolikus-mítosz költészethez kötődött, amelyet a népköltészetből kiindulva Juhász Ferenc és Nagy László valósított meg, részben pedig ahhoz az Illyés Gyulához, aki a tárgyiasságra törekvő újnépíesség vezéregyéniségeként kezdte a pályát, majd az 1950-es évektől egyre polifonabb gondolatiságot és poétikát dolgozott ki. Lényeges az is, hogy ezek az életművek erőteljesen kapcsolódtak a magyar irodalom sok évszázados hagyományához: a nemzeti sorskérdéseket számon tartó felelősségtudathoz. Hiányos lenne azonban a kép, ha Utassy kapcsán nem esne szó a kor két másik nagyhatású és újító szellemű alkotójáról: Weöres Sándorról és Pilinszky Jánosról. Korántsem véletlen, hogy előttük is versekkel tisztelgett az ifjabb pályatárs, akinek tájékozódása korántsem volt egyoldalú.

Látomásosság és tárgyiasság összebékítése már a kezdet kezdetén megmutatkozik, s egyre tudatosabbá és teljesebbé válik. Az életmű teljességében már a korai versek is a később kibontakozó öntörvényű költői világ lényeges elemeit villantották fel. Nemzedéktársai közül kevesekről mondható el, hogy ennyire szervesen egységes a pályáivük. A kritikusok egy része elerőtlenedésnek tekintette, hogy a költő újabb és újabb könyveiben rendszeresen szerepeltette régebbi verseit is. Pedig ennek más a jelentése. Egyszer sem lehet tetten érni a költőt, hogy funkciótlannul helyezné el egy újabb ciklusban a korábbi művet. S egy-egy fontosabb vers több ciklusban is megtalálhatta a helyét. Az életmű az önszemléletben is egységesnek bizonyult. Ezt tanúsítja, hogy gyűjteményes köteteit gondosan szerkesztette meg, s még az utolsó években is következetesen foglalkozott az időrendtől függetlenedő ciklusokba szervezéssel. Olyan típusú költészet ez, amelyben minden változás ellenére is az egység a döntő. Utassy József egyetlen könyvet írt egész életében, miként Baudelaire, csak ő nem annyira a romlás virágait, mint inkább a virágok romlását énekelte meg.

A hatvanas-hetvenes években sokan törekedtek arra, hogy a látomásos és a tárgyiasság lírai szemlélet lehetséges szintézisét keressék. Szinte korsajátosság ez, a Nagy Lászlóék sikere utáni líra egyik jellegzetes törekvése, amelynek megvalósítása költői műhelyenként változó. Utassy szemlélete alapvetően racionális. Nem rejtélyesnek, megismerhetetlennek tartotta a világot, hanem beláthatónak és megérthetőnek, ahol a jelenség és a lényeg, a kép és a jelentés közti út bejárható. Költői látomásait, még ha van is erős mítoszi sugárzásuk, mint például a *Magyarország!* vagy a *Tengerlátó* esetében, nem a mítoszi jelleg határozza meg, hanem egy racionális szimbolikusság. A hatvanas években vált tudatossá, Csoóri Sándor esszéjének köszönhetően, hogy a népköltészetben a szürreális jelleg is ősi sajátosság. Nyilván azért, mert jelen van az ember képzeletében, álmaiban is. Utassy József költészetében azonban nem a szürreális, hanem a reális-racionális szint a meghatározó. Ami leginkább szürreálisnak bizonyult számára, az nem más, mint a huszadik század drámaisággal telített világa, s ezt nemcsak az

emberiség és a magyarság, hanem a költő családi és egyéni életútja is sűrítetten mutatta fel. Ezt tartotta fontosnak néven nevezni és világgá kiáltani.

Költészetével foglalkozva három tematikusan is megjelenő tragédia említendő az életsorsban. A gyerek mindössze másfél éves, amikor az édesapja utolsó útjára indul: a frontra. Ez növesztette fel az árvaság, s ahhoz kapcsoltan a háború, a halál motívumát. A második az 1974-ben rátörő rendkívül súlyos idegbetegség, amely hosszú éveken át gátolta alkotómunkáját, s amelytől teljesen soha nem tudott megszabadulni. A harmadik pedig fiának húszévesen bekövetkezett halála. A háború nem volt közvetlen élménye, megtapasztalhatta viszont a Rákosi-korszak, 1956, a megtorlások, a hatvanas évek világát, folyamatosan szembesülhetett a magyar és a világtörténelem menetével, az ideál és a valóság döbbenetes különbözőségével. Ez hívta életre 1968. március 15-én első nagy hatású, szinte népdallá vált versét. A *Zúg Március*, ez a Petőfi Sándort életre varázsolni akaró mű segítséget kér, igazságtételre szólít fel:

*Szedd össze a csontjaid, barátom:
lopnak a bőség kosarából,*

*a jognak asztalánál lopnak,
népek nevében! S te halott vagy?!*

*Holnap a szellem napvilágát
roppantják ránk a hétszer gyávák.*

*Talpra, Petőfi! Sírodat rázom:
szólj még egyszer a Szabadságról!*

E költészetben a szabadság-szimbólum meghatározó szerepét elsősorban nem a Petőfi-jelkép követése hívta elő, hanem a megtapasztalt szabadsághiány. Különösen szembeötlő lehetett ez azokban az ötvenes

években, amely folyamatosan azt tanította, hirdette, hogy a magyar nép ezer év után végre szabadságban él, s azokban a hatvanasokban, amely radikálisan korlátozta március 15-e megünneplését. Nem csupán a természetellenes árvaság, hanem ez a kiélezett társadalmi ellentét is kifosztottá teszi az embert. Gyerekként és fiatalemberként egyaránt megélhette Utassy József a közösség és az egyén szintjén is a szabadságeszme megcsúfolását, s külön-külön állampolgárként és költőként. Hiszen lehetett verseket publikálni, de nem akármit és akárhol, lehetett kötethez jutni, de nem megalkuvás nélkül, s bizony még a kritikai visszhangot is irányította a hivatalos irodalompolitika. A társadalom betegsége is szerepet játszott abban, hogy az alkotó beteggé vált, s nem csupán művészként, hanem emberként is poklot kellett járnia. A közvetlen tapasztalat a magyar társadalom betegségét diagnosztizálta, a történelem tanulmányozása ennek általánosságát tanúsította. Innen jutott el a költő odáig, hogy végül az emberiség egészét tekintette betegnek.

A *Tank* látomásának középpontjában még a költő és a hatalom ellentéte áll, s egyúttal az „udvari énekesé” és a független költőé, s az utóbbit kívánja a hatalom, a „tank” megsemmisíteni, a Holdra száműzve őt. Mióta költő van, létezik ez az ellentét, a vers az ókort idézi meg, eszményként Szapphót, aki

*tündökölte, ami nagyon fájt,
amibe belepusztul egy ország;
s ha volt jutalma – nincs is nagyobb tán:
dalait szerelmesek ragyogták.*

A tank motívuma megjelenik később az *Iszonyú lesz* látomásában is, amely a Föld halálát idézi meg, keserű végrendeletként:

*Ó, nemcsak én,
jaj, nemcsak én,
elmúlik egyszer minden,
megfeketedik majd a fény,*

*homokba fulladnak folyók,
partjukon gyászfák zörögnek:
íme a világ, világod!
Öröknek hitted, öröknek.*

Az egyetemi évek alatt, a költővé válás esztendeiben formálódtak meg Utassy József esztétikai, líraelméleti elképzelései, amelyeket később néhány axiomatikus közlésben foglalt össze. Egyébként úgy tartotta, hogy az irodalomnál „sokkal gyönyörűbb a hétköznapi világ”. S azt is gondolta, hogy „nem lehet más a tehetség, mint egy hatalmas energiájú beleérzőképesség” (*A kikelet fia*). A mű létrehozásához pedig a koncentrálóképesség maximuma szükségeltetik (*Életünk*, 1979. 8.). A líra tehát energiaátvitel, egyúttal pedig képek rendszere, vagyis a rendezettség, a rendszerszerűség is lényeges. Ezért tartotta szükségesnek, hogy versszövegeit végérvényessé fogalmazza, hiszen – nyilván József Attilára gondolva – tudta, hogy a vers minden pontja archimédeszi. Ezt így fogalmazta meg: „nem szoktam fölösleges dolgokat leírni. Nagyon meggondolom, hogy azt a sziszifuszi sziklapontot mikor teszem a vers végére. És ha már kitettem azt a pontot, akkor az a vers már tőlem független.” (Uo.) Az önéletrajzi vallomás szerint: „Azokat a költőket, írókat szeretem, akiknek duendjük van. Értük tűzbe tenném mind a két kezemet! Mert látni vélem fejük körül a piros derengést.” (*Árgus*, 1990. 2.) Tegyük hozzá: Utassy József költészetének van duendéje. (A duende fogalmát García Lorca révén ismerjük. A spanyolok szemléletében a költészet mágikus erejének ez a titokzatos erő, fekete hang, halálközelség az éltetője.)

Az első kötet, az 1969-ben megjelent *Tűzem, lobogóm!* egészében hangsúlyos a tűz, a fény, a láng, a lobogás motívumköre. A március-jelkép nemcsak a forradalmakat sugallja, hanem az ifjúkor forradalmas állapotát is. Az ifjúság, a tavasz, a szél, a szerelem is állandó motívum, s akár azt is mondhatjuk, hogy a verseknek ez a vonulata: variációk sora egyik legszebb népdalunkra – *Tavaszi szél vizet áraszt*. Tehát az elementáris életöröm verseit is olvashatjuk, sőt ez a szemlélet mutat-

kozik nyomatékosabbnak. A fiatal költő egyszerre éli bele magát a felnőtté válásnak, a világ birtokbavételének szépségébe, a társadalmi lét korlátozottságába és a közösségéért felelősséget érző költőszerepbe. Nem a szereppel van gondja, hanem a világgal, azt tekinti megjavítandónak.

A rokonszenves és sikeres pályakezdést meredek felívelés, ragyogó beérkezés követte. Bár a *Csillagok árvája* 1977-ben többéves halogatás után jelenhetett csak meg, nemcsak az egyéni pályán volt meghatározó esemény. Néhány évvel később Görömbei András így összegezte, máig érvényesen, a hatást: „az utóbbi évtized egyik legnagyobb költői eredménye volt irodalmunkban a *Csillagok árvája*. A nagy költészethez nélkülözhetetlen lenyűgöző erkölcsi tartás társult benne igazi költői erővel, az egyes képek és versstruktúrák óriási feszültséget tartottak verseiben művészi fegyelemben. Adyra emlékeztető indulatát, kozmikus távlatú látomásosságát plasztikus, mégis robbanó erejű létvíziókba fogva újíttotta a magyar líra sokak által folytathatatlannak vélt közösségi érdekű vonulatát” (Görömbei András: „Ki viszi át...?” 241.).

Ezekben a versekben a korai versek tavaszi hangoltságú világát nem a termő nyár váltotta fel, hanem az ős, amely elsősorban nem a betakarítást hozta magával, hanem az elmúlást. Az *Őszvilág* egyúttal a jelen „Júdás ideje”, s ez a fogalom lett később az első gyűjteményes kötetnek a címe. Az elmúlásnál is hangsúlyosabb a *Hitfogyatkozás*:

*Győzelem? Harminc ezüsttel győztek!
Énekelem hát: júdás idő ez,*

*s úgy meredek a kereszt fiára,
kiroppan bogyószemem világa.*

Ezzel állítja szembe az alkut nem vállaló erkölcsi helytállás parancsát, az éneklés kötelezettségét. Eszménye a prométheuszi ember a *Csillagra zárt egek alatt*:

*Itt, e csillagra zárt egek alatt,
hol csak a cellám lenne tágabb,
kímélj a kaukázusi kintól:
Huszedik Század!*

Az énekmondó egyre drámaibb feszültségű helyzetekkel szembesült. Már nem azt mondta a költő, hogy övé a világ, hanem azt, hogy a világé vagyok, a tettek, sorsom elöl nem menekülhetek, fölfeszülök az írás keresztjére. Megváltva és megváltódva olyan versek sora születik, amelyek a létezés legalapvetőbb kérdéseire adnak drámát kibontó és feloldó választ. A költő szemlélete összetett, s nemcsak a dolgok színét és fonákját, például a születőben az elmúlót látja meg, hanem a rétegzettséget is. Ez mutatkozik meg az emberről alkotott képében is. Felfogása szerint az emberlét alapvetően hármas rétegzettségű: a személyiséglét, a magyarságlét és az emberiséglét hálórendszerében működő. Sarkítottan fogalmazva a *Tengerlátó* elsősorban a személyiséglét, a *Magyarország!* a magyarságlét, a *Pohárköszöntő* az emberiséglét költeménye, de mindegyik versben ott bujkál mindegyik réteg. Olykor egymásra utaltságuk is lényegiként mutatkozik meg, mint például a *Pohárköszöntő*ben:

Egy árva mondatot ragyogj csak:

*EMBERNEK MAGYART,
MAGYARNAK EMBERIT!*

Az őszvilág képzetköre korán feltárta a személyiséglét növekvő gondjait, ám a *Tengerlátó* költőjének következő útja a „pokolba” vezetett. A hetvenes évek második felében már *Pokolból jövet* írta verseit, a létezés mélységeibe vetett ember méltatlan állapotának tapasztalatával. Önnön állapotának kritikus, önironikus megjelenítése korán megjelent a költő verseiben, s ezt egyéni szóeleményekkel is kifejezte: „szeptemberedek”, „varjúhódok”. Ekkortájt felerősödött ez a kegyetlen őszinte-

ség: „Jövök a pokolból, / kór tüze ragyogtat, / megettem egy mázsza gyógyszert, / mégsem enyhül kínom.” Szenvedéseinek kezdetét, a legszörnyűbb első napot, majd a kórházba kerülést sok évvel később a *Kálvária-ének* (1995) beszélte el. Ez a 27 részes mű, amelyet lírai elbeszélő költeménynek nevezhetnénk, megdöbbentően részletes, tárgyias pontossággal beszéli el nemcsak a tébolygó ember cselekvéseit, hanem gondolatait is. Hiteles rajza a személyiség átmeneti széthullásának, téveszméinek, ugyanakkor a kór okozót is pontosan rögzíti, egy éjjeliőrnek mondván el, hogy az apja meghalt a háborúban, tehát árva, hogy költő, de Aczél György, aki nem más, mint „a szocialista realizmus”, nem engedi kiadni a verseit. A kihívott mentőöskkel közli: „Nem! / Nem vagyok beteg! / Nem én vagyok beteg itt, / hanem a világ! / én csak az egyik / áldozata vagyok, / csak az egyik!” Különös és feledhetetlen alkotás a *Kálvária-ének*, s bármily furcsa ezt egy megbetegedés leírása kapcsán említeni, műfajával, szemléletével, hangvételével a költői megújulásnak is példája. Cáfolva azt a kritikai vélekedést, amely önismétlőnek, elszürkültnek nevezte ezt a lírát.

Cáfolatot azonban már korábban is tapasztalhattunk. Az irónia és az önirónia mellett felerősödött a játékosság. Ez részben magával az iróniával és a groteszkkal járt együtt. 1988-ban vált kötetté a *Hungária Kávéház* ciklus. Ezekben a tömör, epigrammaszerű darabokban a nyelvi játéknak, a humornak, a szatírának, az ötletnek jut nagy szerep. Ezek a pokolból kivezető útnak, majd az onnan kijutott ember világszemléletének jelzőkövei. Korabeli életünk színtere a „kávéház”, s bár a középpontban az irodalmi élet áll, megtörténik itt is minden, ami az országban.

A játékosság másik vonulatában a gyerekkori emlékek, a szülőfalu képe elevenedik meg. Szomorkás derű, olykor irónia, olykor tiszta életöröm hatja át a felidézett emlékeket, s szembesül egymással a régmúlt és a jelenkor. Ehhez a vonulathoz kell sorolni egy másik témakört: a szerelmes versekét. Az első nagy korszak szerelmes verseinek a gyűjteménye az *Áve, Éva!* volt (1981). Erőtelvek, visszafogottnak nevezhető szexualitással átítatottak az ide sorolt alkotások, a személyiség

ifjúság- és halhatatlanságképzetének is kifejezői. Ezekhez képest nagy változás az időskor szerelmi lírája, amelyet nevezhetnénk feleség-költészetnek is. Ebben már az életre szólóan megtapasztalt szeretetközösség gondolata a meghatározó. Gyermeük halálának tragédiája tette véglegessé az egymásrautaltság felismerését. A közös életút talán legpontosabb számvetése a *Ketten*:

*Én magam akartam cipelni
a költészet keresztjét!
És most kifosztva, megrabolva:
ketten nyögjük a terhét,
s visszük, visszük a Golgotára
a keresztet keresztjét.*

Egy harmadik vonulat, motívumkör a természethez vezet vissza, s nemcsak a gyerekkor felidézése kapcsán, hanem költői játékként is, például az Utassy által is örömmel használt haikuforma alkalmazásával. Végül egy negyedik, s korántsem elhanyagolható vonulat a gyermekverseké, amelyeknél „kötelező” a derű, a játékosság. Tovább is tágíthatjuk a kört, hiszen az említettek mellett más motívumok kapcsán is rendre megmegjelenik a minden tragédián, az elkerülhetetlen halál tudatán is át-sugárzó derű.

Utassy Józsefről hamar közvélekedéssé vált, hogy ő is a szerelem és a szabadság költője. Az első kötetben ez a két értékfogalmi motívum még a látvány és az élmény közvetlenebb hatását mutatta, míg a továbbiakban már az a költő szólalt meg, aki a láthatatlant is érzékeltette, olyan természeti archetípusokkal, mint a tenger és a csillag. E motívumokra a jelentések változatossága, a polifónia a jellemző, s nem csupán a láthatót, hanem a láthatatlant is képesek megragadni. A természeti és a metafizikai szint gyakran rétegződik egymásra. A „csillagok árvája” azt a biztatást kapja, hogy „Intsen partjához, s mosson a tenger / tisztító nagy tüzek hajnalán!” Az árva ember kezében csipkebokorág van, a *Tengerlátóban* pedig „Csipkebokortól gyúlt ki az alkony, / tombolt a

tűz / a túlsó parton.” A csipkebokorban Isten nem mutatkozik meg, de sejthetővé válik a Tengert látó Ember számára, akit „felöltöztetett az Isten, / felöltöztetett a Napba”.

A pokoljárástól kezdve ez a kidolgozott motívumháló egy időre háttérbe szorult, s csak a nyolcvanas években észlelhető egyértelműen a megváltozott visszatérés: a csillag és a tenger feladat- és szerepkörét az Isten-motívum veszi át a *Keserves* című kötettől. Utassy József még fiatalon „első és utolsó metaforánk”-nak nevezte Istent. Egy későbbi versében költeménynek. A hit, a hitetlenség, a hitkeresés, a tagadás, a káromlás változatainak polifóniája jellemzi istenképét. Keresztre feszülve, pokolból jövet, kálváriát járva, *de profundis* helyzetből kiáltva vagy éppen reménykedve születtek meg a változatok. Egyik kései összegzése így kér *Méltó halált*:

*A hitek hite volt enyém.
Remegtem az igazságért.
Fölnevelt magához a fény,
így lettem az elmúlásé.
A hitek hite volt enyém!
Hitetlenségem: Tamásé.*

Utassy József poeta natus volt, s rövid idő alatt tudatos költővé vált. Gondosan és fegyelmezetten használta tehetségét: egész életét a költészetnek szentelte, költészetét pedig a magyarságnak adta. Legyűrte a betegségeket, a politikai közeg ellenállását, elviselte és túlélte a posztmodern szemlélet lekicsinylését, ideológiai és poétikai elutasítását. Munkássága ma már a továbbélő hagyomány részét képezi, függetlenül a mindenkor szűkös nemzeti alaptantervektől. Ha elkészül majd nyolc évszázad legszebb magyar verseinek tárgyilagos antológiája, kihagyhatatlan lesz onnan, az *ezüst rablánc* halhatatlanul odakötözte őt a magyar Parnasszus csúcsaihoz.

UTASSY JÓZSEF ELSŐ PÁLYASZAKASZÁNAK FOGADTATÁSA

Számos író, művész vallomását ismerjük arról, hogy számukra az élet első évtizede meghatározó volt, addig minden lényeges megtörtént velük, alkotóként azóta is abból az élményvilágból merítenek. Bizonyára vannak ilyen írói utak, számunkra a legismertebb Móricz Zsigmondé, de alighanem az ő esetében is kiegészíthető erre vonatkozó közlése azzal, hogy legalább ennyire fontos a felnőtt élet, az alkotói pálya első évtizede. Korántsem mellékes, hogy egy alkotó miként tudja elkezdeni a pályát, mennyire segítik, mennyire gátolják, elismerik-e. Gondoljunk például József Attila gyermekkorára, majd költészetének fogadtatására egészen haláláig, s arra, hogy ez mennyire befolyásolta sorstörténetét.

Egy írói-költői pálya kezdete, a beérkezésig eltelő idő ritkán szokott gördülékeny, konfliktusmentes lenni. S az sem gyakori, hogy akár csak a szakmai közvéleményben sikerül hamar felkelteni a figyelmet. Nem volt ez másként az 1960-as években sem, amikor Utassy József és nemzedéke kezdte a pályát. Az akkor indulók számára ez a helyzet több okból is nehezen volt elviselhető. Egyrészt ott volt előttük a példa a közelmúltból: a fényes szelek nemzedékének nem egy alkotója húszegynéhány évesen válhatott híressé. S ezek a költők számukra műveikkel is példát, követendő mintát jelentettek (Juhász Ferenc, Nagy László, Pilinszky János). Másrészt 1945, 1948 és 1956 után is azt hirdette a hivatalos politika, hogy itt a dolgozó nép uralkodik, mindenkire szükség van, mindenki vegyen részt a közösség életében, mindenki a tehetsége szerint dolgozzék. Ugyanakkor az 1956 utáni átmeneti irodalmi vákuumhelyzet felszámolása után a folyóiratok és a könyvkiadók korlátozott lehetőségei miatt a pályakezdők egyre nehezebben juthattak szóhoz.

Ebben a helyzetben kellett az 1941 márciusában született Utassy Józsefnek is elindulnia a költői pályán. A bükkszenterzsébeti gyerek-

kor, az egri gimnáziumi évek, különböző munkahelyek után az akkor még egyetlen fővárosi tudományegyetemre járó ifjú első komolyabb bemutatkozásának a *Kortárs* 1965. decemberi száma adott helyet egy *Fiatalok* című összeállításban. A szerzők rövid vallomásait is közölték. Az 1968-ig Utasi néven publikáló szerző legfontosabb életrajzi információi önmagáról: a falusi szegénysorról származik, édesapja a doni visszavonulásban meghalt, s nem sírja vissza a gyermekkorát. Majd így fejezi be a bemutatkozást: „van annyi beképzeltség bennem, hogy elhitesse magammal: egyszer én is költővé vénülök. / De tudom azt is, hogy be kell barangolnom a költészet rengetegét egész napjainkig, ha elképzeléseimet valóra akarom váltani. Időm még van. Fiatal vagyok. / Ifjúságom jókedvben gazdag, anyagiakban szegény.” Ez az életrajz a korszak elvárásai szerint segítség lehetett volna a gyorsabb pályakezdéshez. Mégsem így történt. A következő négy évben ez a folyóirat összesen csak négy újabb verset közölt Utassytól. Igaz, az *Új Írás* átválalta a támogatást: 1966 és 1969 között 14 verset közölt, s ez a korabeli szokások szerint egy pályakezdőnél elég szép szám.

A KILENCEK

Utassy József, ha csupán magára gondolva próbált volna elindulni, kötethez jutni, valószínűleg könnyebb helyzetben lett volna. A budapesti bölcsészkar azonban – mint minden bölcsészkar a huszadik században – írónak készülő ifjak gyülekezőhelye is volt, s itt talált egymásra néhány költőtanonc. Végül éppen kilencen döntöttek úgy, hogy összetartoznak, s közös irodalmi és társadalmi ügyeket képviselve együttesen szerettek volna egy antológiában jelentkezni. Irodalomtörténeti tanulmányaikból is számos példát említhettek volna erre, azonban hiába volt egyre konszolidáltabb a létező szocializmus, a hivatalosság elképedt az eretnek gondolattól, s évekig nem engedélyezte az *Elérhetetlen föld* kiadását. A két irodalmi kiadó elutasította őket. A tervezett magánkiadást is meggátolták, s végül az Írószövetség elnöke, az idő-

sődve egyre megértőbbé váló Darvas József segítségével, a szövetség KISZ-szervezetének kiadásában jelenhetett meg a kötet 1969 karácsonyára, Nagy László bevezetőjével. Ez a szöveg egyúttal lektori ajánlás is volt. Jellemző a kor irodalompolitikájára, hogy a Kilencek támogató ajánlást szereztek Juhász Ferentől, Kormos Istvántól, akik kiadói szerkesztők is voltak, és Váci Mihálytól, aki az *Új Írás* szerkesztője volt, s e négy költő sem volt elég ajánlónak.

A hatvanas évek derekán, második felében nemcsak a Kilencek, hanem mások is számosan jelentkeztek. A szerkesztőségek megpróbáltak segíteni, s a Móra Ferenc Könyvkiadó – feltehetően felsőbb javaslatra vagy utasításra – 1968 tavaszán kiadta az *Első ének* című antológiát 38 fiatal költőt mutatva be. A Kilenceknek is felajánlották az itteni szereplést, de ők ezt, reménykedve a saját antológiában, elutasították. Ezzel bizony magukra haragították az illetékeseket. Rontotta helyzetüket az is, hogy egyetemi társuk, Varga Lajos a *Kritika* lapjain élesen bírálta az *Első éneket*. Abban igaza volt, hogy az esztétikai teljesítmény igencsak hullámszó, olykor önképzőköri színvonalú, de tévesen tartotta egyneműnek az egyes szerzők világképét, kérdezve azt, hogy „míg illetékességük horizontja a világot karolja, a magyar gondok itt és mostjáról megfeledkeznek?”. Voltaképpen egy „népi” balos közéletiség nézőpontjából állította az „urbánus” balosokkal és az újhordasok követőivel szembe a Kilenceket, mint a fiatal líra másik ágát. Röviden jellemezte őket, Utassy „varázsos-tragédiás játékosságát” említette, s egyetlen hosszabb versidézte is tőle való a *Felső fák erejére* című versből. A folyóirat októberi számában az antológia egyik szerzője és barátja vitatkozott Vargával, majd a Kilencek nevében Rózsa Endre utasította vissza a merev szembeállítás, amelyből a népi-urbánus ellentét felesleges felelevenítését vélte kiolvasni, nem is alaptalanul. A Kilencek viszont szemléletükkel, elődjeikhez való kötődésükkel valóban ahhoz a népi írói mozgalomhoz álltak közelebb, amellyel az MSZMP 1958-as pártállásfoglalása radikálisan, ellentmondást nem tűrve próbált végérvényesen leszámolni. Ily módon a Kilencek szándéktalanul is a kulturális politika ellenfeleinek mutakozhattak. Szabolcsi Miklós vitazárója

a lap novemberi számában már címében is nehéz ügynek minősíti – nem az antológiát, hanem – a népi-urbánus ellentétek létezését. Ez a vita annyiban mégis hasznosnak bizonyult, hogy elősegíthette egyrészt Darvas nagyvonalú döntését, másrészt azt, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadó elkezdje antológiák kiadását. Így jelent meg 1969 karácsonyára az *Elérhetetlen föld* mellett a 15 szerzőt bemutató *Költők egymás közt*.

A LILLAFÜREDI TANÁCSKOZÁS

E megjelenések előtt volt még egy nevezetes eseménysor: az irodalompolitika kampányt indított a fiatal írók ügyében. Az *Új Írás* 1969. nyári számaiban előbb beérkezett írók nyilatkoztak a fiatalokról, majd maguk a fiatalok önmagukról, végül kritikusok róluk. S augusztus 29–30-án megrendezték Lillafüreden a fiatal irodalomról szóló tanácskozást Jovánovics Miklós vitaindító előadásával és összefoglalójával. Utassy József azt irodalmárok körében ekkor mutakozhatott be igazán. A folyóiratban ars poetica-érvényű vallomást tett. Szükséges felidézni a legfontosabbakat. Az elődök közül „hozzám ölelésnyire csak Illyés Gyula, Juhász Ferenc és Nagy László költészete áll. A leghatalmasabb energiát, melyet csak egy életre elkötelezett felelősség tárolhat: felelősség az emberiség és a magyar nemzet múltjáért, jelenéért, jövőjéért, az ő lírájukban találtam.” „Írói programomat a legtömörebben egy Petőfi-vers címének megváltoztatásával fogalmaznám meg: A XX. SZÁZAD KÖLTŐI.” Nemzedékéről pedig így nyilatkozott: „Ezek a fiatalok már a szocializmus bennszülöttei, akik jól tudják, hogy a jelenlegi szocialista társadalom nem egyenlő – nem lehet egyenlő! – a szocializmusban rejlő, évszázadokon át megszenvedett – hát méltán kiérdemelt! – óriási lehetőségekkel. Ők összehasonlítási alapért nem a múlthoz, hanem ezekhez a lehetőségekhez fordulnak. És ezt nagyon helyesen teszik! A hazát akkor látják igazán szabadnak, ha az addig elnyomott osztályok, valamint a nemzet és a nemzetiségek megkapják önrendelkező

jogukat! A szocializmust nem tudják elképzelni szocialista demokrácia nélkül! Hiányolják a néphatalom felelős ellenőrzését! A demokratikusabb választást! A visszahívási jogot! És annak az elvnek a következetesebb gyakorlati érvényesülését, amelyet minden újságolvasó így ismer már: »megfelelő embert a megfelelő helyre!«

A lillafüredi tanácskozás egyik utolsó felszólalója Utassy József volt. Bár a tanácskozást rögzítő magnetofonnal többször volt baj, ez alkalommal teljesen csődöt mondott. Amikor Zimonyi Zoltán szerkesztésében 1995-ben megjelent a tanácskozás anyaga, ő megkereste Utassyt, aki a következőképpen idézte fel hajdani szavait: „Fölösleges volt megrendezni ezt a konferenciát, mert ez is csupán az irodalompolitikának egy színjátéka. Az irodalompolitika pedig olyan abszurd, amilyennek már Illyés is jellemezte: olyan, mint a hattyúnyakú görény. Ahogy azt is leírta Illyés ugyanabban az írásában: hogyha elfogadjuk azt a szóösszetételt, hogy »emberanyag«, akkor ne csodálkozzunk azon, hogy háborúk vannak. Tehát ez a tanácskozás is csak a demokrácia szimulálása, úgy csinálnak, mintha beleszólásunk lenne a dolgok alakulásába. Akkor lehetne demokráciáról beszélni, ha például az édesanyám a Március 15. téren felállhatna a kissámlijára, és szidhatná a kormányt. De demokrácia nincs, kiszolgáltatott helyzetben vagyunk és ezért valakiknek a történelem színe előtt majd vállalniuk kell a felelősséget.” (*Lillafüred 1969*, 170. l.)

Előadásában Jovánovics bírálta Utassyt: „...a nagyon tehetséges Utassy néha szinte már parodisztikusan követi példaképét, Juhász Ferencet, Juhász Ferenc hanghordozását. Az Új Írás-beli nyilatkozatáról az a szubjektív véleményem, hogy gondolatilag nem túlságosan éretten fejtette ki álláspontját irodalomról, életről.” S szembeállította vele Rózsa Endrét, aki „érdekes tisztulási folyamaton megy át” (22. l.). Hozzászólásában Rózsa Endre vállalta a közösséget Utassyval. Domokos Mátyás a Kilencek mellé állt: „nem lehet elutasítani azt az igényt, amelyet az Utassy-féle csoport – nem tudom másként nevezni, csoport – hozzászólásaiban és vallomásaiban fejeződik ki: a hétköznapiaknak akár csendesebb, akár viharosabb állandó írói, művészi szembesítését

a végcélokkal, illetve én eszményeknek vagy gondolatrendszernek nevezném inkább.” (106–107. l.) Rövid megnyilatkozásában Ratkó József is vállalta a Kilenceket: „...én közösséget itt a jelenlévő írók közül legszívesebben az Utassyék nemzedéki csoportjával tartok, mert emberileg, társadalmilag és művészileg nekik a legérvényesebb jelenleg, az én megítélésem szerint, a szavuk, nincsenek gyanús felhangjaik, és azonkívül – hogy mondjam, nem kínálkoznak, nem, nem, ...nem csinálnak mutatványokat. És azt hiszem, hogy költőnek vagy írónak nem is szabad bohóckodnia. Ők nem teszik ezt.” (130–131. l.)

AZ ELÉRHETETLEN FÖLD

Az antológia előhangjaként Nagy László írása olvasható, 1967. december 23-i dátummal. E nevezetessé vált szöveg együttes jellemzés. E fiatalok „hűek a magyar költészethez, a folytonosságot folytatni akarják. Kötődnek az empirikus igazságokhoz jobban, mint az előttük járó néhány nemzedék általában. Leszámolnak az ál-szocialista önteltséggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is. A torkonvágott forradalmak piroását s gyászát viselik belül.” – Kormos István mind a kilenc fiatal kötetre érettnak tartotta, s a kiadók szűkös lehetőségeire hivatkozva támogatta a magánkiadást. (1967. november 11. Megjelent: *Árgus*, 1991. 2.) – Juhász Ferenc is a legmelegebben támogatta az antológia kiadását. A fiatalok tulajdonságai közül kiemelte a történelmi érdeklődést, a kétkezi emberekhez való hűséget és ragaszkodást, valamint „a népköltészetnek eleven és bujkáló és fölragyogó és lüktetésével mindig-jelenlévő áram-zuhogását”. (1968. január 2. Megjelent: *Árgus*, 1991. 2.) – Váci Mihály is jogosnak tartotta, hogy a rokon szemléletű Kilencek önálló antológiához juthassanak: „korán érett fővel, sokat értve és érezve kemény igazságok kimondására törekszenek, ez számukra a lényeges, és keresik az átütő erejű hatásos formákat, de ezeket sohasem hivalkódásból alkalmazzák”. (1967. november 29. Kéziratból.)

Ilyen ajánlásokkal jelent meg az *Elérhetetlen föld*. Kritikai fogadtatása széles körűnek nevezhető: 15 írás foglalkozott vele, s ezek három kivételével 1970 első négy hónapjában jelentek meg, tehát gyors egymásutánban. Almási Miklós szerint: „Így együtt, kilencen, valahogy egymás karakterét elmosva, átfedve a társadalomkritikai attitűd magvatlanságáról, centrumhiányáról, kristályosodási pontjának eltolódásáról adnak hírt.” Szerinte az egész fiatal nemzedéket jellemzi „a józan-ságba, hűvös objektivitásba burkolt elvont, magvatlan ellenzékiesség”. Utassyt, Mezey Katalint, Rózsa Endrét és Kiss Benedeket tehetségesnek tartotta, s szerinte a negativitás „különböző változataiból Utassy József néhány szép verse emelkedik ki markánsabb, határozottabb tudatosságigénnyel” (*Kritika*, 1970. 2.)

Faragó Vilmos az ez időben megjelent novellaantológiát is figyelembe véve elkésett nemzedéknek nevezte őket, továbbá lekésetteknek is, mert lassú a társadalmi beérkezésük. A két versantológia tehetségei között Utassy Józsefet is említette. (*Élet és Irodalom*, 1970. I. 10.)

Horgas Béla is három antológiát szemlézett. A *Költők egymás közt* szerzői közül többeket, köztük Kiss Benedeket is dicsérte, az *Elérhetetlen föld* kapcsán viszont arról kezd elmélkedni, hogy sokan csak azért írnak verset, mert cselekvési vágyaiknak nem találnak más formát. Utassy nevét sem említve, lényegében elutasította az egész kötetet, amelynek egyetlen erényeként csak azt említette, hogy igazi antológia. (*Valóság*, 1970. 3.)

Szabolcsi Miklós nyitottan közeledett a két versantológiához, s irányokat, tendenciákat vázolt fel. A Kilencek vezéregyéniségéről nem volt jó véleménye: „Utassy József például, itt közölt versei alapján legalábbis, inkább publicista tehetség, mintsem igazi lírikus, vagy a változás nem volt túlzottan szerencsés.” (*Új Írás*, 1970. 3.)

Hajdú Ráfi s a prózaantológia mellett bírálta a Kilencek kötetét, kevés rokonszenvvel: „ebből az ígéretes indulásból jelentős költészet csak akkor formálódhat, ha megzabolazza a sokszor szertelen indulatot az értelem, ha a mostani partikuláris látást felváltja az egészre tekintő, és ebben a részeket elhelyezni képes racionálisabb létszemlélet. Ha

a valódi mellett megszólal az igazi is a Kilencek lírájában.” Egymondatos jellemzése szerint „az esetekkel való együttérzés anarchikus szabadsághirdetéssel keveredik a »március és a nép« küldöttként érkező Utassy József alkotásaiban”. (*Irodalomtörténet*, 1970. 4.)

Czine Mihály viszont, aki diákkorukból ismerte a szerzőket, lelkesen üdvözölte az évek óta legjobbnak tartott versantológiát, amelynek szerzői „új hangot, új látást, új költőiséget” hoztak. Küldetéstudatuk van, a társadalmi demokratizmus igényével szólnak. S „Tenni, cselekedni szeretnének; többet, érdemesebbet az emberiség nagy álmának a megvalósításáért.” Utassy Petőfi-verséből idézett, s az egész csoport jellemvonásának tartotta azt, hogy a néppel tűzön-vízen át. (*Népszava*, 1970. január 10.)

A nemzedéktárs Görömbei András is nagyfokú elismeréssel írt az antológiáról, amelyben „modernnek és hagyományosnak szintézise készül”. Kiss Benedeket és Utassy Józsefet tartotta a legérettebbeknek. Utassy „nemzedéktársainál is érzékenyebben fordul a magyar történelem felé”, s „mindig cselekvő tisztulás és igazságtevő szándék munkál verseiben” (*Alföld*, 1970. 3. 9.)

Kenyeres Zoltán is mindkét versantológiát bemutatta, a Kilencekéről igen tömören írt, de elismerően, magáról Utassy Józsefről is: „lobbanékony, hullámzó indulatú, szélsőségekbe hajló költészete is csak a közösen vállalt, tágan fogalmazott ars poeticában találkozik. És ez a jó.” (*Népszabadság*, 1970. március 11.)

Könczöl Csaba a legfiatalabb kritikusnemzedéket képviselve elemezte az antológiát. Kiemelte a hasonló származást, a rokon világlátást, a gyerekkor motívumát, a jelen felé fordulást. Legfőbb példaképük Petőfi, alapkérdésük: mit is jelent ma a forradalmiság? A hagyomány és az újszerűség szintézisére törekcsenek. Utassyt külön nem emelte ki, de többször idézte, hivatkozott rá (*Kritika*, 1970. 3.). E cikk külön érdekessége, hogy a folyóirat egyik szerkesztője, Almási Miklós által az előző számban közölt cikkel ellentétes véleményt fogalmazott meg.

Kiss Dénes a közvetlenül megelőző nemzedék tagjaként baráti lelkesedéssel írt az antológiáról. Utassy Józsefnek már kötetét is olvasta,

szerinte talán ő „vállalja legtudatosabban elhivatottságát, s mindezt kamaszos lelkesedéssel és felnőtt szigorúsággal ötvözi versekké. (...) Több versét szívesen ideírnám teljes egészében (...) örömben.” (*Jelenkor*, 1970. 3.)

Ilia Mihály is bemutatta mind a két antológiát. Szerinte „e csoport legkiütközőbb jegye, hogy következetesen kísérleteznek a magyar költészet hagyományainak átértelmezésével, megújításának lehetőségeivel” (*Tisztaíj*, 1970. 4.). Utassy kötetéről külön kritikát írt, erről később lesz szó.

Halász Géza Ferenc is együtt szemlélte a két versantológiát. Rokonszenvvel olvasta a költőket, de Utassyról szólva filológiai és motívum-értelmezési hibát is elkövetett (*Forrás*, 1970. 2.).

Kabdebó Lóránt szerint „líratörténetünk alapantológiáinak sorában említhetjük” a Kilencek könyvét. Értelmezésében „az utóbbi idők legoptimistább vállalkozása az övék: azonosulnak a mi valóságunkkal, mert bíznak benne, hogy annak alakulását, hullámmását, esetenként zavarait követve saját létezésük problémái is a megoldás felé haladnak” (*Kortárs*, 1970. 8.).

Mindhárom antológiát tömören bemutatva Pomogáts Béla is elismerően írt a Kilencekről: „Vállalják a költészet közéleti és nemzeti feladatait: nemzeti és társadalmi életünk problémáival vívódnak, a gondokról beszélnek, a valóságot kutatják. Másik tulajdonságukat és kötelességüket a hagyomány, a költői örökség folytatása jelenti.” Utassy lázadó konokságát, eszmei szigorát emelte ki (*Könyvtáros*, 1970. 9.).

TÜZEM, LOBOGÓM!

Az 1969 karácsonyára a Magvető Új Termés-sorozatában megjelenő első Utassy-kötet, a *Tüzem, lobogóm!* hátsó borítóján a szerzői vallo-más a *Kortársban* közöltnek egyik változata: „Mit mondjon az a szár-mazásáról, akinek szülei az alvén is albérletben laknak? Semmit! Hallgasson. És vágjon neki a világnak! De dalolva, hogy minden

győzzön.” A szerkesztő, Vilmon Gyula ajánlása nagyszerű találattal indul: a költő versei a mesebeli „legkisebb fiút juttatják az olvasó eszébe”. Pontos a jellemzés: „Utassy költeményeinek legjellegzetesebb tulajdonsága indulati sűrítettségük, a képekben, jelzőkben, a szavak hangzásában, a ritmikában megnyilvánuló erő, robbanásra kész energia, amely már-már szétvetné a verset, ha nem tartaná egybe a szerkezet szilárdsága. A fiatal költő érzelgősség és cinizmus nélküli, a játékoságtól sem idegenkedő keménysége mögött határozott és szeretetre méltó ember áll, aki már első kötetével bizonyítja nem mindennapos tehetségét.” Vilmon Gyula a *Könyvvilág* Bemutatjuk rovatában is írt részletesebben, de ugyanebben a szellemben Utassyról.

A könyv egyik első bírálója Hajdú Ráfis a *Népszabadság*ban. Lírai esszéstílusban indította méltónak látszó írását, ám a harmadik bekezdéstől stílust és szemléletet váltott. Szerinte az érzelmek nem tudatosulnak, s „Így fordul át a »koldustányért holddá rúgó« jogos indulat, a fillérekből élő és az »árak bércei« alatt küszködőkkel való nemes közösségvállalás néhol anarchisztikus »igehirdetésbe« (a *Zúg Március* bizonyítja leginkább az elmondottakat), az igazinak a valódival történő megcserélésébe, a rendet a rend torzulásaival azonosnak látó költői hamis tudatba.” (1970. március 4.) Egybevethetjük: ugyanezt a kifogást az antológia kapcsán is megírta a szerző (ám az *Irodalomtörténet* negyedik száma csak az év végén jelent meg).

E kritika kapcsán egy személyes emlékezet is meg kell írnom, erről ma már csak én szólhatok. Hajdú pályakezdő tanársegéd volt – velem együtt – a pesti bölcsészkar modern magyar irodalomtörténeti tanszékén, amelyet Király István vezetett. A kritika megjelenésének napján tanszéki értekezlet volt, amelynek szakmai napirendje Hajdú Ráfis szakdolgozata és addigi írásai voltak. Király megkérte barátját, Pándi Pált, aki akkor a *Népszabadság* kulturális rovatát vezette, hogy tegye be az asznapi számba az Utassy-kritikát. Tudni kell, hogy Hajdú Czine Mihály, én meg Király tanítványaként kerültem a tanszékre, de Hajdú állását nem Czine, nem Király, hanem titokzatos erők szervezték. Király az én Sánta Ferenc-szakdolgozatom miatt ideológiai szempont-

ból csalódott bennem, Czine Mihállyal pedig, akit első és legkedvesebb tanítványának nevezett, állandó ideológiai vitában volt. Ezt a vitát szerette volna Utassy örvéen ismét kiélelni. Sikertelen is: Czine védte a költőt, Király meg bírálta. Én hallgattam, s ezért legközelebb megkaptam a magamét: miért nem álltam ki nemzedéktárs-kollégám mellett. Hallgatásom egyértelművé tette Király számára, hogy Utassy pártján állok, vagyis szembefordultam vele. Egy hónap múlva, a következő értekezleten a hűtlen tanítvány nyilvánosan is megkapta a magáét, a Sánta Ferencről készített szakdolgozat ideológiai hibáiért is. – Amikor egy-két évvel később diákjaink részére magyar napokat rendeztünk, s annak én voltam a felelőse, Királytól azt az aggódó utasítást kaptam, hogy a *Zúg Március* semmilyen formában ne hangozzék el. Addigra ugyanis ez a vers prózában s Dinnyés József megzenésítésében is szinte indulója lett az akkori fiataloknak, a „fénytelen szelek” nemzedékének. Így a hivatalos irodalompolitika csak gyűlölhette.

Bár egészen más esztétikai elveket vallott Tábor Ádám, mint a Kilenck, Hajdúval ellentétben ő – legelsőként megjelent bírálatában – méltatta Utassy könyvét, amelyben a pályatárs „Alkata szerint, de tudatosan naiv költő”, aki újjáteremti a dalt, játékos, tömör, „a megöröklődő pillanatok költője” (*Élet és Irodalom*, 1970. 2. sz. január 10.).

Tamás Menyhért rövid bírálatában dicsért és kifogásolt. Úgy látta, hogy Utassy verseiben „fénnel, kibontott derűvel telik meg az élet, a természet még akkor is, ha a szegénységről énekel. Albérleti szobája is mindig megtelik derűvel. Felfokozottsága, túlhevítettsége költészetének indulati sűrítettségére vezethető vissza. Ez a lendület, indulat adja képeinek, ritmikájának dinamikáját. A természetben, az őt körülvevő világban úgyszólván csak a mozgást veszi észre, a csupa fényt, csupa ritmust.” Másrészt szerinte ebből következik, hogy „versépítkezése, a dalszerűség nem bírja el az eszmeileg súlyosabb mondanivalót. Még a tragédiát idéző-hordozó versei sem tudnak fajsúlyossá válni, közéleti vonatkozású lírája erőtlenül hat. Voltaképpen ennek tulajdonítható, hogy – egy-két kivételtől eltekintve – verseinek nincs gondolati magvuk.” (*Népszava*, 1970. március 3.)

A folyóiratbeli elemzések sorát Radnóti Sándor nyitotta meg. Hajdúhoz hasonlóan ő is komoly kifogásokkal élt, de ezeket nem publicisztikai, hanem esztétikai érveléssel támasztotta alá. Kiindulása az, hogy Utassy „Versei, vagy legalábbis néhány verse mögött határozott, bár szűkös, kevés elemből épülő világ áll”. Elégtelennek tartotta, hogy a versek mind hangulatképek, s például a szerelmes versekben „a szerelem emberi, társadalmi oldala helyett *csak természeti* – közvetlen oldala került előtérbe”. (Miután az ember társadalmi lény, furcsa a szerelem csak természeti oldaláról beszélni.) Hasonlót kifogásolt a természetversek kapcsán is, s egy elavult költői és világszemlélethez való visszaesést tételezett fel, amellyel a nagyobb tehetségű Nagy László és Juhász Ferenc epigonja maradt Utassy. Jó meglátása, hogy a költő „káromkodásból építkezik. Sajátossága a naiv, tiltakozó kiáltás. (...) Meghatározó élménye a szegénység.” A *Zúg Március* világát is felemásnak ítélte: jogos a szenvedély, de szegényes a tartalom, s „Utassy mélyen tisztességes gesztusa *új gondolatok*, új értelmek nélkül nem építhető tovább szilárd, minden konfliktusra kérdező magatartássá”. A kötetben nem, csak az antológiában szereplő *Ember az őszben* című verset ítélte az addig legfontosabb versnek (*Kritika*, 1970. 3.).

Zimonyi Zoltán mindkét versantológiát hasznos kiadványnak tekintette, de az *Elérhetetlen földre* szavazott, mert ezt „vagy egy lélegzettel kell végigolvasni vagy félretenni. Mert aki belelapozva az elsőként elolvasott két-három verset megszerette, nem teszi le többé a könyvet. Az *Elérhetetlen föld* egységes elvvel rendezett antológia, egyetlen szándék különféle mozdulatában meglévő egyetlen gesztus nagy erejű, különben is egységes megjelenítése. A versek egymás mellett önértékükön túl egymásra ráfénylenek.” (*Palócföld*, 1970. 1.)

Könczöl Csaba szerint Utassy érett, eredeti költő, aki teljes értékű verseket publikált. Magatartása „az élet és a világszemlélet, az élet és a költészet legteljesebb belső harmóniája és egysége”, az, amelyet Petőfi tudott megvalósítani. Így Könczöl egyetértően idézi a *Zúg Március* nyolc sorát. Szól e líra érzéki, tapasztalati jellegéről, a fény és az árnyék motívumáról, a témák összefonódásáról, a vibráló többértelmű-

ségről, a belső erőről, a hitről, az emlékek, a mindennapi tapasztalatok és a cselekvő, forradalmi vágy ellentmondásosságáról. Aggódással fejezi be cikkét: tovább lehet-e haladni ezen az úton? (*Jelenkor*, 1970. 4.)

Már említett bírálatában Ilia Mihály kritikusan, de szeretettel fogalmazott. A hangos hetykeséget, a garabonciásságot olykor túlzónak tartotta, akárcsak a poénkodást. De értékelte a komor gyermekkor motívumát, a szolgálatszerepet, a költészet céljának kutatását, a nemzedéki fiatalos elégedetlenséget, a történelemélményt, a játékoságot. Azzal kezdte cikkét, hogy a Kilenceket Utassy-csoportnak szokás nevezni, de nem vezérségről van szó, hanem a csoportot legláthatóbban jellemző alkotóról (*Tiszatáj*, 1970. 4.).

Az előző nemzedék kritikussai közül a legbensőségesebb szeretettel Kiss Ferenc szólt a pályakezdő költőről, aki „valahol az Illyés és Nagy László közötti sávok egyikén, de kezdettől a maga hajlamai szerint” jött. Utassy az élményeiből teremt formát, kedélye folytonosan szikrázik, „harag és derű pillére közt leng”, jellemzi „az artisztikum és a zeneiség iránti érzékenység”, az árvaság, a szülőföld, a Dózsa-motívum. Sok idézet és mikroelemzések teszik a versekre ráhangolóvá ezt az esszét (*Kortárs*, 1970. 6.).

Kabdebó Lóránt tárgyyszerű bírálata szerint „az érzékletes, pontos leírás, a friss, eleven megjelenítés” bizonyítja a tehetséget. Kétféle magatartást különböztetett meg: a kinyilatkoztatatóét és az elemzőét, s az előbbi kapcsán beszélt a hibákról, a közvetlen indulat tévútjairól. Az elemző költő viszont „önmagát indulataival együtt szituációba helyezi, és ezt a szituációt teszi meg verse témájának”. Pozitív példaként a *Hogy kibírjam*, a *Filléreitek* és az *Azok a jegenyék* című verseket idézte (*Alföld*, 1970. 8.).

Sinka Erzsébet szerint az évek során a lapokban megjelent versek többet ígértek, mint amennyit ez a kötet teljesít. Nem a versek mondanivalóját, magatartását hibáztatta, hanem értéküket kevesellte olykor. A hetykeség, a modorosság, a mintakövetés, a túlírtág hibáit sorolta. Nem szerette, de azért szerette is ezt a kötetet, amely egyelőre csak ígéret (*Forrás*, 1970. 4. július–augusztus).

Cynolter Károly tömör kritikája elismerően szólt az induló költőről, aki „sokféle költői műhelyben megfordul, de nem kerül egy költő befolyása alá, nem epigon líra az övé, hanem a kitűnő tanítványé”. Úgy látta, hogy „ez a fiatal költő egyként tud dalt és mives szonettet s hömpölygő sorú szabadverset írni. Leginkább mégis dalolni szeretne. És játszani: hangokkal, formákkal, tipográfiával.” (*Új Írás*, 1971. 1.)

Tverdota György *A boldogságkereső költő* címmel írt kritikát. Értékelése szerint az öröme „abszolút viszonyítási pont, amely köré egy egész költői világkép kristályosodhat ki”. Felhívta a figyelmet a dalra, az idillre, a tiszta ritmusokra, a tűz, a ragyogás, a fény, másrészt a fenyegetettség, a szociális bajok, a lázadás motívumaira. A *Warnemünde* szinte a nagy költészet élményét adta számára (*Napjaink*, 1971. 5.).

IRODALOMPOLITIKA. A FIATAL KÖLTŐK ÉS UTASSY JÓZSEF SORSA

Nemcsak Utassy József, hanem a nemzedék irodalmárainak sorsában is nevezetes esztendő volt 1969. Mintha falak omlottak volna le a fiatal pályakezdők előtt: érdeklődni kezdtek a folyóiratok, a könyvkiadók. Sorra jelentek meg az országos és regionális antológiák, s egy évtized alatt mintegy kilencvenen jutottak első verseskötethez a három irodalmi könyvkiadónál. Ha kisebb számban is, de hasonló lehetőségük volt a prózaíróknak is. Természetes, hogy ezt a folyamatot, amelyet a hivatalos irodalompolitika irányított, továbbra is szeretne volna a maga kedve szerint formálni, az új nemzedék pedig megkísérelte a megindult változásokat a maga irodalmi érdekei szerint befolyásolni. Így az egyes kötetek kritikai fogadtatása mellett több alkalommal voltak viták Lilafüred után is a fiatal irodalom helyzetéről, gondjairól (ilyen viták a megelőző években, évtizedekben is zajlottak, de nem folyamatosan, s már csak ezért is, kisebb jelentőséggel). Ez a nemzedék a maga létszámával és tehetségével azt tette nyilvánvalóvá, hogy a pályakezdőkkel mindig foglalkozni kell, nem csak kampányszerűen. Kétféle irodalom-

politika nézett szembe egymással: a hatalomé és az irodalomé, s persze egyértelmű volt, hogy ki van erőfölényben. Ugyanakkor a párt irodalompolitikája a hetvenes évek első felében igyekezett önmagát modernizálni – nyilvánvalóan a nemzetközi és a hazai társadalmi, gazdasági helyzet változásainak figyelembe vételével. Így kezdődhetett meg az új nemzedék beáramlása, s most csak velük foglalkozva: a *Mozgó Világ* elindítása 1971-ben antológiaként, 1975 végén kéthavi folyóiratként. 1973 tavaszán megalakult a Fiatal Írók Köre, amely felvette József Attila nevét, s a korábbi kezdeményekkel ellentétben folyamatosan működött. 1974-től évente tíz Móricz Zsigmond-ösztöndíjat osztottak szét 35 éven aluli íróknak, s ez egy évre tisztességes fizetést jelentett.

A párt irodalompolitikájának képviselői korántsem voltak Grálovagok, ezt néhány idézett bírálat is tanúsította. S tanulságos ebből a szempontból a Kilencek csoportjának 1969 utáni története, őket ugyanis kétes elemeknek tekintették. Olyan mértékű önszerveződést és önállóságot, amelyet ők kívántak, továbbra sem engedélyeztek. *Kísérlet* című folyóiratuk-antológiájuk, a megszerkesztett három szám s az előzetes engedély ellenére sem jutott el a nyomdába, csak a hatalom titkos szekrényeibe. A folyóiratokban való további publikálás, a második verseskönyvek kiadása is egyre nehezebbé vált számukra. Csupán Utassy József példáját idézem. A *Kortárs* 1968 augusztusa és 1972 szeptemberé között egyetlen versét közölte, az *Új Írás*ban 1969 áprilisa és 1972 júniusa, a *Tiszatáj*ban 1970 novembere és 1973 júniusa között nem jelent meg. A Kilencek többi tagjának is publikációs gondjai támadtak.

1969 után csak 1977 tavaszán jelenhetett meg Utassy József második könyve, a *Csillagok árvája*. Erről ő így vallott: „csak látszat, hogy én elhallgattam, mert az én második kötetem már 1972. január 3-án három példányban legépelve ott volt a Magvető Könyvkiadónál. Nem tehetek arról, hogy csak öt év múlva jelentették meg.” Majd a lektori gyakorlatot ismertette: „Ott volt az én kötetem. Mondjuk, az egyik vers. Egy szonett. Az egyik lektor azt mondja, hogy szerinte a szonettnek a 14. sora a 2., a 4., a 7., és elkezd hozzányúlkálni. Vagy nem tesz nekik egy szó, és akkor azt aláhúzza, hogy írjak helyette valami

mást. De ez már olyan mérvű, hogy szinte gyakorlattá vált a hétköznapi lektori életben.” Célszerű még egy terjedelmesebb részt idézni ebből az interjúból, mert ez nemcsak e verseskötet történetét, hanem azt a korszakot is jellemzi, amelyet a legvidámabb barakk kifejezéssel szoktak minősíteni. „Amikor én bementem a kötetemmel, azt mondták, hogy húsz verset ki kell hagyni, de ez nem probléma, holnap hozzak be harmincat, itt volt X is, neki is ezt mondták, és másnap meg is jelent harminc verssel. Mondtam, hogy én nem szoktam fölösleges dolgokat leírni. Nagyon meggondolom, hogy azt a sziszifuszi sziklapontot mikor teszem a vers végére. És ha már kitettem azt a pontot, akkor az a vers már tőlem független. Azt a verset már lehet ócsárolni, csinálhatnak vele akármit, biztos, hogy nem sértődöm meg, hiszen én már a tőlem telhetőt megtettem, amíg dolgoztam rajta, amíg a munkám volt. Ezek után elhoztam a kötetemet. Két hónap múlva kaptam egy értesítést, hogy vigyem vissza. Visszavitettem. Ragyogva mondták, hogy most már örülhetek, mert már csak két verset kell kihagyni. Nem hagytam ki a két verset sem, hanem ismét elhoztam a kötetet. Megint üzentek, hogy vigyem vissza. Visszavitettem. Akkor aztán, mintha megvilágosult volna a kiadó, azt mondták, hogy most már csak egyetlen sort kell kihúzni, és mehet a kötet. Ezen már biztos nem fog múlni. De múlik. Mert az az egyetlen sor sem véletlenül szerepel a versben.” (Szikszai Károly: Beszélgetés Utassy Józseffel. *Életünk*, 1979. 8. 636–641. 1.) Utassy itt nem beszélt arról a súlyos idegbetegségről, amelyet ez a meghurcoltatás is kiváltott. Erről a költő szólott: a *Pokolból jövet* (1981) idetartozó verseiben, majd jóval később a tragédiát felidéző *Kálváriának* (1995) kötetterjedelmű kompozíciójában. S első gyűjteményes kötetének címe is utal a tragikus sorsra: *Júdás idő* ez (1984).

A *Csillagok árvája* végül nem az említett Magvető, hanem a Szépirodalmi Könyvkiadónál jelent meg. E kötetnek már sokkal egyértelműbb volt a fogadtatása, bár disszonáns hang ezt is megzavarta. A 17 cikk szerzői közül Lengyel Balázsnak az *Élet és Irodalomban* esztétikai, E. Fehér Pálnak a *Népszabadságban* pedig ideológiai okokból voltak komoly kifogásai, s e két szempontot keverte ugyanebben a napi-

lapban Belohorszky Pál, de a meghatározó ítélet az volt, hogy jelentős verseskötet született. Görömbei András megjelenésekor is méltatta e kötetet, egy néhány évvel későbbi írásában pedig így összegezte véleményét: „az utóbbi évtized egyik legnagyobb költői eredménye volt irodalmunkban a *Csillagok árvája*. A nagy költészethez nélkülözhetetlen lenyűgöző erkölcsi tartás társult benne igazi költői erővel, az egyes képek és versstruktúrák óriási feszültséget tartottak verseiben művészi fegyelemben. Adyra emlékeztető indulatát, kozmikus távlatú látomássosságát plasztikus, mégis robbanó erejű létvíziókba fogva újította a magyar líra sokak által folytathatatlannak vélt közösségi érdekű vonulatát.”

KÖLTŐI VILÁGKÉP ÉS SZIMBÓLUMOK, MOTÍVUMOK

Utassy Józsefről

MOTÍVUM

Küszöbén az estnek

*csillagfakadáskor
dalba fog az ember*

*ha már fáj a sorsa
nagyon szépen fájjon*

*küszöbén az estnek
csillagfakadáskor*

Mikor kezd az embernek fájni a sorsa? Bizonyos értelemben nyilván már megszületésekor, hiszen azonnal sírva fakad. Ám tudjuk, hogy nemcsak bánatában, hanem örömében is dalolni kezdhet az ember. A népköltészet alkotásai mellett számos költő példáját említhetnénk. Aligha véletlen azonban, hogy Utassy József, aki maga is rendszeresen bizonyosságot tett verseiben örömről, derűjéről, ezt a néhány soros dalt nevezte meg egy alkalommal ars poeticája kifejezőjeként. S munkássága egészét tekintve igazat szólt. Pedig ez egy korai vers, a második kötet élén áll. Jelentése egybecseng Illyés Gyula Bartók-versének gondolatával: „ki szépen kimondja / a rettenetet, azzal föl is oldja”. Persze ők is tudták, mi is tudjuk, hogy ez a feloldás csak átmeneti lehet, Utassy kifejezését használva: a szépség felfüggesztheti a fájdalmat, az alkotás örömet szerezhet, de maga a sors nem változik át csillagfényessé.

Az Utassy József költészetével foglalkozó komolyabb elemzések rendre három tragédiát emelnek ki az életsorsban. Az első kezdettől jelen van. Az 1941. március 23-án született fiú másfél éves, amikor édesapja a frontra indult, ahonnan nem tért már vissza. Ez növeszti fel az árvaság s ahhoz kapcsoltan a háború, a halál motívumát, dacára annak, hogy lett nevelőapja. A második az 1974-ben rátörő rendkívül súlyos idegbetegség, amely hosszú évekig gátolta alkotómunkáját, s amelytől teljesen soha nem tudott megszabadulni. A harmadik pedig fiának húszévesen bekövetkezett halála.

Célszerű tömören áttekinteni a költővé nevelődés évtizedeit, hiszen ezek elháríthatatlanul formálták a kialakuló költői világképet. A gyerek félárva, de egyedüli gyerekként is családban nő fel Bükkszenterzsébeten, ahol abban az időben még a hagyományos életforma uralkodott. A mintegy 1200 lelkes falu tehát élte a maga megszokott erkölcsű és kultúrájú közösségi életét, amelyhez hozzátartoztak a népdalok, a fonóbeli esték, a táncmulatságok. A gyerek első költői élménye a népdal, a szöveg és a dallam együttesen. Tízéves, amikor kap nevelőapjától egy harmonikát. Igen hamar megtanulja a kezelését, s attól kezdve egyszemélyes zenekarként húzza a talpalávalót. Ezzel a közösségi élet cselekvő részesévé válik. Figyelmesen hallgatja a felnőtteket, gyakorta nevelőapjának a suszterműhelyében, a falu egyik beszélgető központjában, ahol már ekkor fenn szeret maradni éjfél utánig. Egyik vallomása így szól: „A gyerekkoromból is csak azt érzem, amit átéltem, hogy hogyan lesz az ember tisztességes, vagy hogyan lesz tisztességtelen. Nekem a falu határozta meg a gondolkodásomat egészen tizennégy éves koromig... azóta szinte bejártam a fél világot, de nem találkoztam új emberi helyzetekkel.” (*Életünk*, 1979. 8. Szikszai Károly interjúja)

A falu a Mátra és a Bükk között terül el, dombok, hegyek, erdők, patakok övezik, s bár többen járnak gyárakba dolgozni, miként a háborús áldozat édesapa is, még a hagyományos paraszti munka az általános. Itt nem is lehetne másként élni, mint természetközelségben. Az évszakok rendje, az időjárás változása, a növények, az állatok ismerete meghatározza a mindennapi életet. Utassy József a faluban és a termé-

szetben nőtt fel, s olyan mesterei voltak, mint „az öreg keresztapu, aki szinte transzba esett, amikor az égre néztünk este a pásztortűz mellől – őriztük a szőlőt –, s elkezdtünk fantáziálni, hogy vajon mi lehet ez a hétszentséges végtelenség. S találgattuk mi is. Mindenki mondott valamit, aztán ő azt mondta: – Gyerekem, lehet, hogy te megéred, de nekem meg kell halnom ahhoz, hogy ne tudjak meg az egész titokból semmit.” (Árgus, 1990. 2. Pálkás István interjúja. Az utolsó mondat különös nyelvi szerkezete itt nem sajtóhiba.)

Hozzá kell tenni ehhez, hogy ezekben az években még meghatározó a vallásosság és – 1949-től inkább már csak az iskolán kívül – a vallásos nevelés. A gyerekre magától értetődően emlékezhet vissza úgy utolsó kötetében a költő, hogy „Megszállottad voltam, hatalmas nagy Isten! / Hitttem benned vakon én. Hetedízigen. / Ám ahogy a szűz Hold hűlt porán tapostam: / lábad nincslő nyomát siratóztam hosszan.” (*Nem vagy sehol*) A hit gyerekes és csalódást is kifejező történetkéje szerint selyemcukrárt lőtte föl az égbe a fiú, ám az visszahullott (*Töklevél*). A kamasznak egy sérelem utáni szertelenül lázadó indulatkitörését idézi fel a *Pofon Szent Antalnak* című vers, amely így fejeződik be: „Mint aki jól végezte dolgát, belemostam kezeimet a szenteltvíz-tartóba.”

A valós vagy vélt igazságtalanságot igen nehezen viselte el a kamasz. A korabeli pedagógia szerint igencsak megérdemelte azt a két hatalmas pofont, amelyet tanárától kapott, de amelyet meg szeretett volna torolni (*Pofon*), akárcsak a középiskolai, valójában indokolatlan, ám érthető nagy pofonokat, amelyeket 1956-os jelentéktelen egri szereplése miatt kapott (*A kikelet fia*, *Curriculum vitae*, Kortárs Kiadó, 1995). Igen erős személyiség kezd kibontakozni. Az egyetemi felvételi vizsgán szinte felesel a hozott eredményei láttán sajnálkozó tanárokkal, később egyetemistaként is felháborodik, s okkal egyik tanárának igazságtalansága miatt, ugyanakkor a játékszabályokat tudomásul veszi, amikor hiányzásai miatt eltanácsolják (*A kikelet fia*). Egy interjúban Utassy így jellemezte önmagát: „Én nem érzem magam költőnek... Azt hiszem, inkább egy embertípusról beszélhetnénk. Embertípusról, aki

érzékeny, aki igazságos, aki szereti az őszinteséget, aki a hazudozást, az aljasságot, az emberi szemétséget mindig és mindenkor megveti.” (*Életünk*, 1979. 8.)

Bükkszenterzsébet és a szomszédos Tarnalelesz, Eger, Pétervására, Borsodnádásd, Budapest – ezek Utassy József nevelődésének helyszínei. A természetközelség, a faluközösség élményei mellett azonban még valamit hangsúlyozni szükséges: a nagy társadalmi mozgásokat, a történelem menetét. Elsőként a második világháború említendő, amely a gyermek számára utólagos tapasztalat, de egy életre meghatározóvá válik. Az árvaság, a kifosztottság motívuma a konkrét életrajzi tényből kiindulva költészetében mind egyetemesebbé válik, s gyakran társul a háború, a gyilkolás képzeivel, mígnem eljut az emberiség lehetséges pusztulásának víziójáig (*Iszonyú lesz*).

Közvetlen élménye lehetett viszont az ötvenes évek, a Rákosi-korszak, 1956, a megtorlások, a hatvanas évek. Megtapasztalhatta, hogy a bolsevizmus az igazság, az emberség eszményeit hirdeti, a Kánaán felé vezető útról beszél, s közben pokollá teszi az életet. A hatvanas évek vége felé járva azt is beláthatta, hogy ugyan „finomúl a kín” (József Attila), de korántsem megfelelő mértékben és ütemben. Az irodalmárt a Kilencek antológiájának kálváriajárása, majd annak s vele egy időben a költő első önálló kötetének a hivatalosság részéről történő fogadtatása, a második verseskönyv kéziratának többszöri elutasítása végérvényesen meggyőzhette arról, hogy a magyar társadalom beteg. S ugyanerre a következtetésre jutottak legközvetlenebb költőbarátai. Vállalásukban megerősítette őket Nagy László útra bocsátó jellemzése: „Leszámolnak az ál-szocialista önteltséggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is. A torkonvágott forradalmak pirosát s gyászát viselik belül.”

E költészetben a szabadság-szimbólum meghatározó szerepét elsősorban nem a Petőfi-jelkép követése hívta elő, hanem a megtapasztalt szabadsághiány. Különösen szembeötlő lehetett ez azokban az ötvenes években, amely folytonosan azt tanította, hirdette, hogy a magyar nép ezer év után végre szabadságban él. Nemcsak a természetellenes árva-

ság, hanem ez a kiélezett társadalmi ellentét is kifosztottá teszi az embert. Gyerekként és fiatalemberként egyaránt megélhette Utassy József a közösség és az egyén szintjén is a szabadság korlátozottságát, s külön-külön állampolgárként és költőként. Hiszen lehetett verseket publikálni, de nem akármit és nem akárhol, lehetett kötethez jutni, de nem megalkuvás nélkül, s bizony még a kritikai visszhangot is irányította a hivatalos irodalompolitika. A társadalom betegsége is szerepet játszott abban, hogy az alkotó is beteggé vált, s nem csupán művészként, hanem emberként is poklot kellett járnia. A közvetlen tapasztalat a magyar társadalom betegségét diagnosztizálta, a történelem tanulmányozása ennek általánosságát tanúsította. Innen jutott el odáig a költő, hogy az emberiség egészét tekintse betegnek. „Az ember fáj a földnek”, írta tragikus látomásában Vörösmarty Mihály. Ennek modern változatait teremtette meg Utassy József, legnyíltabban egy *ars poeticá*-ban, a *Tank* szenvedélyes vallomásában, majd pedig az *Iszonyú lesz* emberiségahalál-látomásában, amelyben minden életforma elpusztul a Földön. A *Ragadozó föld* című kötetben helyet kapó *Tank* a költő-sors, tágabban az igaz emberi lét tragikumát terjeszti ki az egész emberiségtörténetre, amelyben a hatalom, az erőszak, a rablás képviselői állnak szemben azokkal, akik az igazságért, az emberhez méltó életért emelik fel szavukat. A tank motívuma rokon jelentésben szerepel az *Iszonyú lesz* történelemszemléletében is.

Ó, nemcsak én,
jaj, nemcsak én,
elmúlik egyszer minden,
megfeketedik majd a fény,
haldoklik tó és tenger,
homokba fulladnak folyók,
partjukon gyászfák zörögnek:
íme a világ, világod!
Öröknek hitted, öröknek.

Ez a versindítás azt a jövőt vizionálja, amelyben a Földön fokozatosan megszűnik minden szerves élet lehetősége. A XIX. század embere például, miként Madách Imre is, a Nap kihűlésével magyarázta ezt. Utassy jelenkorának embere előbb az atomháborúnak, majd a biológiai pokolgép pusztításának látomásával vetett számot, s így nem évmilliók, -milliárdok távolságában, hanem a közeljövőben tartotta lehetségesnek azt a pusztulást, amelyet nem a világegyetem fizikai törvényei határoznak meg, hanem az emberi ostobaság, a „tank” filozófiája. Ez fogalmazódik meg ebben a versben, amely keserű végrendelet is.

Arról diákkorában mindenki tudni szokott, hogy a fiatal költőknek vannak mestereik, akik hatnak rájuk. Arról már csak ritkán, hogy a költészet köztársaságában állandóak a kölcsönhatások. Nagy László *József Attila!* című versét 1962-ben publikálta, s ebben jelen van egy fel-támadásra felszólító, mert segítséget kérő vízió, amely így fejeződik be:

Hogy el ne jussak soha ama síkra:

Elém te állj.

Segíts, hogy az emberárulók szutykát

erővel győzze a szív,

szép szóval a száj!

Utassy József *Zúg Március* című, Petőfi Sándort életre varázsolni akaró verse 1969-ben vált közismertté, s ez a mű is segítséget kér, igazságté-
vésre szólít fel:

Szedd össze a csontjaid, barátom:

lopnak a bőség kosarából,

a jognak asztalánál lopnak,

népek nevében! S te halott vagy?!

Holnap a szellem napvilágát

roppantják ránk a hétszer gyávák.

*Talpra, Petőfi! Sírodat rázom:
szólj még egyszer a Szabadságról!*

Néhány év múlva, 1972 újjévére jelent meg Nagy László Petőfi-verse, a *Föltámadt piros csizma*, amely már címében hordozza a föltámadás motívumát, az újjászületés ígéretét:

*Föltámadt piros csizma a síkon
eszélős látomás volna csak?
Hát nem szebb az újjászületés
hó-alatti kárhozatunknál?*

Mindhárom versben a jelenkor tragikuma indokolja a mítoszba merítkezést: élő ember önmagában nem lehet képes eredményesen megoldani a gondokat, ehhez hősoszokra van szükség. Aztán ismét eltelt néhány esztendő, s Nagy László összeállította utolsó verseskönyvét, s annak élén a mindvégig nagybetűkkel írott *Verseim verse* áll, már a címmel is üzenve, hogy ars poetica. Ebben a műben a hőroszi, emberarcú emberiségért a végsőkig küzdő költői cselekedet teljes körű eredménytelensége mutatkozik meg a következő végkövetkeztetéssel:

*VÉTEK VAGYOK ÉN ÉS MINDEN MAGOM
VÉTEK HA MEGÖLTÖK ÜNNEP LESZ AZ
MERT NEM RAGYOG SOHASE RAGYOG*

Ünnep lesz tehát az erőszakos költő-halál. Utassy pedig így zárta le a *Tank* vitáját: „Boldogan Halok Meg A Holdon.” Ugyanis oda száműznék őt egyetlen oxigénpalackkal.

A *Júdás idő* a kezdetek óta tart, s az emberek nagy része áldozat. Ha költő, s így valamiképpen kiválasztott, hiszen a közösség nevében is megszólal, s így fokozottabban van veszedelemnek kitéve, s a Sátán is inkább kísérti meg, akkor szerepére, alkatára okkal mintázódhat rá a Krisztus-jelkép, s nem csupán a klasszikus mesterekre. Utassy József

harmadik kötetében már egyértelműen s önarcképként is megjelenik ez a *Lakótelepi Jézus* portréjában s közismert jelképpé válva *Az én keresztem* című képversben, amely szerint az ő keresztye az írás.

Egy interjúbán nagyon világosan megfogalmazta a költő a maga felfogását a szabadságról: „Nem szívesen mondom ki ezt a szót, hogy szabadság, mert ez olyan dolog, mintha azt mondanám, hogy 0 Kelvin-fok, tehát elérhetetlen, viszont szívesen beszélek mindig arról a szabadság-fokról, amit egy adott ország magának biztosít. (...) És nem tudom elképzelni a XXI., de még a XXX. századot sem olyan társadalomként, ahol megvalósították az ideális társadalmat, tehát, hogy a szabadság mindenben testet ölt. De minden társadalom, minden társadalmi forma, ha magát mérni akarja, csak azzal teheti, hogy mennyire tudja biztosítani az ember kiteljesedését. Mert az ember sokkal többre képes, mint amilyen szinten körülményei engedik, hogy megvalósuljon.” (*Életünk*, 1979. 8.)

Visszatérve a nevelődés esztendeire: a falu világképének elsajátítása és az énekelt vers megelőzte a költészet klasszikusaival való ismerkedést. Aztán következhetett Petőfi, Arany, Vörösmarty, Ady, József Attila, majd a kortársak, elsősorban Illyés, Nagy László, Juhász Ferenc és Kormos István. A vallomások őket emelik ki. Továbbá a fővárosi bölcsészkar társakat, a hatvanas években induló fiatalokat, elsősorban a később Kilencek néven ismertté vált költőcsoportot. Petőfi fogalmazta meg a „szabadság, szerelem” ars poeticáját, ám tudjuk, hogy a romantika korától kezdve másfél évszázadon át szinte minden költő ugyanezt vallotta. Bölcsésszé válva nyíltak meg igazán az újabb művelődési lehetőségek Utassy József számára. Mint írta: „Nekem Budapest a „SZABADSÁG, SZERELEM” fővárosa volt. Mint a kiscsikó, úgy ugrándoztam, vagy ahogyan felénk mondják, cigáرزottam örömben! Megkaptam Budapesttől mindent, amire vágytam. Olyan költőbarátra leltem, mint Kiss Benedek. És a Kilencek társasága! Szeretőként ott ragyogott az oldalamon egy drága cukráslány, Magdi. Mohón szívtam magamba a kultúrát: színházak, mozik, kiállítások állandó látogatója voltam.” (*A kikelet fia*)

Az egyetemi évek – a megszakítással együtt – egyúttal a költővé válás esztendei is. Ekkor formálódnak esztétikai, líraelméleti elképzelései, amelyeket néhány axiomatikus közlésben foglalt időnként össze. Egyébként úgy tartotta, hogy az irodalomnál „sokkal gyönyörűbb a hétköznapi világ”. S azt is gondolta, hogy „nem lehet más a tehetőség, mint egy hatalmas energiájú beleérzőképesség” (*A kikelet fia*). A mű létrehozásához pedig a koncentrálóképesség maximuma szükséges (Életünk, 1979. 8.) A líra tehát energiaátvitel, egyúttal pedig képek rendszere, vagyis a rendezettség, a rendszerszerűség is lényeges. Ezért tartotta szükségesnek, hogy versszövegeit végérvényessé fogalmazza, hiszen – nyilván József Attilára gondolva – tudta, hogy a vers minden pontja arkhimédeszi. Ezt ő így fogalmazta meg: „nem szoktam fölösleges dolgokat leírni. Nagyon meggondolom, hogy azt a sziszfuszi sziklapontot mikor teszem a vers végére. És ha már kivettem azt a pontot, akkor az a vers már tőlem független.” (Életünk, 1979. 8.) Még egy kijelentés feltétlenül idéznem kell: „Azokat a költőket, írókat szeretem, akiknek duendjük van. Értük tűzbe tenném mind a két kezemet! Mert látni vélem fejük körül a piros derengést.” E szavakkal fejeződik be az önéletrajzi vallomás. S tegyük hozzá: Utassy Józsefnek van duendéje.

A duende költészetbeli fogalmát García Lorca ismertette meg velünk. Tanulmánykötete 1959-ben jelent meg magyarul, s bizonyos dolgok abban, hogy az ő költészetfelfogása komolyan hatott Utassy Józsefre. Első kötetét egy nemzedéktárs kritikus értetlenkedve fogadta, s arra így válaszolt: „arra kényszerít, idézzem / Federico García Lorca szavát, / miszerint A MŰVÉSZET / ENERGIAÁTVITEL. / Neki csak elhiszi, ha már / nekem nem hiszi el?!” (*Egy kritikára*)

A duende szó szerint csupán pajkos koboldot jelentene, ám a spanyol szemléletben fekete hang, titokzatos erő, a föld szelleme, „arra vár, hogy a vér legutolsó szobáiban ébresszék fel”, s „a legfontosabb dolgoknak halálcsengésű végső értékük van”. A költőnek, a művésznek elsősorban nem az angyallal vagy a múzsával kell megvívnia, hanem a duendével, hogy a tökéletességet közelíthesse meg. „A költészet mági-

kus ereje éppen abban rejlik, hogy mindig duende van benne, és sötét vízzel kereszteli meg szemlélőit. Mert ahol a duende van jelen, ott könnyebb szeretni és megérteni, az bizonyos, hogy a duende megszerettet és megértet. Az a harc pedig, amely a kifejezésért és a kifejezés továbbadásáért folyik, a költészetben olykor halálos.” (András László fordítása)

Amikor az ember tudatos lénnyé vált, s elkezdett gondolkodni, akkor már nemcsak mindennapi tevékenysége foglalkoztatta, hanem a létezés megismerésére is törekedni kezdett. Számot próbált vetni a látható mellett a láthatatlannal, a pillanatnyi mellett az időbelivel, a születéssel, a halállal, mindazzal, ami a személyes lét előtt és után lehetséges, beleértve a világ keletkezését is. Világképet kezdett alkotni, s ebben a rendezetlenségtől a rend, a Káoszról a Kozmosz felé vezető utat dolgozott ki. S hogy szemléletesen értse meg a világot, szimbólumokat alkotott. Az öröknek nevezhető, ősi szimbólumok az archetípusok. Ezek egy része eredendően természeti jelenség, amely többletjelentést kapott, mint a csillag, a Nap, a Föld, a tenger, a Hold, a víz, a tűz, a fény. Egy másik csoportot értékfogalmi archetípusoknak neveznék. Ezeknek három változatát különböztetem meg. Az egyik valóságos vagy elképzelt létezőt jelöl: Istent, Héroszt, Embert. Az emberre itt mint ideáltípusra gondoljunk. A másik a létezés alapkérdését veti fel: ez a halál és a halhatatlanság. Összefügg az előző változattal, hiszen Isten halhatatlan, a Hérosz halál és halhatatlanság mezsgyéjén áll, az ember pedig halandó. A harmadik változat az emberben és közösségeiben megmutatkozó, etikai vonzatú értékeket jelöli: hit, hősiesség, hazaszeretet, erkölcsösség, szeretet, szerelem, szabadság.

A természetfogalmi archetípusok könnyebben és közvetlenebbül épülhettek be a világszemléletbe, majd a költői világképekbe is, hiszen közvetlenül rétegezhettek egymásra látható, elképzelhető és transzcendens rétegeket. Az értékfogalmi archetípusok szükségszerűen igényeltek cselekményes elemeket, hiszen nem voltak láthatók, legfeljebb meg tapasztalhatók. E fogalmak jelképpé váltak, de nem képszerűségükkel. Ahhoz, hogy ne csak retorikai, hanem költői értelemben is szimbó-

lummá váljanak, elsősorban képi kiegészítő megjelenítésre van szükség. A szabadság fogalmát például így szemléltetheti az Alföld, vagyis a síkság végtelensége, vagy a tengeré, vagy akár a csillagos égbolté.

Az archetípusok, az évezredes vagy akár csupán néhány évszázados költői jelképek, szimbólumok mellé a modernitás korában egyre gyakrabban társultak egyéni szimbólumok, motívumok. Most nincs helye annak, hogy e két fogalom kapcsolatáról essen szó. Az egyszerűség kedvéért érzük be annyival, hogy a költői motívum általában képszerű, de emögött elvontabb, gazdagabb jelentés sejlik. A szimbólum, a motívum fogalmához hozzátartozik az is, hogy ismétlődik. Egyrészt egy adott kultúrán belül. A legfontosabbak nemzedékről nemzedékre közkinccset jelentenek, s ezek egyéni változatai születnek meg egy-egy költői életműben. A költőre messzemenően jellemző motívumhasználat, annak hangsúlyai, változásai a költői világkép lényegét segítenek megérteni.

Utassy József első kötetének megjelenése után közvélekedéssé vált, hogy ő a szabadság és a szerelem költője. Ezt elsősorban emblematicussá vált verse, a *Zúg Március* bizonyította, majd a második kötet egészse. A szakirodalom azt is rögzítette, hogy a tavasz, a március, a tűz, az ifjúság, valamint a forradalom képei és képzetei hatják át a pályakezdés költői világát. Ezek testvériesen fejezik ki a szabadság és a szerelem összefonódását. A második kötetet forgatva az is megmutatkozott, hogy a két értékfogalmi motívumhoz megerősítően társult a tenger és a csillag természeti archetípusú motívuma. Azt gondolom, hogy az első kötet hangvétele, motívumhasználat, még közvetlenebbül mutatja a népköltészet és Petőfi Sándor, vagy másként fogalmazva a közvetlenebb látvány- és élményhatást, míg a második kötetben már készen áll az a költő, aki a láthatatlant is érzékelteti, aki következetesen és természeti archetípusokkal, igen bátran dolgozza ki az egyéni megoldásokat, nagyfokú tömörséget és információsűrűséget valósítva meg. Az archetípusok átlendítenek a mítoszok világába, megteremtődik a duende légköre. Mindezt elsősorban két központi motívum, a csillag és a tenger fejezi ki. Az egyik már a kötetcímben felhívja magára

a figyelmet, a kép a *Szemfedő föld* című versből van kiemelve. A másikat a *Tengerlátó* fejezi ki a legteljesebben. A kulcsmotívumok természetesen nem elkülönítetten jelennek meg. A csillagok árvája azt a biztatást kapja, hogy „Intsen partjához, s mosson a tenger / tisztító, nagy tüzek hajnalán!” Az árva ember kezében csipkebokorág van, a *Tengerlátó*ban pedig „Csipkebokortól gyúlt ki az alkony, / tombolt a tűz / a túlsó parton.” A csipkebokorban Isten nem mutatkozik meg, de sejtethetővé válik a Tengert látó Ember számára, akit „felöltöztetett az Isten, / felöltöztetett a Napba”. Megjelenik még a Hold, a Lét, a Halál motívuma, majd jön az örömteli felismerés: „Látott a Tenger hatalmasnak ott, / s én láttam a Tengert! / Hatalmas vagyok!”

Részletesebb vers- s főként kötetelemzés a csillag és a tenger motívumainak jelentésváltozatait, polifóniáját mutathatná be, s egyúttal azt is, hogy ezek a motívumok a többiekkel együtt nem mozognak mindig a mítoszok, a látomások világában. Éppen az a rendkívül vonzó bennük, hogy hol a maguk látványszintű, hétköznapi arcát mutatják, hol meg a láthatatlant. S a természeti és a metafizikai szint gyakran rétegződik egymásra.

A költői pályaképet áttekintve arra lehet ráébredni, hogy a harmadik kötettől kezdve ez az archetípusos motívumháló egy időre elveszíti kiemelt szerepét. Mintha ott maradt volna a pokolban. A *Keserves* (1991) hoz majd változást, bizonyos értelemben visszatérést. Ennek a kötetnek a versei 1986–1989 között keletkeztek, tehát abban az időben, amikor már kezdett érlelődni társadalmi rendszerünk radikális átalakulása, illetve amikor a költő fia gyógyíthatatlan betegségben elhunyt, s az apátlanul felnövő ember utód nélkülivé vált.

A második kötet kapcsán kiemelt két ősi motívum közül a csillagét motívumcsokorként érdemes kibővítenünk, hiszen időnként konkrét csillagnevekkel találkozhatunk, másrészt égitestként ide köthető a Nap, a Föld, a Hold is. A tengeré mellett ez tehát egy szoros kapcsolatú motívumháló. Az egész pályát szemlélve ezekhez a természeti archetípusokhoz az Isten értékfogalmi archetípusa kapcsolódik a legszervezebben. A *Csillagok árvája* és a *Keserves* című kötetekben együtt

s kiemeltként vannak jelen, ez utóbbitól kezdve pedig az Isten-motívum átveszi a csillag és a tenger feladat- és szerepkörét. A természet és az ember létezésére, annak értelmére, a költészetre, a halálra és a halhatatlanságra az Isten-képzet, szimbólum kapcsán kérdez rá következetesen ez a költészet.

Egy motívum fontosságát önmagában soha nem mennyiségi jelenléte határozza meg, ám az arányok mindig figyelmet érdemelnek. Az Utassy-életműben kiemelkedő fontosságú alapotívumok szó szerinti előfordulásának számai egyértelműen mutatják, hogy hol van sűrűsödés. Rámutatnak a második és a hetedik kötet motivikai kiemelkedésére. Bizonyítják, hogy a hetedik kötettől az Isten-kép kerül a középpontba. S mindezt elgondolkoztatók a pálya tagolását, korszakolását illetően.

Kötet / motívum

	Isten	Jézus	Csillag	csillag-	Nap	Föld	Hold	Tenger
	(+ más néven) nevek							
<i>Tüzem, lobogóm!</i>	4	–	19	2	7	7	9	6
<i>Csillagok árvája</i>	14+1	3	38	14	9	10	21	25
<i>Pokolból jövet</i>	4+1	2	11	4	1	1	6	4
<i>Ragadozó föld</i>	12+4	2	7	1	6	8	5	5
<i>Hungária Kávéház</i>	5+2	–	8	1	2	4	6	2
<i>Hol ifjúságom tűnt el</i>	7+1	2	6	10	12	1	7	3
<i>Keserves</i>	18+2	4	10	2	17	5	20	31
<i>Fény a bilincsen</i>	35+3	–	17	6	11	6	10	5
<i>Kálvária-ének</i>	10+5	5	10	1	6	4	5	3
<i>Földi szívérvány</i>	28+2	1	8	4	7	1	9	1
<i>Isten faggatása</i>	30+7	3	11	1	2	2	7	8
<i>Szép napkeltő holnap</i>	23+1	1	12	3	10	3	11	8
<i>Sugdos a Sátán</i>	33+4	–	6	4	11	6	12	5
<i>Farkasordító</i>	23+6	10	5	–	3	3	3	2

Az összeállítás a *Tüzek tüze* gyűjtemény és a két későbbi kötet alapján készült. (A számokba elvételek egy-egy hiba csúszhatott.) Az Isten szó 256, más megnevezéssel 39, a Jézus, Krisztus, Megváltó változatok 33, a csillag 168, a csillagnevek 53, a Nap 114, a Föld 62 (más néven további 5), a Hold 131, a tenger 108 (Óceán néven további 9) alkalommal szerepel. Ne feledjük azt se, hogy e fogalmak, képzetek, szimbólumok vagy motívumok más kifejezésekkel vagy körülírtan, jelzetten is felismerhetők, jelenlétük tehát még erőteljesebb. A *Végtelenül* például formálisan a tenger mozgásának leírása, valójában pedig egy szerelmes éjszaka megörökítése. S gondoljunk arra is, hogy nem csupán az Isten-képzet rendkívül összetett. A csillagos ég vagy a tenger egyaránt lehet fenséges vagy félelmetes, lehet látványszintű vagy mítoszi.

A Tenger látható, tapintható, belemerülhetünk, hajózhatunk rajta, kutathatjuk, lehetnek ismereteink kialakulásáról, esetleges pusztulásáról. A csillag a Világegyetemnek csak egy pontja, ám az egészet jelképezheti. Csak egy részt látunk, csak elenyésző részben tudjuk kutatni őket, ez egy térben és időben számunkra behatárolhatatlan és megismerhetetlen világ. Az Isten láthatatlan, kutathatatlan, nem is földi fogalom, mint a tenger, nem is égi, mint a csillag, hanem tisztán metafizikai. A naiv világképek a csillagos ég fölött képzeltek el létezését, ám ebben az esetben a létezés fogalmának használata is kérdéses. Az ember a metafizika szintjén is antropomorfizálva gondolkodik, s még inkább így van ez a költészetben.

Utassy József még fiatalon „első és utolsó metaforánk”-nak nevezte Istent. Ismeretes, hogy a hit, a hitkeresés, a hitetlenség, a tagadás, a káromlás változatainak polifóniája jellemzi Isten-képét. Keresztre feszülve, pokolból jövet, kálváriát járva, *de profundis* helyzetből kiáltva, vagy éppen reménykedve születtek meg a változatok, amelyek alapos elemzést érdemelnek. Ezúttal csak két békésebb verset idézek. Az *Én édes derengőm* fiát gyászolja, s így vall:

*Mennyit, mennyit, mennyit,
mennyit tűnődtem én,
amíg rádöbbsentem,
hogy Isten költemény!*

Az utolsó kötetben az *Isten!* címűben így fohászkodik:

*Született eretnek
vagyok. Így szeress meg!
Ősz van. Hull a dió.
Levelek peregnek.*

Utassy Józsefnek életében három gyűjteményes kötete, a *Júdás idő* (1984), az *Irdatlan ég alatt* (1988) és a *Tüzek tüze* (2001) mellett két válogatott kötete jelent meg. Az egyik Nagy Gábor munkája (*Utassy József válogatott versei*, 2006), a másik a szerzőé, aki az *Ezüst rablánc* (2010) megjelenésének már nem örülhetett. Mindenesetre a költő önarcképe a búcsúzás létállapotából dereng vissza. A kötetnek komoly terjedelmi korlátai voltak, a verseknek mintegy negyedrészt tartalmazták mindössze. Utolsó éveiben Utassy József tematikus ciklusokat szerkesztett életművéből, ezek egy-egy előadóestre való anyagot tartalmaznak. E kötet hat ciklusa így készülhetett. Logikus szerkezeti ívet rajzolnak meg, ám nem felelnek meg az életmű-válogatás, a „legszebb versek” követelményeinek. Nincs értelme a hiányzó nagy verseket sorolni, csak példaként említem, hogy a *Zúg Március* vagy a *Pohárköszöntő* sem kapott helyet. Figyelemre méltó változtatás, hogy a négy részre tagolt *Őszvilág* két szerkezeti egysége új címekkel önálló versként jelenik itt meg, s az egyik cikluscímé válik, ez a kötetet záró *Európa elrablása*. Ám nem emiatt elgondolkoztató ez a válogatás, hanem azért, mert a cikluscímekben is ott van a csillag és a tenger, ám hiányzik az Isten motívuma. Verseken jelen van, de nem ciklust meghatározó módon. Igaz, korábban külön kötetet is szentelt ennek (*Isten faggatása*, 2000). Akár ez is magyarázat lehet erre a hiányérzetre,

amely lehetséges, hogy csupán e tanulmány nézőpontjából olyannyira szembeötlő. Ám arra is joggal gondolhatunk, hogy a kötet címéül választott *ezüst rablánc* költői képe, amely a hetvenes évekből, az *Ifjúság, mint sólyommadár* című versből származik, ottani jelképeességénél is tágabb szimbólummá változott át, s mindazokat az elsősorban nem is fizikai, hanem szellemi kapcsolatokat, megkötöttségeket kifejezi, amelyek hálózatában az ember, aki költő, vergődött és próbált győzedelmeskedni. Aki a halál tudatával akart halhatatlanná válni, aki Istent tagadta, kereste és hívta.

BÚCSÚ UTASSY JÓZSEFTŐL

Búcsúzom Utassy Józseftől, s nem csupán a magam nevében. Siratja őt a Magyar Írószövetség tagsága, s a teljes íróársadalom, amely a gyászban talán egységessé képes válni. Siratják a nemzedéktársak szerte a Kárpát-medencében, mert ez a csapat, a világháborús évek szülöttei voltak azok, akik legelőször a maguk költőjének vallották őt, akik felfedezték, olvasták, szavalták a verseit, mert megéreztek és megértették, hogy azt mondja ki, ami bennük is készülődik, amit képviselni szeretnének. Siratja az a szűkebb közösség, az a költőcsapat, amely Kilencek néven vált ismertté, s amely Rózsa Endre korai halála után most ismét megfogyatkozott. Siratják barátai, jó ismerősei, verseinek olvasói a százévesektől a gyermekekig. És siratja mindenekelőtt felesége, Zsóka, aki hosszú évtizedeken át volt nemcsak műzsája, de hűséges társa, a költő zaklatott életét renddé varázsoló jóságos tündér. Elsősorban neki köszönhetjük, hogy nem évekkel korábban, hanem csak most kell e ravatalnál fejet hajtanunk.

És gyászolom én magam is, könnytelen könnyekkel, százalmas szavakkal azt az embert, akit negyvenöt éven át ismerhettem, akiről számos alkalommal írhattam, akivel tavaly nyáron még itt Rédicsen beszélgethettem a tévé portréfilmjét készítve, aki februárban a *Tank* című versének egy példányát adta át, nekem dedikálva, s akkor még próbáltam nem hinni azt, hogy ez már egyfajta búcsúzás a feltételezett itt maradtól, végrendelkezés. Pedig arról van szó. Ez a vers ars poetica, azaz hitvallás a költészetről, s így szakmai végrendelet.

A *Tank* szerint az élet hadiút, a történelem harcok sora, s a költővel, általánosabban „Az Ember Fiával” a könyörtelen hatalom áll szemben, amely nem engedi meg a normális emberi természet szerint való létezést, amely „udvari éneket” vár el, s amely így kárhoztatja az igazmondást: „ellenem virrasztottál, ne lopjak, / fényesítettél csillagot, holdat, / és nyüzgítetted, sírtad, makogtad, / hogy itt rabolnak, hogy itt rabol-

nak!” A költő ezzel ellentétben azt „tündökölte, ami nagyon fáj, / amibe belepusztul egy ország; / s ha volt jutalma – nincs is nagyobb tán: / dalait szerelmesek ragyogták.”

Ebből az egyetlen versből is kiolvasható az, ami az egész életmű lényegi magja: az önfeláldozó küzdelem, a prométheuszi sors vállalása a közösség érdekében, a mindannyiunkat megillető szabadság szellemében. Nem népvezérként, hanem megváltóként. Nem egzaltált rajongással, hanem minden stilizáció dacára szenvedélyes józansággal mutatkozik ez meg. Mintha ez a költészet Getsemáné kertjének magányos éjszakájában született volna. Utassy József egyszerre volt romantikus és racionális poéta. Óriási energia sűrűsödik össze verseiben, nagy távolságokat egyberántó költői képei vannak. Poeta natus s a mesterség tökéletes ismerője. S tökéletesen megismerte azt a világot is, amelybe beleszületett. Még ifjan erkölcsi és szakmai törvényeket állított fel önmagának, s ezeket sohasem lépte át. A teljességre törekvően öntörvényű embert azonban krisztusi sorsra kárhoztatja minden időben minden társadalom. Ebből az ember- és költőszerepből ki lehetett volna menekülni, ő azonban hű maradt vállalásához.

Apró gyerekként hadiárva lett, s költőként ezt úgy örököltette meg, hogy édesanyját is az árvaság képzetével ruházta fel, megkettőzve a tragikumot. Harminchárom évesen, krisztusi korban támadta meg idegrendszerét a szörnyű kór, s az árva gyógyíthatatlan beteggé vált. Majd fiúgyermekét kellett eltemetnie ide, a rédicsi anyaföldbe, ahová és aki mellé most ő is megtér. Egyetlen fiát veszítette el. Az ilyen ember valóban a csillagok árvája még akkor is, ha földi létében a család, a barátok, az olvasói igyekeztek az éveket szelídebbé formálni. S igazi megnyugvást hozhatott, hogy tudnia kellett, tudta is: költészete az emberhez méltó létért perel. Lebíratatlan, halhatatlan erő tehát, amely rombol minden rosszat, s amely érvényes nemcsak 1969-ben, nemcsak ma, hanem korokon átívelően.

Ezt a sugárzó erőt személyessé formáltan ő maga így fogalmazta meg *Akkor* című négysorosában:

*Ejtőzöm akkor én a föld alá
szétszigorodott arccal, holtan.
De mintha ég és föld is mondaná:
mindig leszek, mert mindig voltam.*

S ha ez így van, akkor egész Magyarország gyászol. Pontosabban: az egész magyarság, amely nyelvében él, hiszen e nyelvből sarjadt, s mélyen bele is ágyazódott Utassy József költészete. Így gyászunkban meg is vigasztalódhatunk, mert bár meghalt az egyetlen életbe zárt ember, életműve, szelleme arra bátoríthat bennünket most, a halállal számot vetve, hogy legyen majd bennünk bátorság az élettel is szembenézni. Ezzel válhatunk méltóvá ahhoz a múlhatatlan költői örökséghez, amelyet Utassy József reánk hagyott. Reánk s az árva, szegény Magyarországra.

AZ UTASSY-NEMZEDÉK

Szagrális helyzetükből is következik, hogy nemzeti Himnuszunk és testvérpárja, a *Szózat* mellé szinte lehetetlen rangban hozzájuk illő költeményt állítani. Ebben a sorban talán a *Nemzeti dal* következhetne, aztán nemzeti tudatunk és önismeretünk kifejezőjeként halhatatlan költészetünk legfontosabb alkotásai mellett természetesen mások is, hiszen számunkra a legtöbb versünk valamiképpen magyarságvers is. Balassi Bálint óta így volt ez, s így is maradt évszázadokon át.

Most, amikor Utassy Józsefre emlékezünk születésének 75. évfordulóján, ezen az újabb márciusi ünnepen, szinte karnyújtásnyira a magyar szabadság legcsodálatosabb ünnepétől, csak azokat az évtizedeket idézem fel, amelyek már éppen a mi nemzedékünk emlékezetébe is bevésődhettek – előbb inkább ösztönösen, majd egyre tudatosabban. Ha azon próbál meditálni az ember a költészet híveként, hogy mi tarthat ama néhány alkotás közé, amelyek a legutóbbi 75 évben bizonyosan beépültek a verset csak ritkán olvasó emberek tudatába is, akkor én a következőkre szavaznék. Elsőként Illyés Gyulára. Az *Egy mondat a zsarnokságról* ugyancsak szagrális rangú, s említést érdemel az is, hogy a magyar forradalomnak is köszönhetően Illyés műve a világirodalomnak is részévé válhatott. Második helyen Nagy Lászlót említem. Mindenki ismerte a kérdve állító közlést: *Ki viszi át a Szerelmet*. Első pillantásra szerelmes vers ez, de ha jobban odafigyelünk, a létezés tragikumát és fenségét egyaránt felmutatja. Most jutok el a harmadik névhez. „Zúg Március” – írta Utassy József. Még pályakezdő költőnek számított, harmincadik életévét sem érte el, amikor ez a vers viharos gyorsasággal kezdett el terjedni.

Az 1960-as, 70-es évek fordulópontja idővel nevezetessé vált költészetünk történetében. Pályakezdők, fiatal költők mindig szép számban jelentkeztek, ekkor azonban szinte robbanásszerű volt a változás. Ennek magyarázatát részben abban lelhetjük meg, hogy az irodalompolitika

alighanem tudatosan késleltette a pályakezdést. Azt pedig elképzelni sem tudták, hogy ne ők dönthessék el, kiből lehet költő. Előbb mindenki álljon sorba, majd ők megmondják, hogy nekik kire van szükségük! S ekkor kopogtattak egyre többen a kapun, annál szelídebben, mintha Dévénynél akarnának betörni, de ők is önérvényesítő igénnyel, mint a Kilencek költőcsapata. Mire megjelenhetett 1969 karácsonyára önálló antológiájuk, az *Elérhetetlen föld* – ennek egyébként Darvas József, az Írószövetség akkori elnöke volt a jóindulatú kiadója –, egy másik antológia is olvasható lett. Az előbb említett szerény, a másik nagyon elegáns kiadásban. Megszólaltak az antológiák kritikusai, bírálói. A sokféle véleményben hangadó lett az is, amelyik Utassy-nemzedéknek, „Utassy-csoportnak” (Domokos Mátyás) nevezte el az ide sorolható törekvéseket, elsősorban az egységesnek mutakozó Kilenceket.

A mi nemzedékünk lett az Utassy-nemzedék. Azóta kikopott a szakmai beszédből ez a fordulat, most újra ideje lehet használatának. Utassy József verse, a *Zúg Március* híressé, hírhedtté, tiltottá vált. Szavalták, megzenésítette Dinnyés Jóska, majd mások is. Utassy József azt írta meg – s nemcsak egyetlen művében, hanem versek sorában –, hogy Petőfi ars poeticája ma is megvalósítandó feladat. És a mi nemzedékünk megérezte ezt. Szidtak bennünket, nem akarták érteni, hogy mi bajunk van, hiszen soha ilyen jó sorsunk nem volt, mondták, pedig mindenkinek rá kellett volna döbbernienie, hogy nem a Kánaán kapujának a küszöbén állunk, nem a demokrácia virágkorát éljük.

A KÖLTŐ ÉLETEI

Két élete minden embernek van. Az egyik, az első az, amely fogantatásának öntudatlan percétől haláláig tart, a másodikat pedig az az időpont zárja le, amelyben követi őt a halálba az utolsó ember, aki még ismerhette s emlékezetében megőrizte, mint például egy kisgyerek a dédszüleit. Van egy harmadikfajta élet is, ezt szoktuk halhatatlanságnak nevezni, s ez már kevesek kiváltsága. Ehhez maradandó életmű kell, s ez lehet akár világraszóló, azaz emberiség-mértékű, s ítélni lehet maradandónak az értéket kisebb közösség is. Homérosz vagy Bartók Béla mindenkié, Kölcsey Ferenc vagy Utassy József inkább csak a miénk. S léteznek természetesen a nemzetnél kisebb közösségek is. Közülük a családot emelném ki, amely a személyes ismeretség híján is számon képes tartani akár évszázadokkal korábban élt őseket.

Utassy József mindössze két és fél éve halt meg, igen számosan vagyunk tehát, akik ismertük őt, s igen sokan, akik költészetét klasszikusnak, tehát halhatatlannak tekintjük. Ezt a második életet már utókornak nevezik, s bizony ekkor szokott eldőlni, hogy az életmű a köztudatba kellően bevésődik-e, hogy a mi távozásunk után is lesznek-e olvasók és értelmezők, akik nem elégednek meg a lexikonok által nyújtható halhatatlansággal, hanem a szerzőnek és kortársainak halála után is őrzik a műveket.

Nagy tehát a mi felelősségünk, de a munkát megkönnyíti az, hogy Utassy József ifjúkorától kezdve népszerű költő volt, méghozzá a szó legnemesebb értelmében. Előbb a hatvanas évek vele-korú fiataljainak seregléséből szerveződött köréje tábor, s hívei támadtak idősebbek, majd az egyre újabb nemzedékek sokaságából. Ő maga negyven éven keresztül érezhette a bizalmat, alkotásainak szeretetét, s a hivatástudat mellett ez is erőt adhatott neki a küzdelemre a pokol láthatatlan és nagyon is látható hatalmaival. A magyar anyanyelvűek közösségének egyre fogyatkozik az a része, amely emlékszik 1956-ra, amely felnőtt-

ként élte át a hatvanas-hetvenes éveket, amelynek közvetlen élményei lehettek a valódi diktatúráról. Arról, amelyiknek szerepe volt abban is, hogy Utassy József emberi és költői világképében meghatározó iker-motívummá vált a szabadság és a szerelem. Romantikus volt? A reformkor és Petőfi Sándor módjára? Igen, ám ennek a romantikának a lényegére minden nemzedéknek és minden történelmi korszaknak szüksége van, és szüksége lesz még 2100-ban is, amikor talán már senki sem mondhatja el, hogy személyesen ismerte Utassy Józsefet, hogy az ősz szakállú bácsi Rédcisen sétálgatva, vagy még inkább akkor, amikor ő az iskolai ünnepélyen nem felolvasta, hanem elszavalta az egyik versét, megsimogatta a buksiját.

Gondoljunk erre a homályba vesző újabb századfordulóra. Nem tudjuk, milyen lesz Európa, milyen a Kárpát-medence sorsa. Nem tudjuk, mennyien lesznek a magyarok. De azt már Berzsenyi Dániel megírta, hogy nem a sokaság, hanem a lélek számít, Illyés Gyula pedig azt, hogy a magasban mindig ott él a szellemi haza. Ezt a szellemi hazát gazdagította Utassy József, aki „embernek magyart, / magyarnak emberit” alkotott. A magyarság kulturális kincse általa is gazdagodott. Ma még tudjuk ezt, s ezért kell megvallani tudásunkat. Jelet is hagyva verseinek kiadásával, előadásával, olvasásával, emlékkönyvvvel, síremléssel. A szigeteket elnyelheti a tenger, a hegyeket lerombolhatja egy földrengés, de az írás megmarad. Utassy Józsefet az *ezüst rablánc* elszakíthatatlanul odakötözte a magyar Parnasszus csúcsaihoz.

UTASSY JÓZSEFRŐL – SZEMÉLYESEN

A Kilencek legközvetlenebb nemzedéktársaim, s mindannyian az ELTE bölcsészkarára jártunk, sőt egyik szakunk a magyar volt, diákként érdemben mégsem találkozhattam velük, kivéve éppen Utassy Józsefet. Ők ugyanis érettségi után, néha ugyan egyéves késedelemmel, de megkezdhették tanulmányaikat, nekem viszont valamivel nehezebb volt a helyzetem. 1960-ban felvettek a bölcsészkarra, majd egy hónap múlva arról értesítettek, hogy a döntést felülvizsgálták, nem leszek egyetemi hallgató. A Rákosi-korból ottmaradt dékáni hivatali vezető nem volt hajlandó semmi konkrétumot mondani, de megtudtuk, hogy gépészmérnök édesapám a munkahelyén elújságolta a jó hírt, s az eljutott a személyzeti vezető fülébe is. Rögtön intézkedett: ilyen ember gyereke nem lehet tanár. A Kádár-rendszer később mégis kitolt önmagával: 1964-ben megkezdhettem nappali tagozatos tanulmányaimat. Utassy József és a többiek verseit először a *Tiszta szívvel* című diákan-tológiában, s egyre gyakrabban az irodalmi folyóiratokban olvashattam. Az antológiából jegyeztem meg a *Szüret után* kedves dallamát: „Pihen a prés, / Mustszag bódít. / Zenél a csönd, / hallgatom. // Szőlő-szem és / részeg darázs / hempereg az / udvaron.” Talán ott lehetett olvasni a végleges címen a *Rímek (nyelvészeti vizsga után)* szövegét: „Szemere / szomorú / számara / számára” Ezt nyilván egy kegyelem-kettes hívta életre: Szemere Gyulának hívták a tanárt. Érdekességként említem, hogy Szilágyi Domokos is leírta a *Szemere szomorú számara* nyelvi játékát, s nem tudom, hogy ez a népnyelvben élt, vagy ő is kitálalta.

A versekkel való kezdeti ismerkedés persze még nem személyesség. Azonban a diákkal is találkozhattam, mégpedig testnevelésórákon. Azokban az években a felsőoktatásban is volt kötelező testnevelés négy féléven keresztül. Utassy József, azaz Dzsó nem szeretett korán, sőt délelőtt felkelni, s így bizony rendre érvénytelenek lettek e tárgyból

a félévei. A humánus bölcsészkar többször is engedélyezte az ismétlést, így történhetett meg, hogy az ifjú költő még negyedéves korában is járt testnevelésre. Egy ilyen órán ismerkedtünk meg, s mivel a tanár magára hagyta a társaságot, hogy kedvünkre sportoljunk, mi egy tornaszőnyegen heverészve váltottuk meg a világot.

Negyed-ötödéves koromban, 1967–69-ben én lettem az alkotókör diákelnöke, de addigra Utassyék már dolgoztak. Néhányan voltunk csak megkésették, például Petri György vagy Várady Szabolcs, de ők nem jártak az alkotókörbe. Jöttek a néhány évvel fiatalabbak, mint Szentmihályi Szabó Péter, Kemsei István, Sárándi (Papp) József, Spiró György, s a prózaírók: Bereményi Géza, Csaplár Vilmos, Ördögh Szilveszter, Mócsi Ferenc.

1969 végére megjelent Utassy József első verseskönyve, valamint a Kilenceket bemutató antológia, az *Elérhetetlen föld*. Mindegyiknek nagy volt a visszhangja, maga Utassy pedig az egész nemzedék egyik vezéregyéniségének mutatkozott. Szinte hetek alatt ismertté vált az ifjúság körében, *Zúg Március* című verse pedig kezdett nemzedéki indulóvá nemesedni. Ebben a visszhangban benne volt az elutasítás is, részben ideológiai, részben esztétikai indokkal. Ennek tanulságos eleme volt a *Népszabadság* radikálisan elutasító kritikája, amelynek szerzője az ugyancsak pályakezdő Hajdu Ráfis Gábor volt. Az ELTE huszadik századi magyar irodalom tanszékén voltunk mindketten pályakezdő tanársegédek. A kritika 1970. március 4-én jelent meg, Király István tanszékvezető kérésére azért ezen a napon, mert ekkor volt a tanszék szokásos havi értekezlete, amelynek szakmai témája Hajdunak a Czine Mihály irányításával készült szakdolgozata és addigi kritikái voltak. Király legkedvesebb tanítványának tartotta Czinét, de ekkor igen jóban volt Pándi Pállal is, aki a napilap kulturális rovatát vezette. Mivel nagyon szerette az éles vitákat, s tudta, hogy Czine védeni fogja a megítáradott Utassyt, arra számított, hogy ideológiai vita támad, amelyet majd ő fog lezárni. Így is történt.

Bölcsészkar-i emlékmem az is, hogy egy-két évvel később magyar napokat szerveztünk, s a tanárok részéről én voltam a szervezésért fele-

lős. Király István aggódva egyetlen dolgot kötött a lelkemre: nem han-
gozhat el semmilyen formában a *Zúg Március*, mert abból nagy bot-
rány lenne.

1973 augusztusában, 24-e és 31-e között alkalmam volt hosszabb
ideig együtt lenni Dzsóval. Az évente megtartott Sztrugai Költői Fesz-
tíválra utazó magyar delegációt Fodor András vezette, s tagja voltam
Rab Zsuzsa, Utassy József mellett én is. Az útról részletesen beszámolt
kiadott naplójegyzeteiben Fodor András, de az itt következő történe-
tet csak szűkszavúan említette. Az első éjszakát Szkopjében töltöttük,
a többit Ohridban. Dzsó szobatársa lettem, de csak egyetlen éjszakára.
A hatalmas és gyönyörű sztrugai tavon hajózva, majd Szent Naum szí-
getén időzve ugyanis ő – Rab Zsuzsa tolmácsi segítségével randevút
beszélt meg egy crnogorec nővel. Ennek az lett a következménye, hogy
megkért, az esti órákra tűnjek el a szobából. Lovagias voltam, amikor
azonban éjfél felé próbáltam bejutni, nem jártam sikerrel. Fodor András
fogadta be a hajléktalant. Másnap reggel mondta Dzsó, hogy amikor
kopogtam, ő nem volt bent, a nő leküldte vacsorázni. Mit tehettem
mást, a következő napokra Fodor András vendége lettem, hozzá költöz-
tem a holmimmal. Az utolsó este hálókocsiban utaztunk Belgrádba.
Ott volt még fél napunk a pesti vonat indulásáig. Sétálgatva a városban,
egyszer csak riadtan megszólalt Dzsó: gyorsan, gyertek, tűnjünk el!
Ott jön! Egy nőalakban ohridi ismerősét vélte felfedezni, aki azzal hite-
gette, hogy van pénze, lovagja még maradhatna vele. Barátunk ekkor
még egészséges, életerős fiatalember volt, de öt nap után inkább már
haza szeretett volna menni. Mindez persze csupán pajzán, említésre
sem érdemes epizód lenne, ha nem örökítette volna meg egy csodaszép
vers, ajánlasként a hölgy nevét is megadva: *Ének virág helyett – Vujo-
sevit Slobodánaknak*.

Volt szerencsém néhányszor író-olvasó találkozókon is együtt sze-
repelni a költővel. Három vidám eset jut most eszembe. Valamikor
a hetvenes évek derekán a műszaki egyetem R-klubja hívott meg ben-
nünket. Nekem a kortárs líráról kellett áttekintést adnom, majd róla
beszélnem. Körülbelül negyedórája tartott az előadásom, amikor egy

lélegzetvételnyi szünetben megszólalt az este hőse: ha még sokáig beszélsz, én bizony el fogok aludni. Élénk derűtséget keltett a rokon-szenvező diákok körében. Sokkal később, a nyolcvanas évek végén Salgótarjánban voltunk vendégek. Az este második felében a közönség is szót kapott, s az egyik kérdés elhangzása után Dzsó megszólalt: Ezt hozzád intézték, most válaszoljál jó hosszan, addig én kimegyek a teremről és elszívok egy cigarettát. S máris felugrott. Egy újabb alkalommal Szombathelyre utaztunk vonattal a főiskolásokhoz. Jóska nehezen tájékozódott, nem volt ismerős a városban, én pedig megnéztem a térképet, s mondtam neki, hogy tíz-tizenöt perc alatt odaérünk. Megnyugodott, de félúton elkezdett panaszkodni, hogy ez szörnyű, ő ennyit nem képes gyalogolni, fáj már a lába. Beláttam, hogy kímélni kell őt a gyaloglástól, habár még csupán ötvenéves. Hazafelé tartva mondtam neki, hogy nekem meg kellene állnom Sárváron, mert cikket írok a várról, s szeretném frissen megnézni. Azt mondta, hogy akkor ő is leszáll a vonatról, s egy vendéglőben megvár. Bajtársias cselekedet volt.

Számos más alkalommal, rendezvényeken találkoztunk, szerepeltünk együtt, főként a Kilencek társaságában. 1972 és 1974 között a *Magyar Ifjúság* című hetilap irodalmi szerkesztője voltam, s azt a Kilencek és más fiatal költők, írók fórumává tettem. A nyolcvanas években az ELTE közművelődési intézményeinek, az Egyetemi Színpadnak a vezetőjeként Kilencek-estet szerveztem, amelyre 1983. február 18-án került sor. Később mind a kilencüknek önálló irodalmi estjük volt, Utassyéra 1986. április 23-án került sor. Kis Pintér Imre vezette be, a verseket Hegedűs D. Géza, Kohut Magda, énekelve Dinnyés József adta elő. Hasonmás kiadásban meg tudtam jelentetni az *Elérhetetlen föld* 1969-es antológiáját. A harmadik antológiához pedig én írhattam a kísérő tanulmányt. Utassy Józsefről az egyik első portré-tanulmányt én készítettem a salgótarjáni est után a Palócföld részére. Korábban és később is írtam róla kritikákat, tanulmányokat, a legutóbbi 2012-ben jelent meg.

A költő 65. születésnapját 2006. március 20-án ünnepeltük az Írószövetségben. Ebből az alkalomból versben üdvözöltem őt, hűséges fegyverhordozójaként:

KÖSZÖNTŐ

*Drága Utassy barátom
Sejtjük, Isten a nincse,
Zsóka vigyázta a Mestert,
Dzsó amit irt a kezével,
Nem ment babra a játék,
Némi igazság járhat
S még ha a Föld megaláz is:*

*már nem akárki, belátom.
s 65 éve a kincse.
ennyi idő hamar eltelt.
élni a verse vezérel.
s lám, koszorúzva halánték.
csillagok árva fiának.
jöjjön a hetven, a száz is!*

A Magyar Televízió szerkesztője, Bakos Katalin 2009-ben felkért, hogy közös költő-barátunk, Szöllősi Zoltán közreműködésével készítsünk portréműsort Utassy Józsefről. A felvételre Rédicson, június 23–24-én került sor. Sokévi betegség és sok-sok baj ellenére Jóska szinte egészségesnek látszott. Igen megfontoltan és igényesen szólalt meg. Tudtommal a portréműsor sikert aratott.

Utoljára 2010 áprilisában találkoztunk Zalaegerszegen, a Kilencek-esten, amelyre az antológia megjelenésének negyvenedik évfordulója kapcsán került sor. Az esti beszélgetésen átnyújtotta nekem *Tank* című versének egyik gépelt példányát, dedikálva. Egy szót sem szólt róla, de éreztem, tudtam, hogy ez végrendeletszerű cselekedet. *Ars poetica* ez a vers, s annak idején, 1988-ban ebből a versből vett idézettel fejeztem be a róla készített portrét. Talán emlékezett erre, ezért választotta ezt a művét.

Ennek a nyárnak a végén érkezett az elkerülni remélt gyász hír: 2010. augusztus 27-én elhalálozott a költő. Szeptember 7-én volt Rédicson a temetés. A Magyar Írószövetség nevében búcsúztam tőle, beszédemben igyekeztem hozzá méltó lenni. A következő tavasszal Zalaegerszegen (március 19-én), Budapesten a Bajza utcában (március 24-én) már csak megemlékezést tarthattunk róla hetvenedik születésnapja alkalmából.

Nem mondhatnám, hogy normális sorsa volt a mi nemzedékünknek. A történelmi gondolkodásuk persze hozzátehetik ehhez: ugyan melyiknek volt a huszadik században – vagy akár a korábbiakban? Csupán a mi életidőnkben gondolkodva: kisgyerekek voltunk 1945 után, s nem élhettük át a fényes szellők utólag persze megszedítőnek látszó lendületét, amely azért mégis meghatározó életindító élménye volt sokaknak. Csupán kamaszok, növendék ifjak voltunk 1956 októberében, s bár az a néhány nap meghatározónak bizonyult, utána is a terror folytatódott, a diktatúra diadalmaskodott. Csak a hatvanas évek második felében vált szelídebbé a társadalom élete, ezt nevezte el Illyés Gyula történelmi értelemben szélárnyékban való, s ezért országépítésre alkalmas létezésnek. Reményeit azonban korlátozta a szocialista tábor és az egy-pártrendszer politikája, elképzelései nem valósulhattak meg. Így a mi nemzedékünk a legderűsebb értelmezés szerint is csupán a szélárnyék, a szélcsönd nemzedéke lehet, s ez sem fényözönnel, hanem félárnyékkal borított bennünket, s persze a nálunk idősebbeket és fiatalabbakat is. Egy ilyen nemzedéknek sokkal nehezebb kibontakozni, magát megmutatni. Utassy József a kivételek közé tartozott. Kezdetől öntörvényűen tudott létezni és alkotni, tehetségét és etikai tartását őrizve hozta létre azt az életművet, amely a magyar költészet klasszikusává tette.

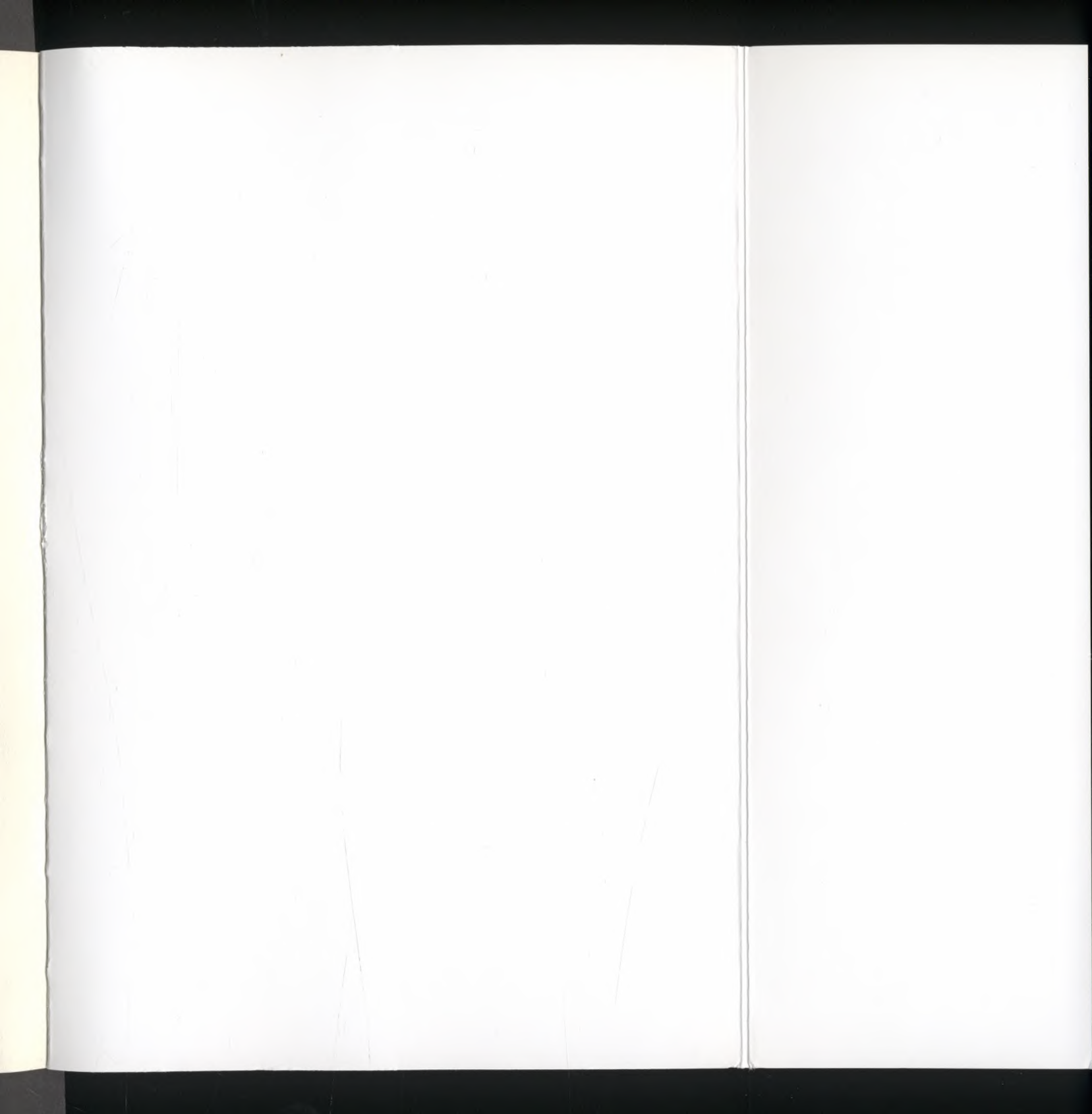

10592/24

*A Magyar Napló Kiadó
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének,
valamint az 1999-ben alapított
Könyves Szövetségnek tagja
www.konyves-szovetseg.hu*

Kiadja
az Írott Szó Alapítvány és a Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó a Kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
A kötetet gondozta Simon Adri
Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám
A borítót Bányay Anna és Szita Barnabás készítette
Készült a SÉD Kft.-nél, Szekszárdon
Ügyvezető igazgató Dránovits Anna

Születtem 1942. január 28-án, a Vízöntő jegyében Budapesten. Kisebbs-nagyobb kalandok után elvégezhettem a bölcsészkart, majd ugyanott lettem a modern magyar irodalom tanára nyugdíjazásomig, 2007-ig. Még azon az őszön megválasztottak a Magyar Írószövetség elnökének három évre.

Irodalomtörténészként máig a korábbi tematikai kötődések jellemzik érdeklődésemet. Pályám kezdetén a Kilencek költőcsoportjához vonzott a rokon szemlélet. Róluk 2002-ben jelent meg először könyvem. Most – 29. kötetemben – újabb írásaimat gyűjtöttem össze nemzedéktársaimról, barátaimról.

Vasy Géza

3500,-

9 786155 195877

„Két élete minden embernek van. Az egyik, az első az, amely fogantatásának öntudatlan percétől haláláig tart, a másodikat pedig az az időpont zárja le, amelyben követi őt a halálba az utolsó ember, aki még ismerhette s emlékezetében megőrizte, mint például egy kisgyerek a dédszüleit. Van egy harmadikfajta élet is, ezt szoktuk halhatatlanságnak nevezni, s ez már kevesek kiváltsága. Ehhez maradandó életmű kell, s ez lehet akár világgraszoló, azaz emberiség-mértékű, s ítélheti maradandónak az értéket kisebb közösség is. Homérosz vagy Bartók Béla mindenkié, Kölcsey Ferenc vagy Utassy József inkább csak a miénk. (...) Ezt a második életet már utókornak nevezik, s bizony ekkor szokott eldőlni, hogy az életmű a köztudatba kellően bevésődik-e, hogy a mi távozásunk után is lesznek-e olvasók és értelmezők, akik nem elégednek meg a lexikonok által nyújtható halhatatlansággal, hanem a szerzőnek és kortársainak halála után is őrzik a műveket.”

Vasy Géza **FÖLREPÜLTÉK RAJBAN**

MAGYAR
NAPLÓ